

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 11

Kreutzwaldi luuletused Bertrami kogus.

Nagu tuttav, avati Õpetatud Eesti Seltsi jaanuarikuu-koosolekul kast, mille olid dr. Bertrami pärijad seltsile annetanud tingimusega, kastike avatagu alles 50 aastat pärast dr. Bertrami surma. 50-aastane tähtaeg möödus tänavu ja sel põhjusel asuti hoiuleantud, kinnipitseeritud kastikese avamisele. Selgus, et kastike sisaldas 90 Kreutzwaldi kirjutatud kirja dr. Bertramile ja 2 Bertrami kirja visandit Kreutzwaldi asjus.

Kreutzwaldi kirjutatud kirjad Bertramile on kõik saksa-keelsed, kus mõnes vahel eestikeelne sõna ehk lausegi esineb. Kirjade vahel leidus eestikeelseid luuletöid. Osa neist kuulub „Kalevipoja“ teksti hulka, olgu kas tõlkimiseks või aga muidu mingisuguseks tõenduseks juurde lisatud. Neist ei hakka ma siin pikemalt kõnelema.

„Kalevipoja“ teksti kõrval leidub aga ka mõnda Kreutzwaldi oma luuletust. 29. kiri sisaldab luuletuse „Viibi mu peal, sõstrasilma“. Kreutzwald saadab selle luuletuse Bertramile, et Bertram vastaks, missuguse saksa luuletaja töö see on. Kreutzwaldi kirjust ei selgu, kas Bertram on vastanud, et see luuletus Lenau sulest pärit. Meil see luuletus uudist ei paku, sest me tunneme Kreutzwaldi selle tõlke juba „Viru laulikust“, kus see pärast Annetust 4. lk. esimese luuletusena ära on trükitud. Sama 29. kiri viib dr. Bertramile ka Kreutzwaldi mõistatuse „Kui pime varjab laia maad“, mis meile „Viru laulikust“ lk. 107 tuttav.

31. kiri, 1864. aastast, sisaldab neli eestikeelset luuletust, kõik saksa keelest ümber pandud. Esimene neist kannab nime „Krambambuli, kas tunned nime?“. Üliõpilaste ringkõndades on see laul saksa keeles laialt tuttav, hiljuti väljaantud üliõpilastelaulikus J. Uluotsa tõlkes ilmunud; Kreutzwaldi tõlget ei ole trükitult mulle ometi

mitte silma puutunud. Kreutzwaldil kuulub see tõlge nii (1860. a. ümber):

Krambambuli, — kas tunned nime?
On jook mul, mis mind karastab.
See arstirohi, ülem ime
Kõik pahandused parandab.

Juht' jalg mind kõrtsikambri kandma
Kui uhke saksa isanda,
Ei sunni seal ma praadi andma,
Vaid ahmin korgitõmbaja.

Järgmine on saksa ringkondades tuttav Rinaldo laul „In des Waldes tiefsten Gründen“. Kreutzwald on selle mulle seni tema poolt mitte trükki antud kujul nii tõlkinud (1860. a. ümber):

Paksus metsa pimeduses,
Salaurkas sügavas,
Magas röövel kõige kurjem,
Kuni Tio äratas.

„Rinaldini, armas röövel
Rinaldini, ärka mull' :

Seitsimehed on sul ärksad,
Päike keskel hommikul.“

Tema lööb nüüd silmad lahti
Annab lahkelt piigal' suud,
Kes ta kõrva samblasangi
Peidab oma pehmed luud.

Professor G. Suits arvab selle Rinaldini laulu kuskil olevat trükitud. Olen isegi seda laulu kuskil tõlgituna lugenud, kuid minu teades mitte Kreutzwaldi tõlkes.

Kolmas laul, Hauffi „Wer seines Leibes Alter zählt“, sisaldab ainult ühe salmi ja kuulub nii: „Kes oma keha vanust luges“. See laul on „Viru laulikus“ lk. 40 täielikult viiesalmilisena ära trükitud.

Viimane tõlge on tuttav pruudipärja pähepanemise laul „Wir winden dir den Jungfernkranz“, millest Kreutzwald ainult kaks salmi on eestistanud. Minu teades ei ole see Kreutzwaldi tõlge trükimusta näinud. Kreutzwald on need kaks salmi järgmiselt tõlkinud (1860. a. ümber):

Siid'punapael, sest punume
Sull' kaunist neiu krantsi,
Mei' viime sind lustpidule,
Kus õnne, mäng ja tantsi.
Ilus haljas,
Ilus haljas neiukrants.

Küll jaanilill ja kullerkupp
Mind sundvad luhal lootma,
Kuis viibid sa, oh raudakäpp!
Kui kaua pean ootma?
Ilus haljas,
Ilus haljas neiukrants.

33. kiri sisaldab mõistatuse „Mets on esimese ema“. See mõistatus on „Viru laulikus“ lk. 107 hiljemini trükitud.

47. kiri, 1869. aastast, viib dr. Bertramile kaks luuletust, jällegi tõlked saksa keelest. Esimene neist on „Wie war so schön doch Wald und Feld“, mis eesti keelde tõlgitud „Kuis olid kaunid mets ja nurm“. Selle luuletuse laskis A. Reinwald „Sakala“ kalendris 1880 lk. 48 trükkida. Teine luuletus on „Sügiselaul“, saksa keeli tuttav „Ach wie so bald verhallet der Reigen“. Selle sügiselaulu on Kreutzwald tõlkinud „Oh kui nii pea lõpevad pidud“. Ära trükitud on laul sealsamas, kus eelmine.

49. kiri, 1870. aastast, pakub dr. Bertramile jälle kaks luuletust. Esimene kuuldu „O säh ich auf der Haide dort“, Kreutzwaldi tõlkes 1880 niisama „Sakala“ kalendris lk. 48 ilmunud, ja teine, Eichendorfi „Wohin ich geh und schaue“, Kreutzwaldi tõlkes „Kus iial käin ja vaatan“, ka eelneetatud kalendris juba trükimusta näinud.

69. kiri, millel aasta-arv puudub, õnnestab dr. Bertrami jälle laulutõlkega „Ich wollt, mein' Lieb ergösse sich“, mis Kreutzwaldil kuuldu „Ma sooviks armastust valada“. Seegi laul on „Sakala“ kalendris 1880 lk. 48 hiljemini trükitud. Niipalju kui aru saan, näikse Kreutzwald kõik need viis saksakeelset laulu dr. Bertrami soovil F. Mendelssohni ilusate viiside jaoks eestistanud olevat.

88. kiri, jällegi aasta-arvuta, toob Goethe luuletuse „Was hör ich draussen vor dem Thor“ — „Mis kuulen õues väravalt“. See luuletus on „Viru laulikust“ lk. 10 mele varemini juba tuttav.

Ülepea on kirjakogus peale ühe Koidula luuletuse „Argset astub sinu ette“ 13 Kreutzwaldi oma luuletust, kõik tõlked, neist ainult 3 mulle eesti keeli tundmata.

1864 kirjutab ta, et ta tahaks Kopischi „Historie vom Vater Noah“ „pappidele pahanduseks“ eesti keelde tõlkida, juba koraaliviisi pärast, aga kaebab, et ei saa kõige paremaid kohti hästi eesti keeli edasi anda.

Nagu nimestikust näha, on Kreutzwald ühe Goethegi luuletuse tõlkinud. Goethe tõlkimise kohta ütleb ta 1869 — 47. kirjas: „Goethe ballaadid käivad mul üle jõu; endistel aastatel tegin mitu proovi, aga ei õnnestunud; peab suurem meister tulema. On halba tõugu kirvetöö; loe neid ja mõtle, kuidas paremaid saaks!“ — Teisel puhul ütleb: „Kas ilus Heine „Maiglöcklein“ ja „Blümlein“ mul õnnestunud, ei tea ütelda; esiotsa kahtlen ma aga.“

13 Kreutzwaldi tõlgitud laulu kõrval leidub veel 12 rahvalaulu. Need on järgmised:

Käi, kiige, kõrgeele.

Tuito, tuito, toome oksad.

Noor mees läks külasse küsima.
Minu hella vennakene Hakkas kannelta tegema.
Neitsikesed, noorukesed lhaldavad, mõtelevad.
Tiido, tiido, tinga leidsin.
Vali mees naise vanaldab.
Kassile kibedat, varesele valu.
Mis sa nutad, tütar vaene?
Vene hakkas veeremaie.
Sitiri, sirge linnukene.
Sest mul väga hale meel.

Viimane laul kuulub osalt uueaegsete rahvalaulude hulka, osalt aga leidub tas päris rahvalaulu ridu. Viis viimast laulu ei ole Kreutzwaldi, vaid kellegi muu isiku kirjutatud, vanas kirjaviisis.

Viimaks leidub paberite hulgas veel Kreutzwaldi proosaeline eestikeelne kirjutus „Ühe eemalseisja mõtted Tartu Juubelipidust“. Eemalseisja on Kreutzwald ise, sest ühes kirjas seletab ta, et tal võimatu olnud Tartu esimesele laulupidule sõita, sest laulupidu ajal käinud arstivalitsuse inspektor Võru tervishoiu-olusid järele vaatamas ja sel puhul pidi Kreutzwald muidugi teda Võrus vastu võtma.

Nagu „Eemalseisja mõtete“ alla 15. augustil 1869 saksa keeli tehtud märkusest näha, palutakse „Eesti Postimees“ see artikkel ära trükkida. „Eesti Postimees“ ei võtnud ometi Kreutzwaldi palvet kuulda. Olen „Eesti Postimehe“ 1869. a. numbrid aasta lõpuni läbi vaadanud, ei ole aga sealt „Eemalseisja mõtete“ äratrükkimist leidnud. Isegi kirjavastust ei annud „Eesti Postimees“ Kreutzwaldile, kelle artikkel igatahes Jannsenile ei meeldinud, sest see pööris terava otsa „Eesti Postimehe“ nr. 31. avaldatud kirjutuse vastu. Viimases oli laulupidu-aegset edenemist Eesti minevikuga võrreldud ja viimast hukka mõistetud, mõisnikke bramiinideks ja eestlasi paariateks nimetatud. Kreutzwaldi arvates oli Jannsen kirjutuses liiga heledaid värve tarvitanud ja seepärast katsus Kreutzwald olusid teisest seisukohast valgustada. Jannsen ei soovinud talle tehtud etteheiteid maailma ette kanda — ja tagajärg oli, et Kreutzwaldi artikkel paberikorvi rändas.

Ülepea langevad Kreutzwaldi tõlgitud, seni avaldamata luuletused vähe tähtsate hulka algkeeles ega ole tõlkija ka oma tõlkega nende väärtust suutnud tõsta, mispärast me nende tõlgitud luuletuste senise mittetundmisega midagi iseäralikkur ei ole kaotanud. Kui ka Kreutzwald omal ajal „Viinakatku“ avaldanud, kus ta joomist hukka

mõistab, ülistavad ta paar trükkimata laulu ometi joomist. Võimalik, et ta neid luuletusi sugugi üldsusele ei kirjutanud ja sellepärast trükki ei annud.

M. J. Eisen.

Üldjooni meie rahvameditsiinist.

See, kes vähegi on teotsenud rahvaomaste arstimisviiside uurimisega, teab, et neid on eesti rahval olnud lõp-mata palju. Need mitmesugused arstimis- ja parandamisviisid võivad esialgu paista rumalustena. Mõni ehk arvab, et terve rahvaomane meditsiin on aina abitu kobamine, otsimine, juhuslik proovimine. Aga seesugune ei ole asjalugu tõepoolest mitte, vaid me võime rahvameditsiinist leida ka kindlaid reegleid, mille järele teotsetakse. Kus esiti paistab silma suur kaos meeletusi, sealt hakkavad lähemale vaatlejale vähehaaval kontuurid eralduma. Näeme, et ka seal ei arstita ainult *experimenti causa*, vaid et ka seal on isegi kõige imelikumate tempude ja kõige võõrastavamate arstirohtude aluseks omalaadiline loogika, järelduste tegemine. See loogika on küll vääranud, sest ta on ühekülgne, järeldeb puudulikult, naiivselt.

Kui tahame rahvaomase meditsiiniga üldjoontes ja lühidas kokkuvõttes tutvuda, siis tuleb otsida neid põhimõtteid, mille järele rahvameditsiin teotseb. Ainult nende põhimõtete järele tehtud ainejaotus võimaldab ülevaate ja päästab uppumis-hädaohust.

Koolitatud arst, kes tahab haigust parandada, otsib üles need põhjused, milledest see on tingitud. On ta haiguse põhjused leidnud, võib ta katsuda neid hävitada ja nii kaotada ka nende tagajärje. Samuti talitab sagedasti rahva-arst. Tihti seisab haiguse diagnoos rahvaomases meditsiinis üksnes haiguse päritolu määramises. Nõialugudes päritakse järele, kust haigus võiks pärit olla, kas maast, veest, manalast või mujalt. Kui tähtsaks on haiguse algupära uurimist peetud, ilmestub juba sellest, et see võis saada arstimise tähenduse. Läks nimelt korda nõialugu lugedes mainida ka seda kohta või seda haldjat, kust või kellest haigus oli alguse saanud, siis polnudki sagedasti muud vaja haiguse parandamiseks. Haigus nagu kardab oma nime ja päritolu avaldamist, ja kui need on avalikuks saanud, kaotab ta oma võimu. Kõigile tuttav on luupainaja-usk. See olla harilikult

keegi teine inimene, kes painab, tema hing. Aga kui sellele inimesele, kelle näol luupainaja öösi tuleb, järgmisel päeval ütleb: „Sa käisid öösi minu seljas“ — siis ta ei tulevat enam (Hurt III 19, 717, nr. 29, Viljandi). Huvitav on järgmine teisend. Käib hobusel luupainaja, siis pannakse talli ukse peale tähtraamat (kalender) rippuma. Selles on ju kõik nimed sees ja peab ka luupainaja nimi leiduma.

Nagu oma väitekirjas (Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben) olen esitanud, on haldjatel soome rahvaomases etioloogias olnud õige suur tähtsus. Ka eesti rahval olid omad haldjad, kes võisid haigust saata. Seesugusel korral, et haiguse päritolu ilmsikstege mine veel ei sundinud teda lahkuma, tuli haiguse soetajaga, haldjaga, vahekorda astuda. Abinõu vahekorra loomiseks oli kõige pealt ohver. Ja sel ongi, nagu teame, meie rahvaomases meditsiinis õige suur tähtsus. Haldjale kaabit. „hõbevalget“ või anti mingi muu ohver ja püüti tema peale nii mõju avaldada, et ta võtaks haiguse tagasi.

Ohvri mõte on meile täitsa arusaadav ilma pikema jututa. Niisama vähe on põhjust pikemalt peatuda puhtempiiriliste arstimisviiside juures. Juba kõige algelisemal inimesel on teataval määral instinktiivseid arstimisoskusi, mis on temale osutunud otstarbekohasteks ja mida ta tarvitab edasi, ilma et ta neile arstimisviisidele mõtleks mingit põhjendavat seletust välja. Metsinimene, kes on löönud omale haava, püüab vere kinni panna ainega, mis kõige ligemal käepärast, — maaga, mullaga. Väliste vigastuste arstimiseks oli kõige loomulikum abinõu valutava koha lakkumine või puhumine. Igaüks teab oma lapsepõlvest, kui head need viimased arstimisviisid on.

Seal, kus domineerib haldjauk, on rahvaomane meditsiin sellest rippuv. On tähele pandud, et haldjauk takistab loomulikkude arstimisviiside arenemist. Ostjakidel, kes on täielikult haldjauku kütkes, on loomulikke arstimisviise vähe. Laplastest kirjutab *Fellman*, nemad uskuvat, et kõik haigused olevat pärit *saiivo*-rahvalt, s. o. surnute hingedelt, ja et harilikkude rohtude tarvitamine ei toovat sellepärast midagi kasu. Aidata võivat ainult nõid üleloomuliste abinõudega. Votjakkidel jälle olevat arvamine, et surnutest saadud haiguse parandamiseks on olemas ainult üks viis ja nimelt ohver.

Vist suurem osa neist eesti rahva arstimisviisidest, mis on kogutud, on siia maale tulnud teistelt rahvastelt. Säärased asjad rändavad ju kergesti. Kes ei tunneks seda

valmidust, millega haiguse korral „häid nõusid“ antakse ja vastu võetakse.

Muist nendest võõrsilt siia voolanud „kunstidest“ ja arstimisviisidest on sõgedasti omandatud, neile mingisugust mõistuslikku sisu välja mõtlemata. Võib-olla on need arstimisviisid rännates rahvalt rahvale moonutatud nii, et neil ei või enam olemaski olla loogilist põhjendust. Ehk jälle on ka võimalik, et see mõtteviis ja eluvaade, mis on olnud võõral rahval mõne arstimisviisi eelduseks, ei sobi meie oludesse, on meie rahvale olnud päris tundmata. On arstimisviis sellest hoolimata vastu võetud, siis on see sündinud ainult „hea usu peale“, ilma loogilise põhjenduseta. Niisuguses võõrapärases rahvameditsiinis on raske üldmaksvaid juhtnööre kätte leida. Paljud arstimisviisid jäävadki meile tumedaks.

Kuid pidime ju otsima määravaid põhimõtteid eestsoome rahvameditsiinist! Neid on palju, kuid siin esitame ainult mõnda tähtsamat.

Esimeseks võetagu arstimisviisid, mille põhimõtteks on: arstimisvahend olgu sealt, kust haiguski. Haldjaisu domineerumise ajal pandi juba rõhku haiguse päritolu uurimisele. Siis aga veel ei tarvitatud mingit arstimisvahendit. Kui üldse mingisugune abinõu oli tarvitusel, siis oli see ohver, palve või muu pöördumine haldja poole. Sel astmel kuulus arstimine veel usundisse. Pärast jäi haldjause ikka rohkem tagaplaanile. Usundi kõrvale ja osalt asemele astus rahvaomasesse teraapiasse maagia, mis põhjeneb usule, et on olemas saladuslikke võimused, mis mõjuvad mehaaniliselt, *ex opere operato*. Haiguse algupära uurimine säilitas oma tähtsuse. Nii jõuti kergesti selle arstimisprintsipi juurde, millest siin juttu.

Arstimisvahendi võtmine kohast, kust arvatakse haigus pärit olevat — see on punane niit, mis käib läbi soome-eesti kui ka paljude teiste rahvaste meditsiinist. Mainitagu mõningaid näiteid.

On nõrgameelne saanud oma haiguse kirikust (*kirkonkalma'st*), on teda pidanud arstima kirikus altari sees; on ta saanud haiguse veest, on ta tõugatud koske (Krohn 3528, Kivij.). Metsast saadud haiguse korral on haige veetud sipelgapesast läbi. On karu rebinud meest, keedetakse rohi igasugustest taimedest ja puukoortest, mida on metsast saada, ning raibe kontidest (Krohn 14 780, Kiuruv.). Seda arstimisviisi seletab järgmine: torkab puu naha sisse, määratakse haava jäneserasvaga. Jäneserasv olevat suuremalt jaolt puust pärit, seletas mulle üks rahva-arst Ida-

Soomes. Leian oma ülestähendustest veel teise siia kuulva arstimise jäneserasvaga. Sellega määratakse ärakülmetunud kohta. „Jänes on külmas olnud ja külmadest puudest rasva imenud, sellepärast kõlbab ta rasv ärakülmetunule.“ Nii seletati (Ilomantsi).

Ka Eestist on mul näiteid ohtrasti. Mainitagu ainult üks. Kel tuulerõuged on, peab „tuulehagadega“ suitsutama; siis kaovad (Hurt III, 25 245, nr. 249, Valjala).

Sel korral, kui ei tea, kust haigus on pärit, arvestatakse erivõimalusi, võetakse arstimiseks korraga mitmeid aineid, — „küllap neist üks ikka mõjub!“ Seda teed on jõutud selle polüfarmaasiani, mis on nii omane Soomes kõige pealt Ida-Põhjamaale. See summarohtude tarvitamine oli üldine ka Vene Karjalas. Tundmata pole see ka eestigi rahvale olnud.

Üheks näiteks sellest, kuidas ebaselgel juhtumusel arstimise puhul kõik võimalused arvesse võetakse, olgu üks ülestähendus Vene Karjalast (*Meriläinen*). Küsimuses on maalise ehk mailase arstimine. See haigus võivat peale maa tulla ka teistest elementidest. Arstimiseks võetakse kose kividest ila, maast turbatükk ja tuleasemelt mustaks põlenud kivi; need keedetakse umhtiigi vees vana tõrvaskännu laastudest tehtud tulega. Hästi illustreerivad küsimuses olevat mõttekäiku ka meie roosireseptid. Nendesse on sagedasti kogutud terve hulk aineid, tihti nimeomaselt 9 või 12 ainet. Ainete valimisel on mõned teisedki põhimõtted mõju avaldanud, kuid küsimuses olev homogeense päritolu printsiipt on sagedail juhtumusil selgesti tunda. Ühes „koi“ rohus on (Soome, Nilsia) havi lõualuu, mis edustab vett, selleks juhtumuseks, et haigus oleks pärit tollest elemendist. Edasi on samases rohus põletatud saapapõhja tuhka ja ahju savi. Eelmine neist edustab maa elementi, — vana saabas on ju palju maad käinud. Ahju savi edustab muidugi tuld.

Teine õige tähtis põhimõte rahvaste arstimisviisides on see, mida selle eriala uurijad tähendavad tunnussõnaga *similia similibus curantur*. See tähendab: olgu arstimisvahend samasugune nagu haiguse sümptomid või haige koht.

Põline vana ja rahvusvaheline on arvamine, et kollatõbe võib arstida mingi kollasega, punatõbe punasega. Ka arstiteaduses on sama mõtteviis omal ajal olnud maksev. Jumal on loodusesse pannud oma „signatuurid“, märgiks inimesele, kes neid tahab tähele panna ja neist õppida arstiteadust. Nii on ristikehina leht südamekujuline; sel-

lega annab Jumal näpunäite, et seda taime sobiks tarvitada südamehaiguse arstimiseks. Nii arvab kuulus Paracelsus.

Kuid peame püsima rahvameditsiinis. Õige selgesti tuleb *similia-similibus* põhimõtte ilmsiks pistete arstimises. Sellepärast et haigus avaldub teravate pistetena ihus, peab ka parandamisvahend olema terav. Ühe teate järele (Soome) põletatakse havi hambaid ja hõõrutakse pulbriks, mida vee sees juuakse. Põhja-Aunuses soovitas mulle keegi eit kõhuvalu vastu õige mõjuvat rohtu: piima, milles on keedetud joogiklaasi kildusid (*stokana krustal'it*). Uusimaal Soomes tarvitati sama häda vastu kompressi, mille sisse oli pandud nõelu. Paari teate järele põletatakse seaharjaseid — needki on teravad — ja juuakse viina hulgas. Ka nõeluss on hea. Mõnikord hoitakse tapetud ussi pead pistekohal, mõnikord süütakse ussi nahka või vajutatakse kepiga, millega on uss surmatud.

Roosirohtudest võime samase *similia-similibus* põhimõtte tõendada. Rahva usu järele on roos üheksasugune. Soomes teadis kord üks vanatark need üheksa roosi isegi loendada: must, punane, valge, kollane, tuliroos, sooneroos, liigeseroos, sibularoos ja piima- ehk rinnaroos. Igal roosil on oma spetsiifiline arstirohi, aga raske on teada, mis-sugune roos on küsimuses ja mis rohtu siis tuleks tarvitada. Igaks juhtumuseks võetakse jälle aineid kõiki võimalusi silmas pidades. Valge roosi vastu on roosiretseptides arvatavasti üldiselt esinemas kriit. Punast roosi silmas pidades mähitakse haige koht punase kaleviga, musta jaoks tarvitatakse musti villu jne.

Kuid ka niisugune arstim ehk vahend pidavat aitama, mil on sarnasust või mingit analoogiat mitte haiguse sümptomitega, vaid haige kohaga. Nii tarvitatakse Viena-Karjalas pistete vastu hongaga (vana männi) oksa südat. Nagu häda on inimesel sisikonnas, peab ka arstimisvahend olema oksa seest.

Siirdume siis kolmanda põhimõtte juurde. See on: arstimisvahend peab olema kangem kui haigus. Selle põhimõttega ühenduses avaldub selgesti lihtrahva lapsik käsitus haigusest, et see on või selles sisaldub mingi olevus. Seda olevust on võimalik „ära ajada“ või „ära tappa“.

Mida kangem, vägivaldsem on abinõu, seda paremini mõjuda see haiguse vastu. Langetõbe arstiti ajades haiget läbi põlemapandud võru. Mõnikord pandi langetõbisele 9 pussnuga suu ümber (sic!) ja suhu Önnistegija nimi,

mis raamatust lahti rebitud. Kas võiks veel drastilisemat mõjuavaldust välja otsida!

Loomulikul ja üleloomulisel pole rahva käsituses kindlat vahet. Sagedasti on raske ära määrata, kas meil on tegemist ebausulise kombega või empiirilisel alusel põhjeneva arstimisega, arstirohuga. Ka rohtusid valmistatakse nimelt viimaksmainitud põhimõtte järele. Rohud peavad olema nii kanged, et nendega kihutatakse haigus minema või, üks ta kõik, lõpetatakse ta päevad korraga. Eriti kanged on rohud sise- ja nahahaiguste vastu. Ilo-mantsis kinnitati mulle, et kõhuhaigus nõuab tingimata kangeid aineid. Lämmastikhape ehk „söötvaater“ (acidum nitricum) ja piiritus olevat kõige tõhusamad. Põhja-Aunuses juuakse diarröa vastu kibedat soolavett. Uusimaal Soomes on tarvitatud viina ja soola. Edasi tarvitatakse kõhuvalu vastu tõrva (Aunus), pipart (Askola), koirohu või tedremarana keedist. Savos, Ida-Põhjamaal ja Aunuses joob kõuhaige viina või kohvi, millesse on püssirohtu segatud. Püssirohi on muidugi kange aine! Ka Eeštis on joodud püssirohu-viina, kui kõht raskest tõstmisest on ära veninud (Hurt III, 3, 60, Jüri).

Siia ühendusesse kuuluvad ka need juhused, kus haigust katsutakse ära kohutada. Pussnoad haige suu kohal avaldasid vist juba osalt niisugust mõju. Marjahaigus kaduvat silmast, kui haige hästi ehmub (Krohn 15 547, Pihtip.). Ingeris löödi lapse pea peal, kui see oli kärnas, tulerauaga tuld, et sellega „pölästyttää kipiöjä“ (Lukk. 887).

Kui roos külge lööb — kirjutatakse Haljalast —, siis võetakse kolm peerutükki, pannakse põlema ja torgitakse iga tükiga haiget kohta (Hurt III, 2, 50). Jüris nühitakse roosi tuliseks tehtud pesukurikaga (Hurt IV, 9, 219, nr. 3), tahtes nii sundida haigust lahkuma.

Vastik aine on haldjatele ja haigustele ka sool. Näiteks sellest, missugune antipaatia neil soola vastu olevat, mainitagu kombest, jõulu-laupäeval soola kaevu visata. Siis ei saavat vanapagan sealt öösi juua (Hurt IV, 9, 357, nr. 6, Jüri). Arusaadav, et sool oli seega ka arstimisel hea abinõu mitmesuguste hädade vastu. Nii hõõruti mailasi soolaga ja visati see pärast nelja tuulde (H. III, 4, 321, Hanila).

Ka igasuguse mustuse abil arvati võimalikuks sundida haigust ära kolima. Teatavasti on rooja tarvitamine ka arstiteaduses omal ajal vastuvõttu leidnud. Lehitsetagu arstiraamatuid veel 18. aastasaja lõpupoolelt, siis on võima-

lik sellest aimu saada. Saksas ilmus a. 1792 juba viendas trükis raamat nimega: „Neue vermehrte heylsame Dreck-Apotheke, wie nemlich mit Kot und Urin fast alle ja auch die schwersten Krankheiten curiret werden.“

Neidsamu aineid, mida selles arstiraamatus soovitati, tarvitas ka eesti maarahvas roosi, silmahaiguse jne. vastu. Haiguse tülgestamiseks anti langetöves haigele süüa 9 elavat „blondinkat“ (peatäi, *Pediculus capitis*). Siia võib lugeda ka „äkilise tõve“ vastu tarvitatud „küünemusta ja kaenla alt higi“, mida haigele nuusutada antud (Hurt).

Iseloomustav rahvaomastele arstimisviisidele on nende oletatud kindel ja kaugeleulatuv mõju. Soolapuhujad ja posisejad kinnitavad, et nende rohud aitavad „elujaks“. Samuti tagatakse tihti paranemist üllatavalt lühikese aja sees. Tähelepandav on edasi rahvameditsiini püüd univerversaal-abinõu leiutada, mis rohitseks igasugused haigused. Jah — säherdune imerohi olevatki leitud. Soomes, Aunuses, Eestis jne. valmistatakse see jumalik aine ussist, mis enne jüripäeva või enne käo tulekut kinni püütud. Uss pannakse pudelisse, kork kõvasti peale ja siis päikese kätte seisma. Mõnikord pannakse uss viina sisse. Teatatakse, et setud peavad „siumäättust“ kasulikuks rohuks iga sisemise ja välimise haiguse vastu. „Tiisikuse võtab nagu käpaga ära“ (E. Kirj. 1910, lk. 266). Soomest on teade, et „äikese-pilve vesi“ mõjub kõige vastu, olgu haigus kust tahes külge hakanud (Nurmio Fr. 6, Noorm.).

Olen siin esitanud paljude hulgast ainult mõningaid üldjooni, maininud ainult paar-kolm tähtsamat printsiipi, mis on olnud Soome-Eesti rahvameditsiinis maksvad. Juba need mõned näited osutavad, et rahvaomased arstimisviisid, kuigi nad esimesel pilgul võivad paista segase kaosena mitmesuguseid meeletusi, on siiski ratsionaalsele alusele rajatud. Seesuguses perspektiivis tasub vaeva neid vaadelda ja nii rahva hingeoluga tutvuda.

I. Manninen.

Saarde neitsi.

1865 ilmus Tartus läti keelest vist M. Granti tõlgitud jutuke „Waga neitsit Mai Roos, tüttarlaste kuo, vägga halle luggo, mis sündind Turreides Lättimaal Koiva jõe äres“; see jutuke on rahva seas Eestis õige tuttavaks saanud ja hiljemini uuesti trükitud. Jutukese järele tahab poola junkur Jakubovski Tureida Häädemeeste koopa juures Mai

Roosi au riisuda, kuid Mai katsub oma neitsiau päästa väitega, ta punasel kaelarätikul olevat niisugune maagiline vägi, et seda kaelas kandes kuul ega mõök kandjat ei haava. Junkur tükib uuesti Maie au riisuma ega taha Maie kaelarätiku maagilist väge uskuda. Mai käsib junkrut proovi teha, üteldes, et kui ta salmi lugenud, siis junkru mõök talle vähemutki viga ei tee. Junkur teeb, nagu Mai soovinud, ja raiub ühe hoobiga Maie pea otsast.

Nii lühidalt raamatukese „Mai Roosi“ sisu. Fr. Bienemann väidab, nii olevat Tureida Häädemeeste koopa juures tõesti sündinud (Livländisches Sagenbuch, 146), ja raamatu „Mai Roosi“ eesti keelde tõlkija seletab omalt poolt sündmuse ajaks enam kui kakssada aastat tagasi (Mai Roos, lhk. 4).

See lätlaste Mai Roosi lugu on Eestiski tuttav, mitte ainult läti keelest tõlgitud jutu kaudu, vaid Eestis väidetakse samasugune neiu esinenud olevat, nimelt Saarde kirikus. Nagu eesti rahvaluule ülepea inimeste nimesid ei armasta, nii ka Saarde loos; Saarde neitsi esineb ilma nimeta. Minu „Eesti kohalikkudes muistejuttudes, 83“ on Saarde neitsi lugu ära trükitud. Vene sõja ajal tahab vene ohvitser neitsi au röövida. Neitsi põgeneb Saarde kirikusse. Ohvitser järele. Nähes, et kiusaja käest võimatu on pääseda, otsustab neitsi ennem surra kui aust ilma jääda. Ütleb kiusajale: „Vaata pärga mu peas! Sel pärjal on imevägi. Kel see pärg peas, selle peale ei hakka mõök ega tuli!“ Ohvitser ei usu. Neitsi vastu: „Tee proovi! Katsu, kas suudad mu pead otsast raiuda!“ Kiusaja teeb proovi. Ühe ropsuga on neitsil pea otsast raiutud. Neitsi ohverdas elu, et au päästa.

Niipalju kui teada, on selle Saarde legendi kõige esmalt rooma usu kirikute visitaator Tecnon 1613. a. Saarde kirikutatsumise puhul protokollis pannud. Tecnon ei nimeta neitsi au röövida himustajat ohvitseriks, vaid annab talle nime „D o m i n u s M o s c h u s = härra Moschus (Bunge, Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands I, lhk. 48). Et Tecnon umbes sama nimega moskvalasi = venelasi nimetab, ei ole vist vaja siin Moschust priinimeks arvata, vaid Dominus = härra sõnaga ühenduses võiks see siin suurematsugu venelast tähendada.

Saarde neitsi lugu sarnaneb täiesti Mai Roosi looga, viimase kaelarätiku asemel kõneldakse meile aga Saarde neitsi pärjast.

Saarde neitsi lugu on umbes samal kujul veel ära trükitud „Revaler Almanach'is“ 1856, lhk. 24 ja Fr. Bienemanni „Livländisches Sagenbuch'is“ nr. 146.

Kuna Tecnon Saarde neitsi loo muidu vähe lühemalt jutustab kuj hilisemad autorid, leidub ta protokollis üks märkus, mis hilisematel autoritel alati ei kordu: selle neitsi verd olnud veel Tecnoni visitatsiooni ajal näha, muidugi mõista katoliiklaste poolt pühaks peetult ja austatult. Katoliiklaste meelest langes elu au eest ohverdav Saarde neitsi pühakute kilda ja kui pühaku verd näidati neitsi verd Saarde kirikus. Teame just, et katoliiklastel on viisiks oma kirikutele pühakute jäänuseid hankida, ja seesuguseks jäänuseks sai Saarde kirikus tapetud neitsi veri Saarde kirikule. Imestlen ainult üht asjaolu, et nimelt legend ei ole küllalt välja arenenud: neitsi ei ole Kadrinaks ristitud, kelle nime ju Saarde kirik kannab, ega ole neitsi tapmise kohale lastud Saarde kirik ehitada. See oleks õieti legendi loomulik arenemiskäik olnud.

Igatahes tuletab Saarde neitsi ja Mai Roosi lugu liiga elavalt esimese kristluseaja märtrite lugusid meelde. Ja tööpoolest leiamegi sealt loo, mille eesti-läti neitsikangelaste algkujuks võime arvata. Diocletianuse tagakiusamise ajal sattus üks neitsi kristlaste ülesotsijate küüsi. Paganad püüdsid neitsit meelitustega, ähvardustega ja piinamisega sundida kristlusest loobuma, aga asjata. Neitsi anti viimaks ühele soldatile eksiteele saatmiseks. Soldat viis neitsi enese juurde koju. Sinna jõudnud, lubas neitsi soldatile niisuguse võide anda, millega võidmise järel mingisugune sõjariist kehale viga ei tee. Kohe hakkaski neitsi seesugust võiet vahast ja õlist valmistama. Tõenduseks, et võidel tõesti niisugune vägi, võidis neitsi oma kaela selle võidega ja käskis siis soldatil mõõgaga kõigest jõust kaela pihta lüüa. Soldat lõi täie jõuga; neitsi pea lendas nagu kapsapea juurelt ja keha langes verd pursates maha. Neitsi oli kavatsuse täide saanud; ta oli neitsiliku puhtuse säilitanud, märtrikrooni omandanud ja pühakute hulka pääsnud (F. Liebrecht, Zur Volkskunde, lhk. 83).

See vististi idamailt põlvnev lugu on mitme rahva sekka juurdunud. Giovanni da Prato Paradiso degli Alberti väljaandes, I köide, lhk. 46, juhib Vesselovski tähelepanu Lodovico Domenichi Nobiltà delle Donne peale; kus esineb sama-sugune lugu. Keegi neiu Brasilla lubab soldatile, kes temale püüab vägivalda teha, haavamatuks tegeva võide hankida. Peosse puutuva taimemahlaga kaela hõõrumise järel käsib Brasilla soldatit mõõgaga kaela pihta lüüa, et võide maagilist väge tõendada. Esimese hoobiga raiub soldat neiu pea otsast. Neiu au on päästetud.

Väidetakse, et Lodovico Ariosto „Orlando furioso“ cap. 29 Isabella kaju eelnimetatud Brasillalt on omandanud (Liebrecht, m. k. lhk. 84).

Ka sakslased tunnevad samasugust ennast ohverdava neiu lugu, nagu Tettau-Temme „Die Volkssagen Ostpreussens“, lhk. 84 seda tunnistavad.

Saarde neitsi langeb igatahes niisuguste muinasjuttude kilda, mis Euroopat mööda rännates on osanud enesele kohaliku kaju anda. Leidub ju meil Eestis paljugi sarnaseid aineid, näiteks kiriku õige aseme otsimine härgade abil, päeval ehitatud kiriku lagunemine öösi, inimeste müürimine kirikusse jne. Ehk jälle niihästi Haapsalus kui Tallinnas kõnelatakse, et nälja-ajal linna ümberpiiramise puhul ainus linnas veel elus olnud härg joobnuks joodetud ja siis linnavallile saadetud, kus härg mõirgamisega vaenlastele selgeks teinud asjata katse linna näljutada (Eesti kohalikud muistejutud, lhk. 39). Ehk jälle tuttav Kartaago linna aluse väljamõõtmine kordub Euroopas väga tihti, näiteks Inglismaal 4 korda, Prantsusmaal, Rootsis, Riias, Narvas (C. E. Pabst, Bunte Bilder I, lhk. 32, Lerch-Puschkaitis, Latveeschu tautas teikas un pasakas VI, 216; Fr. Bienemann, Livlands Sagenbuch, 181 jne.). Kõik langevad muidugi muinasjuttude kilda.

Kui nüüd Saarde neitsi ja selle võõramaalised teisendid legendideks tulevad arvata, kuidas siis Mai Roosi lugu seletada, millest väidetakse, see olevat kohtuaktide järele kirja pandud? Mul pole võimalik olnud neid kohtuakte näha ega tea ma sellepärast ütelda, mida seal leidub, kuid seda võin nägematagi väita, et Diocletianuse-aegne märterneitsi nende kohta mõju on avaldanud. Mai Roosi kaelarätiku kohta käiv väide, rätikul olevat mõju selle kandjat haavamatuks teha, põhjeneb teise süüaluse tunnistusele. Selle süüaluse tunnistus jääb kahtlaseks; ta erutatud ergud segavad tõtt luulega. Vist on ta idamaa märterneitsi lugu kuulnud; ta põimib selle loo andmeid nüüd Mai Roosi tapmisessegi. Kui Mai Roosi lugu kohtuaktides olemas, jääb kindlaks, et junkur Jakubovski Mai Roosi Tureidas on tapnud, Mai Roosi ülespidamise kirjeldus enne tapmist kujuneb aga tunnistaja luuleks. Sarnast luulet kuuleme tihti 16. ja 17. aastasaja kohtuprotokollidest; näiteks luuletavad nõidadeks peetud isikud eneste kohta mõnesuguseid võimatuid lugusid, jah, vahel ilmub isikuid kohtusse endid nõiategudes süüdistama, mille poolst nad ometi sugugi süüdlased ei ole. Ühed on süüdistused, teised tunnistused lihtsalt luuletanud. Luulevalda pean seega ka Mai Roosi kohta antud märterneiu osa arvama.

Sama saatus saab ka Saarde neitsile osaks, vaatamata selle peale, et Tecnon sündmuse ajalooliseks ja kohalikuks püüab teha, ühtlasi sealjuures toetudes neitsi tapmisest püsinud verele. Aga rooma usu kirikutes leidus vanemal ajal väga mitmes kohas pühakute verd. Verd ei olnud raske Saarde kirikusse saada; ega vere hääl kisendanud, kas veri on pühaku või mittepühaku päralt. Märtri verega, pealegi kohaliku märtri omaga, pidi Saarde kirik usklikke seda rohkem enese poole tõmbama. Kogudusele võidi seletada, et varemini neitsi Saarde kirikus tapetud, et sel puhul vaga neitsi verd tallele pandud ja see veri nüüd hiljemini alles üles leitud. Pikk Vene sõda — kui nimelt neitsi verd alles peale sõda hakati näitama — edendas just niisuguse kultuse võimalust. Kerge oli pappidel pärast Vene „30-aastast sõda“ väita, et sõja algusel või koguni enne sõda Saarde kirikus neitsi märtrisurma saanud, seda enam, et endistest elanikkudest koguni vähe järele jäänud.

M. J. Eisen.

Meie algkooli harjutustikkude ülevaade.

Kirjandus:

1. Koli ramat. 1852.
2. J. Kurrik. Kirjutamise õpetus. 1882.
3. H. Einer. Lühike eesti keele õpetus rahvakoolidele. 1885.
4. M. Kampmann. Kirj. harjutused Eesti keele õppimiseks. 1902.
5. E. Peterson. Algharjutused. 1906.
6. A. Jung. Emakeele õpetus. 1907.
7. E. Peterson. Etteütluste kogu. 1911.
8. A. Rull. Õigekirja harjutused I, II. 1919.
9. A. Ploompuu. Lauseõpetus koolidele. 1921.
10. V. Ridala. Eesti keele õigekirjutus. 1922.
11. J. Aavik. Kirjavahemärkide õpetus. 1923.
12. Fr. Puusepp. Keelelised harjutused. 1923 ja 1925.
13. J. Ainelo. Näiteid ja harjutusi I. 1923.
14. V. Tamman. Õigekirjutuse-õpetus I. 1924.
15. Algkooli õppe- ja tunnikavad. 1921.

Iga keele õpetamisel leidub üks ala, mille käsitlemisel ei saa eeskuju võtta teiste keelte õpetamise praktikast, — see on õigekirja-ala. Tegelik kõnekeele, grammatika, stiilireeglite jne. õpetamisel on meil palju kasu tutvumisest tagajärgedega, mis on saavutatud sel alal teiste keelte õppepraktikas. Õigekirja alal aga, iseäranis mis puutub selle praktilisse külge, on see kasu väga väike:

ainult üldised õigekeelsuse ja õigekirjutuse põhimõtted on kõikidel keeltel enam-vähem sarnased.

Tõendusi selleks võime leida iga kultuurkeeles minevikust — momendist, mil ta ainult-kõneldavast keelest muutus kirjutatavaks keeleks. Tõenduseks on ka eesti keele õigekirja-praktika mihevik ja olevik. Minevikus on meie õigekiri olnud võõrsilt toodud eeskujudele jälgimine. Eeskujud võeti keelist, mille foneetiline ja morfoloogiline ehitus oli väga lahkuminev meie keele omast. Tagajärg oli, et see õigekirjutuse-viis väljendas puudulikult eesti keele foneetilist olemust. Alles olevikus oleme asunud (eeskuju võttes ainult hõimkeelist) omapärase õigekirja-süsteemi väljatöötamisele, mis aga veel palju aega nõuab, enne kui jõutakse vajalikule ühtlusele ja kindlusele.

Õigekirja õpetamine on üks meie rahvakooli tähtsaimast ja raskemaist ülesandest. Siin ei ole küllalt õpetamisest kui selgitamisest ja arusaadavaks tegemisest, siin on enim tegu oskusega, on vaja harjutada, on vaja hulk õigekirja-reegleid ja sõnakujusid kinnitada otse mällu — nii silma, kõrva kui musklitunde mällu.

Et õpilased mitte üksi õpetaja kaasabil, vaid ka ise-iseisvalt — kas klassis või kodus — õigekirjas võiksid harjutada, vajab kool vastavaid harjutustekogusid, mille tähtsusest meie emakeele õpetajad juba ammugi on aru saanud. Ühes algkoolile määratud teoreetilise grammatika käsitlusega hakkavad ilmuma meil ka harjutustikud. Arusaadav, et nad alguses on puudulikud, vähe teadlikud oma ülesannetest ja vahenditest. Kuna emakeelse grammatika kokkuseadmiseks oli küllalt igasuguseid võõrkeelseid skeeme ning eeskujusid, millele vaja oli ainult oma keele nähtusi kohastada, ei olnud harjutustiku kokkuseadmiseks mingisugust eeskujut. Võeti seepärast eeskujuks grammatika, nähes harjutustiku ülesannet ainult grammatikareeglite praktilises rakendamises, lootes ühtlasi sellega saavutada oskusi ka õigekirjas.

Grammatika ja õigekiri ei ole aga kaugeltki paralleelsed nähtused. Grammatikas leidub palju osi, mil ei ole vähematki sidusust õigekirjaga, näit. igasugused liigitused; on osi, mille õigekirjutuslik külg ei tee raskusi; on osi, mille õigekirjutuslik külg on väga raske, näit. välted; on õigekirja raskusi, mil ei ole vähematki ühendust grammatikaga, näit. lõpp -ki, sõnade kokkukirjutamine, h kirjutamine sõna alul, kaksikkonsonandi kirjutamine tugevas ja nõrgas astmes jne., — õieti kõik puhtfoneetiliselt tingitud õigekirja-reeglid. Ideaalne harjutustik

peab omale seadma ülesanded iseseisvalt; õigekirja harjutamise praktikast enesest peab ta leidma nii probleemid kui lahendused. Seepärast märkamegi uuemates harjutustikkudes (Puusepp, Ainele) vabanemist grammatika skeemidest ja raamidest, mida tuleb ainult tervitada.

Käesoleva kirjutise ülesandeks on anda lühike ülevaade tööst, mis meil seni on tehtud koolikirjanduse alal emakeele õigekirja harjutustikkude soetamises.

Ülevaade on kokku seatud kronoloogilises järjekorras, s. t. harjutustikud on esitatud aastate järele, mil ilmus neist esimene trükk¹⁾. Et ühtlast kronoloogilist järjekorda mitte rikkuda, on segi toodud nii puht-harjutustikud kui ka grammatika käsiraamatud, mil harjutused lisana ühes.

Kronoloogiliselt võib jaotada ainekogu kolme ossa, nimelt: õigekirja küsimus ja harjutuseraamatud rahvakoolides 1) sakslaste aegu (kuni 1887), 2) venelaste aegu (1887—1917) ja 3) Eesti Vabariigi ajal. Seesugusel liigitusel on küll see paha külg, et esimese peatüki alla peaaegu midagi ei ole seada, kuid seda selgem on küsimuse ajalooline perspektiiv, seda selgem on meie koolikirjanduse võimas kasvamine, mida lähemale jõuame käesolevale ajale.

1. Õigekiri saksa-aegses rahvakoolis.

Rahvakooli korraldus, mis meil loodi talurahva vabastamise järel sakslaste omavalitsuse poolt, tunnustas emakeele õpetamise tähtsust koolis ja asetas tähtsale kohale ka õigekirja mõistmise. Sellepärast näeme ka juba esimeses, 1852. a. seitsmes osas ilmunud kooliraamatute seerias, mis ilmus ühise pealkirjaga „K o l i r a m a t“, eriosana raamatukese pealkirjaga „Lühikene õppetud õigest kirjutamisest“, mille kirjutaja oli Põlva õpetaja Schwartz.

Raamatukeses on 32 lk. ja pool sellest on pühendatud stiiliõpetusele: antakse juhatusi, kuidas kirjutada kirju, kviitungeid, kontrakte, protokolle jne. Õigekirjale on määratud ainult järgmised paragrahvid: § 1. Väikesed ja suured tähed; § 2. Silbid; § 3. Vokaalid ja „konsonnid“; § 4. Pehmed ja kõvad tähed; § 5. Venitatud ja lühike silp; § 6. Vaärnimede kirjutamisest; § 7. Märkide seletamine.

Õieti on kõik meie õigekirja raskused § 4.-ndas ja 5.-ndas koos. Mõne reeglina on kõigist üle saadud, kuid nende reeglite abil on näit. võimatu vahet teha kujudele

1) Kui raamatust on ilmunud mitu trükki, on põhjalikumalt käsitletud ainult esimest, hilisematest aga toodud ainult mõningaid lisamärkeid.

„lomas“ ja „lammas“. Arusaadav, et siin ei ole kõnetki harjutamisest, on ainult püütud arusaadavaks teha tolleaegse kirjaviisi tähtsamaid põhimõtteid.

Õigekirja tähtsust ja harjutamise vajadust ei suuda tarvilikult hinnata ka meie esimese harjutusraamatu (kui nii tohib ütelda) kokkuseadja J. Kurrik. Raamat ilmus 1882. a. pealkirjaga „Kirjutamise õpetus. Laste õpetajatele ja peastkirja õppijatele juhatuses“.

Raamatu kokkuseadmisel on silmas peetud 1874. a. ilmunud „Liivimaa Ülema-maakooli kohtu“ õpetuseplaane, kus nõuti emakeeles „korrekti mõtete avaldamist nii kõnes kui kirjas“. Kuid ainult tuumakate mõtete leidmise ja väljendamise soodustamiseks on kirjutanud Kurrik oma meetodilise käsiraamatu ühes kirjatööde teemadega ja kavadega.

Küll on raamatu alul kõneldud ka kirjutamise õpetamisest üldse, ärakirjutamisest, etteütluks, „õigekirjutusest mõistusega“ jne.; rõhutatakse küll õigekirja mõistmise tähtsust, tuuakse isegi tähtsamad reeglid, aga kuidas õpetaja peaks õpilasi tegeliku õigekirja mõistmiseni viima, selle peab Kurrik nähtavasti nii lihtsaks küsimuseks, et selleks ei ole vajagi erilisi näpunäiteid.

Samasse ajajärku kuulub ka meie esimese kooligrammatika ilmumine. See oli H. Einer'i „Lühike Eesti keele õpetus rahvakoolidele“ 1885. Alul nagu tahaks raamat anda ühes teoreetilise käsitlusega ka vastavaid harjutusi. Nii loeme lk. 8: „Kirjuta tulevaks tunniks iga seltsi nimisõnu, omadussõnu“ jne. Kuid edasi minnes ei ole Einer heaks arvanud ennast harjutuste väljamõtlemisega vaevata. Küll loeme veel mõnel pool: „kääna nii“, ja sellele järgneb sõnade loend, kuid seal on vististi tahetud ütelda ainult: „nii käänatakse...“

Õelduga võiks ka piirduda. Näeme, et ajajärgul, mil meil läbi lööb põhjalik revolutsioon kirjaviisis, jääb tegelikus koolielus valitsema puht-teoreetiline külg (nii oli muidugi ka kõigis muis õppeaineis): ainet püütakse üksnes mõistusele kättesaadavaks teha ja arvatakse sellest küllalt olevat. Koolimehed ei olnud veel jõudnud harjutuste vajaduse äratundmisele.

II. Õigekiri venekeelses rahvakoolis.

Vaheajal oli koolimeeste seas selgunud arusaamine harjutuste tähtsusest emakeele õpetamisel. Harjutuste tarvitamist nõudis ka tegelik koolielu, kus õpetaja korruga

mitme jaoga töös olles alati oli sunnitud andma osale klassile iseseisvaid harjutusi. Ka olid vastavad harjutustikud juba olemas arvutamisalal, neid oli vaja kokku seada ka emakeele tarvis.

1902. a. ilmus esimene ja väga laiaulatuslik katse sel alal: M. Kampmann'i „Kirjalikud harjutused Eesti keele õppimiseks“¹⁾.

Raamat on kirjutatud toleaeegsete õppekavade (При-мѣрные программы) kohaselt. Et seal korraka oli vaja silmas pidada nii küla- kui kihelkonna- ja linna-alkkoole, siis on püütud olla ka võimalikult mitmekülgne ja täielik.

Raamat ise langeb 4 peassa: 1) ilukirjutus, 2) ära- kirjutus, 3) õigekirjutus ehk praktiline sõnaõpetus, 4) kir- jaseadmine ehk praktiline lauseõpetus. Juba siit näeme, et Kampmannil ei ole õigekirjutust kui erilist ala emakeele õpetamise praktikas, tema harjutustik tahab olla ainult praktiline grammatika.

Asume raamatu vaatlemisele üksikute osade kaupa.

Ilukirjutuse-osas, mis võrdlemisi väike, on toodud ilu- kirja seadused, juhatused õpetajale ning ühtlasi ilukirja proovid, alates lihtsa joonte tõmbamisega. Üldse ei olnud see osa toleaeegses koolis iseäranis tähtis, sest samad ilu- kirja harjutused käisid ka vene keele tundide kaasas.

Samuti lühike on ära kirjutamis-osa vastavate näpu- näidetega. Siin on peale silbitamisharjutuste harjutusi ka kõne jagudega tutvumiseks. Ilmsesti on autor siin liiga rutanud teoreetiliste küsimustega, jälgides pimesi gram- matika-käsiraamatu järjekorda.

Kolmas peatükk langeb 5 alaossa:

A. Häälivate õigekirjutus. Jällegi palju tarbetut teooriat. Nõutakse isegi, et õpilased kirjutaksid õpetaja etteütluse järele üksikuid vokaale, konsonante ja konso- nant-ühendeid (kl, tr, gl jne.).

B. Silpide ja sõnade õigekirjutus. Esineb rida har- jutusi, kus vaja antud sõnu ära kirjutada ja tähele panna pikki ja lühikesi vokaale, pikkusevälteid, „kõvu ja pehmeid“ umbhäälivaid, pika f tarvitamist, sõnade poolitamist jne. Teises trükis on lisatud veel tarbetu teooria sõna juurest, sidevokaalist, tüvest ja liidetest.

D. Lausete õigekirjutus. Siin leidub harjutusi kolme vältega tutvumiseks. Vahe eelmise alaosaga on ainult

---

1) Sellest ilmus 1905. a. teine täiendatud trükk, milles harjutused paiguti muutunud täielikumaks ja põhjalikumaks, kuna nende arvu on vähendatud, üldiselt aga on raamatu ilme jäänud endiseks.

selles, et seal harjutustes on antud üksikuid sõnu, siin aga lauseid. Õigem oleks muidugi igal pool harjutusi lause kujul anda.

E. Käänatavate sõnade õigekirjutamine. See on suur alaosa, milles on põhjalikult läbi võetud kõik käänded, nende lõpud ja tüvemuutused. Siin on eriti silmatorkav sõltuvus grammatikast: harjutusi on antud samal määral kõikide käänete kohta, kuna osa neist ei sisalda üldse õigekirjutuslikke raskusi, teine osa neist vajaks aga kõige mitmekülgsemat harjutamist. Teises trükis on lisatud pikem teoreetiline osa tüvede otsimisest ja tarvitamisest.

G. Ajasõna pööramine. See osa on võrreldes eelmisega üsna lühike. Võetakse läbi pööramistabel ja käsatakse teatud lugemistükke kirjutada ühest pöördest, ajast ja kõneviisist teise. Õigekirja puutuvaid näpunäiteid ei ole üldse. Teises trükis on jällegi lisaks tüvede otsimise ja tarvitamise juhatus.

H. Lisamärkused. Siin esinevad harjutused liit-sõnade õigekirjutamises, sõnade lühendamises apostroofiga ja suure algustähe tarvitamises. Teises trükis on see alaosa paisunud poole suuremaks: lisatud on uus suur ala sõnade tuletamisest vastavate harjutustega, mis muidugi algkoolile liigne teooria.

Neljas peatükk, kirjaseadmisest, on väga suur ja hulga alaosadega. Alguses võetakse põhjalikult läbi kõik süntaksi kategooriad kuni perioodini, ühes vastavate harjutustega. Harjutusi on kergeid ja raskeid; näit. peab õpilane vastama küsimustele: kes õpib, laulab? jne., aga leidma ka ise näiteid igasugustele lausete kategooriatele. Vähe annab see osa õigekirjutuslikult — ainult kirjavahe-märkide tarvitamist, rohkem aga loogilise mõtlemise ja väljendusvõime arendamiseks.

Järgmised alaosad — jutukeste ja laulude ümberjutustamine, iseseisvad kirjeldused, võrdlused, kirjad jne. — kuuluvad juba täiesti stiiliõpetusse. Antud on hulk kavu ja eeskujusid iseseisvateks kirjalikkudeks töödeks. Kuid ka nende andmine, kui need on mõeldud õpilastele, on väärsamm: kavad ja eeskujud peab õpilane ise ühes õpetajaga välja töötama, mitte neid valmilt harjutustikust võtma. Ometi täidab just see osa peaaegu kolmandiku raamatust.

Kampmann on teinud igatahes palju tööd oma harjutustiku kallal, püüdes kokku haarata kõik, mis emakeele tundides rahvakoolis üldse võib ette tulla: siin on ilukirjutus, ärakirjutus, etümoloogia, süntaks, stiiliõpetus —

kõik ühes vastavate harjutustega ja meetodiliste näpunäidetega, puudub ainult — õigekirjutus kui eriline distsipliin!

Nähtavasti on Kampmann ennast lasknud kaasa kiskuda „tosinast võõrakeelsest õpiraamatust“, mida ta mainib esimese trüki esisõnas, ja jälginud rohkem nende eeskuju, kui silmas pidanud meie kooli tõelisi tarbeid ning võimisi. Hoolimata väikesest emakeele tundide arvust tolleaegses koolis on seatud võimalikult kõrge ideaal.

Muidugi võis Kampmanni harjutustik 20 aastat tagasi, kui esimene seda laadi õppevahend, õpetajale emakeele tundidel suureks abiks olla, praegu aga ei vasta ta ei õppekavadele ega didaktilistele nõuetele, ei õigekirja-reeglitele ega lugemikkudele, millest antud osa harjutusi. Vahepeal on muutunud nii kirjakeel kui ka keeleõpiline terminoloogia.

Raamatu suurim puudus on grammatika ja teoreetilise külje domineerumine: väga harva leiame seal mõne osa, mille otstarve iseeneses oleks õigekiri. Teiseks ei saa traditsionaalsest grammatika käsitluse järjekorrast kinni pidades harjutustes läbi viia loomulikku käiku kergemalt raskemale.¹⁾

Nähtavasti ei rahuldanud Kampmanni raamat emakeele õpetajaid, sest mõni aasta hiljemini ilmus E. Peterson'i sulest uus katse pealkirjaga „Algharjutused Eesti keele õigekirjutuse ja kirjaseadmise õppimiseks“. 1906.

Selle harjutustikuga on astunud suur samm edasi õigekirja kui erilise õppedistsipliini esiletoomises. Grammatika on jäänud siin rohkem tagaplaanile, samuti stiili- ja kirjaseadmis-harjutused, olgugi et neist täiesti ei ole suudetud loobuda. Ainestiku liigitamisel ei ole tunda nii suurt teoreetilise grammatika sundust kui Kampmannil.

Esimene suurem osa harjutustest (158-st 127) on pühendatud etümoloogiaga ühenduses seisvatele õigekirja-raskustele.

Alguses on antud isegi paar ilukirja-ülesannet. Edasi kästakse eesti tähestik ja kirjamärgid ära kirjutada ning „pähe õppida“. Viimane nõue on muidugi ebadidaktiline.

Järgneb täis- ja umbhäälikute eritlemine, järkudesse (silpidesse) lahutamine, pikkade ning lühikeste täishäälikute tarvitamine. Eriti rohkesti on toodud harjutusi viimase juhtumuse kohta, nimelt andes tühje kohti, kuhu vaja asetada vokaal tarvilikus pikkuses. Kahjuks ei ole igal

---

1) M. Kampmann paigutas selle harjutustekogu hiljemini oma lugemiku lõppu (näit. I osa 3. trükk 1908), kus suurem osa harjutusi on antud sama raamatu lugemistükkidest.

pool harjutused mitte lausete, vaid üksikute sõnade kujul,¹⁾ kus sageli raske otsustada, missugust sõna on mõeldud (kalud või kaalud, kare või kaare?)

Mõnes kohas (näit. nr. 29) on tarvitatud dilemmalist märkimisviisi, kus õpilane peab valima õige ja vale kuju vahel, näit. „Ära t_{ee}^e i_{ii} ales paha“. Didaktiliselt ei ole vale kuju toomine teatavasti soovitav.¹⁾

Erilise rühma moodustavad harjutused nr. 31—41 juhtumuste kohta, kus murdeliselt pika vokaali asemel kuuldu diftong. Selliste juhtumuste eraldamine on tarbetu, sest murdeline hääldamine ei esine mitte igal pool ja seda ei kõrvalda sajad ega tuhanded kirjalikud harjutused, vaid üldine elava keele praktika koolis.

Järgmine suurem rühm harjutusi on pühendatud umbhäälikute pikkusele (nr. 42—88). See osa on kaunis täielik ja süstemaatiline, nii et teda meiegi aja koolis võiks tarvitada. Ebameeldivad on ainult mõned terminoloogilised võtted, näit. on Peterson klusiilide tähistamisel algkujudeks võtnud b, d ja g: nii loeme ikka „b, d, g kõvadused, iseäraldused“ jne. Loomulikum oleks olnud algkujudeks võtta k, p ja t. Halb on ka siin (juba eespool mainitud) dilemmaline tähistamisviis, mida Peterson armastab tarvitada kontrollharjutustes.

Selles osas tutvustatakse ka käänamisega; on toodud käänamistabel ja kästud üksikuid sõnu hulgaviisil käänata. Näit. on harj. nr. 85. antud käänata 15 sõna, mis kõik kuuluvad ühte ja samasse tüüpi. See on muidugi tarbetu tampimine samal kohal ja selle eesmärgiks võiks olla ainult käänete päheõppimine.

Harjutuste rühm nr. 89—113 pealkirjaga „Mõnesugused lõpud, mis kirjas sagedasti ette tulevad“ on eriti huvitav, tähistades vabanemist grammatika hegemooniast. Harjutused nr. 109—113, kus puudutatud türevokaali muutumist konsonandi väljalangemise puhul, oleksid pidanud liigitatud olema mitmesuguste erijuhtumuste järele alaliikidesse, Peterson aga võtab kõik juhtumused korraga vaatlusele.

Järgneb puht-teoreetilise tähtsusega rühm harjutusi nr. 114—127, mis pühendatud tutvustamisele „teiste kõnejagudega“, s. t. „teistega“ peale nimi-, omadus- ja tegusõna, mis esinesid juba eespool ühes õigekirja-ülesannetega. Täielikkuse pärast oleks aga pidanud neid ka siin

1) Uuemates trükkides neid puudusi ei leidu.

kordama. „Teised kõnejaod“ on läbi võetud liiga šablooniliselt: igaühele on antud kaks harjutust, ei rohkem ega vähem.

Harjutustiku teises osas (nr. 128—151) on esitatud tähtsamad süntaktilised kategooriad, pühendades igaühele kaks harjutust (siin ei ole Peterson suutnud mingit vahet teha kergema ja raskema vahel); üheks harjutuseks on ikka küsimuse asetamine antud lauseliikmele, teiseks — küsimuse peale lauseliikme leidmine ja vastava kirjamärgi panemine.

Lõpuks on paarkümmend harjutust kirjaseadmiseks ja kirjeldusteks küsimuste abil. Seesugune vastamine ei ole muidugi produktiivne, vaid mehaaniline töö, millega koolis ei tohiks aega raisata.

Raamatu lisaks on kolm nimestikku: 1) sõnad, kus esineb pikk ää, 2) pikk öö, 3) sõna alul h. See on jällegi uudis ja näitab puht-ortograafiliste eesmärkide tunnustamist.

Üldiselt peab tunnistama, et Petersoni harjutustik algkoolidele õigekirja õppimiseks palju otstarbekohasem on kui tema eelkäija oma. Sisuliselt on harjutused kerged, olgugi et mitte alati kergemalt raskemale järjestatud. Veneaegne kolmeaastane algkool võis neid kasulikult tarvitada, kõrgemad algkoolid seda enam. Isegi meie aja koolides võiks selle harjutustiku uuemaid trükke kasutada.

Kui võrrelda näit. 1914. a. ilmunud V trükki esimesega, siis leiame palju muutusi paremuse poole: harjutuste arv on kasvanud — 157-lt 191 peale — ja harjutused ise suuremaks paisunud. Etümoloogilised ja süntaktilised harjutused, mis I trükis moodustasid eri-peatükid, on siin paigutatud õigekirja-harjutuste vahele. Tähendab, siin on õigekirja hegemoonia kasvanud. Ka on iga üksiku harjutuse ülesanne peenemalt differentseeritud — ei ole püütud ühes harjutuses enam korruga lahendada mitut õigekirja raskust. Ainult terminoloogia on jäänud osalt samaks („b, g, d kõvadused“).

Petersoni „Algharjutused“ on ajanud kõrvalvõsusi. Nii ilmusid 1912. a. eraldi „Ilukirja harjutused“, mis täidavad laiemas ulatuses sama ülesannet, mis Kampmanni harjutustiku algosa.

Teiseks kõrvalvõsuks oli „Etteütluste kogu Eesti keele õigestkirjutuse ja kirjaseadmise õppimiseks“.¹⁾ 1911. Raamat on väärt, et tema juures pikemalt peatuda.

1) Sõna-sõnalt sama ülesanne, mis „Algharjutustelgi“.

Tarvitajale on pikem esisõna. Autor tunnustab, et raamat on esimene ning puudulik katse, kuid on välja kasvanud tema enese õppepraktikast. Raamat ei taha mitte olla etteütluste koguks sõna otsekoheses mõttes, vaid rohkem eeskujuks, mille järele lapsed ise näiteid otsivad ja üles kirjutavad, millest võiks näha nende oskust läbivõetud õigekirja-reeglite tarvitamises. Ka rõhutab autor meie õigekirja-reeglite konventsionaalsust, sest et nad harva vastavad tõelisele hääldamisele. Selle teema juurde tuleb Peterson veel mitu korda tagasi harjutustele lisatud seletustes ja teeb seal poleemilisi märkusi.

Raamatus esinevad samad õigekirja-reeglid, mis „Algharjutusteski“, isegi samas järjekorras, ainult igale reeglile on lisatud hulk lugemistükke, kus võib leida esitatud reeglile vastavaid kujusid. Need lugemistükid täidavad $\frac{3}{4}$ raamatust ja on pärit väga mitmesugustest allikatest: lugemikkudest, teaduslikkudest teostest, kooli õpperaamatutest, isegi „Käsitöölehest“ (lk. 85). Kuidas aga neid lugemistükke tarvitada, selle kohta puuduvad näpunäited (peale selle, mis üteldud esisõnas, et nad on etteütlusteks ja eeskujuks). Sel kujul, nagu nad on antud, võib neid tarvitada ainult etteütlusteks, ärakirjutamiseks ja mõnesuguste nähtuste allakriipsutamiseks või teisendamiseks.

Raamat on suur (132 lk.) ja täis õigekirja seisukohalt kasulikku materjali, kuid seda ei ole vist mitte nii suure kasuga tarvitatud kui „Algharjutusi“. Lastele ei olnud mõtet raamatut anda, sest teda ei saa palju kasutada iseseisvate harjutuste ülesandmiseks. Ta jäi ainult õpetajale etteütluste-tundideks, mida aga veneaegse kooli vähese emakeele-tundide arvu juures harva sai tarvitada.

„Etteütluste kogu“ on ilmunud uues trükkis 1923. a. Üldiselt on raamatu ilme jäänud samaks; esitatakse tähtsaimaid õigekirja-reegleid, kujusid ja lõppe, mis erilist tähelepanu vääriavad, ja nendele on lisatud suuremaid ning väiksemaid lugemistükke, mida võib tarvitada etteütlusteks.

1907 a. ilmus A. Jung'i „Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused Eesti alguskoolidele.“

Esisõnas ütleb kokkuseadja, et raamat püüab vastata „Примѣрные программы“ nõuetele, pannes rõhku õigekirjutusele vastavate harjutuste abil. Õigekirja raskuspunktiks peab Jung pikkusevälteid.

Raamat on nii kokku seatud, et iga teoreetilist paragrahvi saadavad vastavad harjutused, kuna raamatu lõpus leiduvad veel erilised harjutused kordamiseks ja etteütluseks. Et ruumi kokku hoida, on osa harjutusi antud üksi-

kute sõnade kujul, teised aga juhatavad lugemistükkide juurde Jakobsoni lugemikus.

Juhtivaks printsiibiks on igal pool teoreetiline grammatika, mitte õigekirja-praktika. Raamat langeb kolme ossa: 1) sõna kui häälikute kogu, 2) sõna kui mõistete tähendus, 3) sõna kui lause osa.

Esimene osa on võrdlemisi lühike. Alatakse sõna lahutamise häälikuteks. Sellele järgneb lahutamine silpideks: harjutuste ülesandeks on ühe-, kahe-, kolme- jne. silbiliste sõnade otsimine, mitte lahutamise raskused. Edasi harjutatakse mitmesuguste tähtede tarvitamist, näit. l, s, j, p, t, k sõna alul. Leidub isegi harjutusi, kus vaja parandada vigu, nagu „Bill hüüab bika ilu bääle“. On ka harjutusi veldete kohta, kus õpilane peab antud sõnapaaris (lagi-laki, lina-linna) välteid ära tundma. Halb külg on, et tuuakse ainult sõnu, mitte lauseid.

Teine osa, mis moodustab raamatu suurima osa, on pühendatud kõnejagudele. Harjutustes nõutakse vastavate sõnade otsimist (näit. nimisõna puhul: mis on seal ja seal näha, kuulda jne., mida valmistatakse puust, savist jne.) ja liigitamist, ka käänamist ja pööramist (seda jällegi üksikuis sõnus, mitte lausetes), ilma et oleks esile tõstatud õigekirja-küsimusi.

Samalaadiline on ka kolmas, lauseõpiline osa. Igale kategooriale on määratud kaks harjutust, üks äratundmiseks, teine leidmiseks.

Raamatu lõppu paigutatud harjutused (lk. 75—90) on osalt valmil kujul (etteütlusteks, ära kirjutamiseks), osalt vastuseid nõudvad küsimused, osalt eeskujud uute lausete moodustamiseks. Antakse ka näpunäiteid iseseisvate kirjatööde kirjutamiseks.

Petersoni „Algharjutustega“ võrreldes on Jungi harjutused suur samm tagasi: nad on täiesti teoreetilise osa teenistuses, ainult selles praktiseerimiseks.

III. Õigekiri eestlaegses rahvakoolis.

Eesti kooli tulekuga võime tähistada kahte suuremat uuendust emakeele õpetamisel rahvakoolides: 1) tundide arvu suurenemist, 2) muutusi õppekavades ja meetodikas. Senise lugema- ja kirjutamaõpetamise kõrvale astub nii sisuliselt kui meetodiliselt uus aine — kodulugu, teiseks püütakse lähemal asuda töökooli põhimõtete teostamisele. Viimane rõhutab iseäranis õpilaste iseseisvaid harjutusi õigekirja alal, sest alles harjutuste tulemuseks võivad olla

teoreetilised üldistused ja grammatika kategooriad. Selleks vajab kool muidugi otstarbekohaseid harjutustikke. Möödunud viie aasta kestes on meil ilmunud selles suhtes terve rida katseid, mis kõik, võrreldes eelmistega, suuri edusamme näitavad.

Esimesena ilmusid 1919. a. A. Rulli „Õigekirja harjutused algkoolide ja keskkoolide alamate klasside jaoks I, II. Trüki jaoks korraldanud V. Tamman“.

Rulli harjutustikus märkame kohe, et ta tahab olla ainult õigekirja harjutamiseks, mitte grammatika õpetamiseks. Lähtekohaks on püütud võtta — kui hästi see õnnestunud, on teine küsimus — ainult õigekirja raskusi. Isegi kõnesolevaid käändeid ei ole nimepidi nimetatud, mis näib olevat juba liigne „grammatikofobia“, vaid lihtsalt on kästud kirjutada vastusi küsimustele: kellele? millele? kellelt? millelt? jne.

See uuendus on väga tähtis: harjutustik on vabenenud liigsest ballastist, on saavutatud võimalus järjestada harjutusi kergemalt raskemale. Võib isegi ütelda, et Rull on siin jõudnud teise äärmuseni. Kuldne kesktee oleks: ühendada jälle õigekirja harjutused grammatikaga, ainult vastupidises järjekorras, — harjutuste seeria lõpptulemuseks olgu ikka mõni teoreetiline üldistus, reegel, tutvumine grammatilise kategooriaga.

Rulli harjutustiku I vihk jaguneb 5 ossa.

Esimene osa kannab ebakohast pealkirja „Täheharjutused“, kuna sisult on ta sama laadi, mis IV-ki osa pealkirjaga „Häälikharjutused“.

Oma „täheharjutustes“ algab Rull kaunis raske asjaga, nimelt umbhäälikute pikkusega erisugustes asendites: sõna keskel, sõna lõpul, pika ja lühikese vokaali järel. On esitatud kindlad sõnade rühmad (näit. harjutus 1,d: luuk, look, löök jne.), millele peavad õpilased õpetaja kaasabil leidma lisä.

Ilmesti on autor siin õigekirjaga liiga rutanud. Tal on arvamine, nagu loeme seletustes (lk. 3), et „juba siis tuleb õigekirja peale mõtlema hakata, kui lapsed alles üksikuid tähti harjutavad“. See on muidugi liialdus: esimesel õppeaastal, kui kirjutamisprotsess isegi nõuab lapselt suurt pingutust, peaks piirduma ainult ära kirjutamisega, kuna kõik teised mõtlemist nõudvad harjutused vaja edasi lükata. Isegi Rulli antud sõnarühmade suusõnaline täiendamine teeks raskusi. Näit. ei ole sugugi kerge niisuguse paariskuju leidmine, nagu sõnades silt-sild, sült-

süld jne., kus esinevad korraga erinevused pikkuses ja muljeerumises.

Terve see harjutusterühm oleks loomulikum olnud paigutada tahapoole, nimelt IV ossa — „häälikharjutuste“ alla, kus õpetaja võiks neid tarvitada „kuulmise teritamiseks“, nagu seda autor isegi soovitab (lk. 5).

Esimeses osas leidub veel suurte algustähtede tarvitamise harjutusi, mis määratud ainult ära kirjutamiseks ja mis võiks ka raamatu algusse jääda. Siit oleks võinud välja jätta ainult geograafilised nimed, mis lastele täiesti tundmatud (Odessa, Berlin, Düna, Donau, Bulgaaria jne.), samuti võõrapäraseid ristnimed, mis rahvasuus tihti hoopis teisiti hääldatakse kui kirjutatakse (Bernhard, Reinhold, Georg, Nestor jne.).

Teine osa harjutusi on pühendatud silpideks lahutamisele. Üldse on antud 16 harjutust, kindlas kergemalt raskemale järjekorras. Näib aga, et kergematele juhtumustele on antud rohkem harjutusi, sest pooled harjutustest on pühendatud juhtumusele, kus esineb kahe vokaali vahel üks konsonant ja kus lahutamine kerge, teine pool aga kõikidele teistele võimalustele. Viimaste hulgas on kaunis raskeid harjutusi, mille juurde autor soovitab järgmistel õppeaastatel tagasi tulla. Loomulikum oleks olnud seesuguseid harjutusi paigutada ka harjutuste II vihku.

Kolmas osa on pealkirjaga „Sõnaharjutused“, kus on püütud tutvustada õpilasi paindumisnähtustega. Selleks on toodud neli rühma harjutusi, millest igaüks algab kergemate juhtumustega ja läheb raskematele, nii et harjutustiku järjekorrast kinni pidades tuleks sama teed neli korda edasi-tagasi käia. Rühmad on järgmised:

A. Vähendav vorm. Vähendava vormi moodustamisega ühes on 14 harjutuses läbi võetud kõik tähtsamad paindumise liigid. Kahjuks ei ole aga vähendav vorm selleks mitte iseäranis tänuväärt abinõu. Suur osa toodud sõnust ei esine üldse tegelikus keeles vähendavas vormis, ja seesuguste vormide moodustamine käib lapsel üle jõu, olles ühtlasi tarbetu sõnademäng. Olgu näiteks mõned niisugused sõnad (lk. 18): aeg, kurb, sõda, vesi, ligu, vaade, hüpe, mõte, anne, murre, tunne jne. Küll on autor nõus raskemad neist harjutustest „esialgu vahele jätma“, — milleks on nad siin siis üldse toodud!?

B. Ainsus ja mitmus. Jällegi samad 14 rühma sõnu, mis vähendavagi vormi harjutusis. Ka siin teevad nii mõnedki sõnad raskusi (tarve, jõud, muld, ligu), kuid

siiski on mitmuse moodustamine vähendava vormi omast lihtsam ja loomulikum.

D. Käskkõne. Antud on 12 harjutust tegusõnust, millest vaja moodustada ainsuse II isiku käskiv kuju. See rühm on ainuke vastuvõetav neljast, sest siin on vastused igal lapsel tegelikult keele tarvitamisest valmis.

E. Tehtavik. Kõigist eelnevas rühmas antud verbi-dest vaja moodustada tehtavik, näit.: valama, valatakse, valatud. Siin on jällegi suurte raskustega tegu, sest suuremast osast verbidest on tehtavik tegelikule keelele võõras.

Terve „sõnaharjutuste“ osa tuleb ebaõnnestunuks pidada. Autor on lasknud segi minna kaks asja: 1) paindumisnähtused, milles võib esineda lihtsaid ja keerukaid juhtumusi, ja 2) teatud grammatikakategooriad, nagu vähendav vorm, tehtavik jne., mida peab tutvustama jällegi eriliste harjutuste abil. Käesoleval juhtumusel oleks vaja olnud kinni pidada ainult esimesest ja esitada ainult ühe astmesliku näiteid, kus kuuluvus grammatilisse kategooriasse oleks kõrvaline asi. Muidu on aga paindumisnähtus küllalt tähtis eesti õigekirjas, ja sellele erilise peatüki pühendamine on täiesti õigustatud, kuid see oleks pidanud sündima teisel kujul ja teisel kohal. Halb on ka, et harjutustes esinevad ainult sõnad, kuna tähtis on ikka ja alati väljendus lause kujul.

Neljas osa „Häälikharjutused“ moodustab kaaluvama peatüki harjutustikus ja on pühendatud häälikute pikkusele. Kõik siia kuuluvad 27 harjutust on kokku seatud sama printsiibi järele: on jäetud tühjad kohad, mis õpilane peab täitma. Kuid terve see harjutusterühm oleks pidanud olema veel täielikum ja üksikasjalisem, sest ta on kardinaalne meie õigekirjas. Ei oleks vaja olnud ühte harjutusse korruga paigutada mitut häälikut (näit. korruga l-ll, m-mm, n-nn või t-tt, k-kk ja p-pp) ega nende eraldamiseks tarvitada keerulisi märke¹⁾, vaid igale häälikule oleks olnud vaja anda eriline harjutus. Harjutuste järjekorras oleks loomulikum olnud paigutada vokaali pikkuse juhtumused ette- ja konsonandi omad tahapoole, kuna Rullil on lugu vastupidi.

Viies osa on nimetatud „kordusharjutusteks“, kuid puuduvad juhatused, kuidas neid tarvitada. Mis ülesannet saaks näit. ühendada kõige esimese lausega „Minu emal oli vana kana“? Kas panna tähele lühikesi häälikuid

1) Näit. lk. 22 on l puudumine tähistatud märgiga X, m puudumine ∞-ga ja n puudumine ∞-ga.

üldse, harjutuda nende äratundmises või korrata reegleid selle kohta, millal kirjutame vokaali ja konsonandi ühe tähega? Esimene oleks liiga kerge, ja seda võimaldaks iga tükk lugemikust, teine oleks aga liigne teoretiseerimine. Üldse on peatükk tarbetu (ainult etteütluks mõeldav), ja selleks tarvitatud leheküljed oleks kasulikum olnud täita harilikude harjutustega, kas laiendades selleks mõnd osa eelnevates peatükkides või leides mõne uue harjutusteliigi.

Üldse leidub Rulli harjutuste I vihus palju puudusi. Ta ei ole kohastatud isegi kindlale õppeaastale: siin on segi I, II ja III õppeaasta ainek. Ometi hõlbustaks harjutuste kindel järjekord raamatu tarvitamist ja vabastaks õpetaja ning õpilased otsimisest. Autor ei tarvita kahjuks kontsentrilist materjali paigutamise viisi: kui juba teatud nähtuse juurde on asutud, siis püütakse ka kõik sinna kuuluvad juhtumused, nii kerged kui rasked, korruga läbi võtta. Ta isegi tunnistab (lk. 16), et antud harjutuste kuju ja järjekord võib õpilastele „igav“ olla, ja soovitab neid teistega vaheldada. Kuid peaks olema juba harjutustiku kokkuseadja mure harjutusi nii järjestada, et ei oleks lähistikku palju „igavaid“ ülesandeid. Kuna rahvakoolis esimestel õppeaastatel üldse pole mingit süstemaatilist järjekorda õigekirja ja grammatika õpetamisel ette nähtud, siis oleks just harjutustik õpetajale parimaks juhteks, mille järele ta nõutavad küsimused võiks läbi töötada.

Võrreldes harjutustikku praegu maksvate algkooli õppekavadega võib näha, et harjutused vastavad osalt II, osalt III õppeaasta nõuetele, mõni lihtsam ainult I-se omile.

Rulli „Õigekirja harjutuste“ II vihk sisaldab 100 harjutust, millest suurem osa kuulub sõnaõpetusse, vähem lauseõpetusse.

Alguses on rida väga kergeid lauseõpilisi harjutusi (nr. 1—13): vaja kirjutada suure algustähega, paigutada lause lõpule punkt, küsimis- või hüüumärk; leida antud alustele öeldised ja vastupidi — kõik palju kergem kui suur osa I vihu harjutustest.

Sedasama võib ütelda ka harjutuste nr. 14—19 kohta, kus vaja lauseid ainsusest mitmuse kirjutada ja häälikute pikkuse muutumist tähele panna. Sisuliselt täiesti sama, mis I vihu 3B osas, siin isegi kergemaid sõnu tarvitatud.

Järgneb suurem rühm harjutusi (nr. 20—55) pealkirjaga „Kõrvalised lauseliikmed“. Tõepoolest esinevad siin aga käänamisharjutused. Lastakse vastata küsimustele, asetada küsimusi, täiendada poolelijäetud sõnu, moodus-

tada antud sõnust lauseid jne. — harjutuste iseloom on väga mitmesugune, — kuskil aga ei ole nimetatud, mis-suguse käändega või lauseliikmega tegu on.

Täiesti eksiteele on autor sattunud harjutustes nr. 44—50, kus on toodud hulk lauseid saksa- ja venepärasest stiilis (Meil tuleb abi Jumala käest, Mees vajus mõtete sisse jne.), mida kästakse parandada. Didaktiliselt on siin muidugi suur väärsamm, kuid autorit on tiivustanud kõrge püüe, keelt väärkujudest puhastada. Ta on pidanud asjata vaeva nägema lausevärdjate väljamõtlemises¹⁾, mida keegi ei tarvita. Kahju raisatud lehekülgedest ja koolist, kus õpetaja ei mõistnud neid „harjutusi“ vahele jätta.

Osa käesoleva rühma (nr. 20—55) harjutusi on liiga kerged: vaja näit. vastata küsimustele, kuna kõik tarvilikud sõnad ja kujud on antud valmilt, ainult teises kohas, vaja ainult mõista õige vastus välja otsida. Arusaadav, et säärane otsimine ei paku midagi õigekirja suhtes, vaid on midagi mõistatuste lahendamise laadilist. Näit. küsimused: Missugune käsi leiab leiba? Millal on Muri Kiisule kuri? jne. ei ole sugugi kerged vastata ja ei sisalda mingisuguseid õigekirja saavutusi. Siin on tahetud eeltöid teha lauseliikmetega tutvustamises, kuid jällegi Rullile omase ühekülgsusega, — ühtegi lauseliiget ei ole nimepidi nimetatud.

Edasi järgnevad väikesed harjutusterühmad: võrdlustmed, olevik ja minevik, lõpp -ki, lühendatud asesõnad, täishäälikute muutumine g, b ja d kao korral. Ei või ütelda, et siin kõik korras oleks: mõni osa oleks pidanud eespool esinema (näit. lühendatud asesõnad juba I vihus), mõni oleks pidanud olema täielikum ja üksikasjalisem, näit. olevik ja minevik oma tüvemuutustega; lõpu -ki tarvitamise kohta ei ole üldse reegleid antud.

Harjutused nr. 75—98 moodustavad õige omapärase peatüki. Autor toob hulga verbe ja laseb neid mitmekümnel kombel kombineerida lauseteks. Näit. verbide paarist „otsima-leidma“ tuleb moodustada järgmine seeria lauseid (lk. 42): Otsija leiab. Kes otsib, see leiab. Kes otsis, see leidis. Kes otsivat, see leidvat. Kui sa otsid, siis ka leiad. Kui te otsite, siis ka leiате. Kui sa otsiksid, siis ka leiaksid. Kui te otsiksite, siis ka leiaksite jne. Kõige viimastena (nr. 97, 98) esinevad lausete tüübid, nagu: Loetav on see, mida loetakse. Mis kulub, on kuluv; mis ei kulu, on kulumatu.

1) Näit. lause: „Ei kõik mahu marjamaa päale, muist jääb ikka karjamaa päale.“

Siin on A. Rull eksinud õigekirjast ja grammatikast loogikasse. Nähtavasti on ta tahtnud siin maskeeritud kujul tutvustada nii pöördevormidega kui liitlausega, kuid tehes harjutustes pearaskuseks loogilise külje ei saavuta ta õieti kumbagi.

Üldse on Rulli harjutuste II vihk ebaõnnestunum kui esimene. Ei ole suudetud leida tsentraalseid õigekirja raskusi, nagu I vihus on häälikute pikkusejärgud. On püütud küll haarata mõnesuguseid nähtusi lauseõpetuse alalt, kuid õigekirja seisukohalt on suudetud vähe pakkuda.

Rulli töö kohta peab ütleva, et püüe on kiiduväärt, nimelt õigekirja täielik vabanemine grammatika ja teooria paelust, kuid iseseisvale õigekirja-harjutustikule ei ole suudetud hinge sisse puhuda: ei ole suudetud leida küllalt harjutuste kategooriaid ega luua eeskujulikku ainekogu järjestust, on aga sageli kaldunud võõrastele, isegi ebadidaktiilistele kõrvalteedele. Meie-aegsetele algkooli õppekavadele harjutustikud ei vasta, ja õpetaja võiks neid tarvitada ainult teadliku valiku järgi.

Esitatud otsus käib peamiselt 1919. a. ilmunud trüki kohta. Et raamat on mitu korda uuesti trükitud ja täiendatud, siis olgu siin pisut võrreldud I vihu esimest ja kolmandat (1922. a.) trükki.

Kolmandas trükis on raamat tublisti kasvanud (68 lk. pro 48), nimelt on algusse palju harjutusi juurde lisatud. Täiesti on mõudetud esimese peatüki, n. n. „Täheharjutuste“ iseloom: siin on iga tähestiku tähe (resp. hääliku) illustreerimiseks toodud rida sõnu ja lauseid, mis vaja ainult ära kirjutada. Sellele järgneb uus peatükk „Sõna-harjutused“, milles ühendatud esimese trüki esimene ning viimane peatükk ja otsitud isegi lisa juurde. Jällegi on siin vaja ainult ära kirjutada, lühikesi ja pikki häälikuid ning häälikühendeid tähele panna. Järgnevad silbiharjutused, ja sealt edasi lõpuni on kõik sama, mis esimeseski trükis.

Tundub, et harjutustik ei ole paranenud, ainult muudatused alguses on võimalikuks teinud raamatut juba esimesel õppeaastal tarvitada — ära kirjutamiseks ja „kuulmise teritamiseks“.

(Järgneb.)

J. Väinaste.

E. pärit, päris sõnade seletuseks.¹⁾

Üldise seisukohana näikse täniseni maksvat, et pärit sõna on passiivi partitsiip verbist *pärima*, vrd. sm. *peritty* — *periä*. Niisugusena peetaksegi teda õige paljutõenduslikuks ainukeseks põhjaeesti murde häälikseadusliku (-*ttu*) -*ttü* > *t* lõppkaolise vokaalse partitsiibi jäänuseks.

On siiski teine, veenvamana tunduv seletusvõimalus: sõna *pärit* on jäänuslikult püsinud häälikseaduslik *pära* sõnast tuletatud nn. omadusnime ainsuse partitiiv. Oletatav algkuju pidi olema *perūs* (? *perūs*), gen. *perūsen (?**p—ūden*), partit. *perüttä* (?*perüttä*, >> *pärit*), algtähenõu- sega umb. 'päritolu, pärinevus; pärandus'. Häälikuliselt on ühendus kõigepealt vokalismi suhtes vaidlematu, sest *ü* > *i* on, vähemalt 2. silbis, põhjaeestis häälikuseaduslik (vrd. *häbi* < *häpü*, *tervis* jm.). Teada on samuti, et e. praegune omadusnimede tüüp *pikkus*:*pikkuse*:*pikkust* on hiline oma tuletise konsonantolluselt, deverbaalse *pettus*:*pettuse* (< -*ksen*):*pettust* (< -*sta*) eeskujul sündinud.

Jälgi algupärasemast seisukorrast selle tuletise konsonantaineses on nii e. kirjakeeles (sõnas *kohus*, gen. *kohtu*, part. *kohut* — vrd. sm. *kohtuus*, g. *kohtuuden*, *kohtuutta*, samuti adverbitiivis *pikuti*, *laiuti*, *kõrguti* — mitte *kõrgusti jne., j. m.) kui ka veel enam rahvamurdeis, nii põhjas kui lõunas. Tähelepanu sellele on juhtinud juba E. N. Setälä, ÅH 94, H. Ojansuu, EKirj. 1910, 404: eP *terit* < *tervit*, *tervüt*, Lutsi (O. Kallase järgi) *tehrüt*, Võru m. *üte* (*üts*) *suuru*, *korgu*, *pitu* ~ *suuru*, *koru*, *piu*; L. Kettunen KodVok. 185 (Jõhvi) *rumaluttasa*, lhk. 223, e. *tervit* (~ *tervüst*), setu „paiguti igapäevases tarvituses“ *vařgõt*, *tarkkõt* ~ *tarkkuist*, *tervõt*, (NB analoogiline!) *mejš-tõt*; Kettunen, KodDial. 117, Kodavere *õlgõt* 'das recht'. Hilisemaist eesti murdekogudest (Akad. Emak. Seltsis) leiame sama nähtust kinnitavaid teateid, näit. (Kuusalu, L. Pärt): *kavaluittasa*, *pikkuittasa*, (Vastseliina, O. P a r m a s:) *lajjuitta* 'laiuti', *piutta*, *jala lakkuitt* 'jala laiuselt' (<< *lakju(*u*)-*õelta*) jne. Loomulik, et e. rahvaluulekogudes, eriti J. Hurti 'Setukeste lauludes' säärasteist näiteist pole puudu.

Analüüsitav *pärit*-sõna oma lõppkonsonandigi suhtes ilmsesti kuulub ühte liiki äsjaesitatud algupärasemate omadusnime partitiivi juhustega.

1) Kirjaviis autorist olenematu.

Selle arutluse tõendusmaterjalina esitatagu ka järgnevad kõnesoleva sõna kohta käivad ülestähendused meie vanimast kirjakeelest: H. Stahl, Anführung 52 *Erbgut* / *perrus* / *perruseft* / *perrandus* ~ vrd. *ibid.* *Erbland* / *perriszmah*. *Erbawr* / *perrismees* ~ lhk. 62 *gebürtig* / *perris* & *perrit*; Göseken, Manuctio 203 *Gebürtig* / *perris* & *perrit* ~ vrd. lhk. 175 *erbe* / *perraja* / *perris laps* ~ *ibid.* *erbschaft* / *perrus*, *erb-Baur* / *erb-Band* / *erb-Sünd* / *perris Mees* / *perris mah* / *perra patt*, lhk. 203 *von wannen bistu gebürtig* [*cujas es?*] *tust sa perrit ollet*; A. Th. Helle, Anweisung 21 *pärris*, *pärrist* (juhitakse ms. tähelepanu sellele kui deklioneerimatule adjektiivile) lhk. 152 *pärris*, *pärrit* 'erblich', lhk. 155 *pärrispat* 'die Erbsünde', lhk. 330 *Ei waggadus olle meil pärris*, *Frömmigkeit ist uns nicht angeerbt*, lhk. 463 *pärris-maia mehbed*, *die rechte Bienen*. Eriliselt huvitavana märgitagu G. Mülleri VGEV XV, 20 *Sumala Lapses ninck Perrux*, lhk. 28 *omar Lapses ninck Perrux* (<< *perü^(u) *deksi*, mis 2. silbi vokalismi puutub, vrd. lhk. 68 *Rochto Seriu* — gen. sg., sm. *järün*, praegu e. kirjak. *järi* —, lhk. 191 *Rorgte Serge*). Esitatud meie vana kirjak. näidetest saame sõnakujud 1) *perus* (Stahl, Göseken): gen. *peruse (Stahl) ~ *peru (Müller, vrd. *peruks!* — $\delta > \theta$ analoogiliselt *kõrgu, *valgu jne. eeskujul), 2) *peris* (Stahl, Göseken), *päris* (Helle) — eriti rohkelt esineb nominatiivliitelis liitsõnus —: part. *perit* (Stahl, Göseken), *pärit* (Helle), *pärist* (Helle, ilms. hiline analoogiasünnitis). Vormilt kui ka tähenduselt ('Erbgut, Erb- jne.') on nad salgamata omadusnimed. Ka *i ~ u* vaheldus 2. silbis ei tee *perus* ja *peris* sõnade ühendamiseks raskusi, kui arvesse võtame selle olemasolu praegusiski murdeis (vrd. näit. e. murd. *tervus* [H. Osmani järgi ms. Puhjas] ~ *tervis*, eL *veidu ~ veidi* jm. Et vanas kirjakeeles see vaheldusnähtus võib esineda ühel ja samal autoril, on õigustatud sellega, et tema algusest peale meie ajale kaduma läinud käsikirjaliste erimurdeil põhjenevate keeleallikate põhjal tulenes mitmes suhtes murrete segunemisest.

Oleme sellega katsunud näidata, et mitte ainult meie nüüdse kirjakeele *pärit*-sõna, milles alguses peaaesjalikult oli juttu, partitiivina ei tulene algupärasest omadusnimest, vaid et ka problemaatselt deklioneerimatu *päris*-sõna, niipalju kui ka ta tähendus on algupärasest eemale nihkunud aegade kestel, seletub sama omadusnime kivilinenud nominatiivina.

Julius Mägiste.

Mõned märkused dr. med. J. Luiga teose kohta

„Eesti vabadusvõitlus 1343—1345“ (Tallinnas 1924).

Umbes sest saadik, kui Milli oma loogika kirjutas, hakati aru saama, et teadlane ei tarvitse sugugi polühistor olla selleks, et tema uurimused väärtuslikud oleksid. Nähti, et võimalik on ka väiksemal vendadel produktiivselt töötada. Teadusse süvenedes oleme praegusel ajal jõudnud nii kaugele, et otse võimatu on kõikteadjana esineda. Selle asemel nõutakse igaühelt, et ta oma erialasse küllalt asjatundlikult ja ausalt süveneks. Muidugi ei ole keelatud, et näit. loodusteadlane ka vaimu- (kultuur-) teaduste valdkonda haaraks, muidugi kui tal on selleks nõutavad eeldused.

Meil on tuntud psühhiaater-ajakirjanik dr. med. Luiga, kes sama ladusalt kirjutab hulludest inimestest kui ka hobustest, politikast, eugeenikast (selles mõttes, et eesti tõug olevat ikka „närune“ küllalt), kirjandusest, ajakirjandusest, sõjalistest küsimustest jne. jne. — kõigest, mis maa ja taeva vahel leidub (või ka ei leidu). Sama dr. med. Luiga on viimaseil aastail rõõmustaval viisil ka ajaloo-teadust n. ü. „harrastama“ hakanud. Ajalugu on säärane universaalne teadus, mille tundmine on igale haritud inimesele enam-vähem tarvilik; sellest küljest on ka dr. med. Luiga ettevõtte väga kiiduväärt. Peab aga ütleva, et teadlase jaoks tal üks väike suur viga on: tal on liiga hea (või „vaba“) fantaasia. Seda fantaasiat ei ole suutnud autor ise ega ka teised taltsutada. Aastat paar tagasi püüdis seda küll mag. (sel ajal alles üliõpil.) H Moora „Lembitu välispoliitika“ suhtes teha, aga sai dr. med. käest lihtsalt sõimata, kui õieti mäletan, siis selles mõttes, et Ameerikas tohivad ka võhikud ajaloo-teadusega suurejooneliselt teetseda, et miks ei tohi siis dr. med. Luiga.

Vahepeal on dr. med. Luiga kirjutanud raamatu (üle 180 lhk.) Eesti vabadusvõitluse (1343) kohta, mis mõnel pool (poolharitlaskonnas, kõneldakse, et koguni haritlaskonnaski) õige suurt positiivset tähelepanu olevat võitnud.¹⁾

1) Dr. Luiga raamatu menu on seletatav vahest sellest küljest, et ta patriotismi tipu all turule on lastud. Kuid tema patriotism avasõnas ja käsitluses eneses on kaks iseasja: viimases pakutakse patriotismi surrogaati — ordu sarjamist, missugune mahategemine mittekriitilisele lugejale võib ju isegi küllalt patriootiline paista! Et see kuidagi „ülistav“ oleks eestlastele, seda ma ei näe.

Ajaloolased on ta senini enam-vähem surnuks vaikinud — ei tea kas austust tundes Luiga fantaasia ilulennu ees või hirmu ja õudu tundes „Vaba Maa“ joonealuste eest. Et meil aga Ameerika ahviprotsess jne. palju väärtusi on ümber hindama sundinud, siis julgeb nende ridade kirjutaja loota, et dr. med. Luiga mitte pahaks ei pane, kui siin juletakse ta töö kohta (ainult) mõned märkused teha. See töö ei pretendeeri sugugi põhjaniulatuvale kriitikale, vaid on valminud läinud aastal ajaloo-seminari harjutuste (Eesti vanemast keskajaloost) lisamaterjalist, mille tõttu siingi muu seas mõned positiivsed hüpoteesid esitatud, eeldusega, et need vahest mõningaid kasulikke näpunäiteid sisaldavad tulevastele uurimistele. Dr. med. Luiga teose hindamiseks ei ole need lisamärkused sugugi tarvilikud, sest nende ära jäädes jõuaksime samale tulemusele dr. Luiga teose kohta eriti ja leiame ühtlasi üldse vastuse küsimusele, mida ka maininud nimetatud autor oma teose avasõnas, et kuidas ajalugu mõnda „reaalselt-politiliselt mõtlejat“ „huvitab“. Ainult pangem pearõhk sõnale „kuidas“ umbes selles mõttes, nagu Kant (nii, et me ei mõista selle all sõnakest „miks“).

Dr. med. Luigalt aga palun siin avalikult vabandust, et ma võrdlemisi hilja olen sündinud. Seda sellepärast, et dr. Luiga kergesti kaldub inimese väiteid hindama inimese vanaduse järgi, ja pealegi kvalifitseeris dr. Luiga ühel suusõnalisel ettekandel minu kadunud õpetaja prof. dr. phil. H. Oldekopi väitekirjagi — „noore inimese“ tööks. Asi on aga nii, et teatud juhustel kividki kisenavad. Mis siis veel noortest inimestest kõnelda!

*

Kroonikate teated 1343. a. Eesti vabadusvõitluse kohta Dr. med. Luiga valgustusel.

Kõige suuremat osa etendab dr. med. Luiga töö tema teooria vassimistest ja võltsimistest, mis ordu olevat ette võtnud ajaloo-allikate kallal.

Lhk. 44./45. joone all kirjutab dr. Luiga, et ordu olevat sihikindluse ja halastamatusega oma jälgi püüdnud kaotada... „Ei ole huvituseta märkida, et umbes samal ajal, kus Stokholmis ja Riias põlesid vanad dokumendid, mis oleksid endiste sündmuste peale tõelist valgust heitnud (?—J. L.), põles ka Moskvast (1626)... arhiiv..., mis oleks heitnud õiget valgust vanemasse Eesti ja Nogardi

ajaloosse¹⁾. Jäid järele vaid sel ajal sihilikult „ümbertehtud“ vanad kroonikad. On arusaadav ja põhjendatud (??—J. L.) uurija umbusk allesjäetud dokumentide kohta.“

Ei ole kahtlust, et Luiga ka Renneri kroonikat seesuguseks „ümbertehtuks“ peab: ta heidab oma raamatus Rennerile umbes 20 korda ette sihikkust, vassimist, võltsimist jne. Nagu üldiselt teada, on Renner oma kõnesoleva (s. o. Harju mässu) käsitluse jaoks peamaterjali ammutanud kadumaläinud n. n. Hoeneke Riimikroonikast. Hoeneket peab dr. Luiga palju objektiivsemaks ja „eestisõbralisemaks“: „... Objektiivset pilku „Harju mässusse“ oleks saanud meie ka kirikumehe Hoeneke Riimikroonikast, millest meil säilinud vaid ordu käsilise Renneri ümbermoodustus“ (Luiga, 55. lhk.). „Ei saa olla põhjusest, kogemata Hoeneke kroonika „ärakaotamine“, milles avaldus liig selgelt ordu küüniline poliitika, ning Hoeneke teose asemele ordu „kirjutaja“ Renneri ajaloo seadmine, kus Hoeneke eestisõbraline jutustus ümber tehtud Saksa ordule kasulikud värvis“ (Luiga, 56. lhk.) jne. jne. „Ordu advokaat Renner“ (82. lhk.), „ordu käsiline Renner“, Renner sihilik (54., 73., 74. jne. lhk.), Renner vassib sihilikult (68. lhk.), võltsib (156. lhk.), Renner teeb arvudega „politikat“ (69. lhk.) jne. jne. — Kui palju on need etteheited õigustatud? Dr. Luiga ei tõesta aga kuni oma töö 108. leheküljeni seda mitte, sest siis kirjutab ta (108. lhk.): „... Hoeneke tööst on olemas proosajutustus Renneri moodustusel, mis kahtlemata, nagu pärast (minu sõrendus — J. L.) näeme, ümber värvitud.“ (Enne seda on dr. Luiga oma töö 49.—107. lhk. analoogilisi etteheiteid Rennerile umbes 15 korda teinud.)

Vaatame siis eeskätt juhtumusi, missugused need põhjendused on, mida dr. Luiga 108. lhk. näib lubavat ja mis siis ka ta teose lõpposas peaksid esinema.

157. leheküljel näeb dr. Luiga Renneri sihikkust jne. Eesti kuningate kroonimise episoodi kirjelduses: „... Paistab igaleühele äärmiselt mõnitav toon ja halvaks panev kõneviis Renneri kirjutuses: isegi need „jungferi kroonid“²⁾ on eesti kuningad röövinud, muidugi röövinud saksa mõisatest!“ „Renneri jutt ei vaja pikemat arvustust, ta ebatõelisus on liig läbipaistev ning võltsingu siht liig käegakatsutav:

1) Kaunis müstiline, mis?

2) Jutt on kroonist, millega Eesti kuningad, kroonika teatel, olevat end krooninud või kroonida lasknud.

narrida eesti juhte, neid halvutada.“ — Kahjuks pole siin dr. Luiga

1) nähtavasti tähele pannud, et näit. Höhlbaum peab just seda episoodi üheks Renneri tõlgendamise täpsuse paremaks tunnistuseks,¹⁾ olgugi et dr. med. Luiga seda Höhlbaumi tööd²⁾ ometi tunneb;

2) pole dr. med. Luiga ise tekstikriitilisest küljest seda episoodi analüüseinud. Säherdune huumoriküllane, luuleline kirjeldus (vrdl. Höhlbaum — „... poetische Schilderung des Schmuckes...“³⁾) on eriomane ainult Riimikroonikale. Ja just ütlus, et need kroonid olnud „röövitud“, aitab selle episoodi Riimikroonikale kuuluvust tõendada. See vaheütlus on küll olulisest küljest — nagu dr. Luiga imekspanemisväärt hea intuitsiooniga on märganud — ebaorganiline lisand, kuid ta on sisse toodud riimi saamiseks. Sest pidagem meeles, kroonid pandi „pähe“. „Pähe“ ja „röövitud“ aga riimivad (vrdl. Renneril: „... welche se gerovet hedden, up ore hovet...“), nagu samal sihil teisigi riime võime selles kirjelduses märgata.

Üldse tuleb märkida, et Hoeneke ja Renneri vahekorda tekstikriitilise (riimi jne. seisukohast) vaatlemise abil dr. med. Luiga sugugi pole lahendada püüdnud. (Läti Hindreku kroonika juures esitab Luiga ennast „suure“ tekstikriitikuna.) Ometi oleks see kõige lihtsam ja produktiivsem võte.

Kuid dr. Luiga pole ka seniste vastavate uurimuste tulemusi arvestanud. Või kui ongi, siis võime ta orienteerumist väga vähe usaldada, nii näit 156. lhk. Siin on vaatlemise alla võetud n. n. „Pihkva lähetuse“ asi. Renneri kroonikas (ja ainult selles) leidub nimelt teade, et kui Harjus mäss juba lahti olnud, siis läinud kaks eestlast Pihkva teatama, et eestlased olevat kõik sakslased ühes ordumeistri ja orduvendadega maha tapnud ja ühe kuninga valinud. Tõsist olukorda kroonika seisukohast arvestades tuleb seda teadet võtta muidugi sellena, nagu oleksid eestlased pihkvlastele lihtsalt ette valetanud. Dr. Luiga nimetab aga

---

1) vrdl. Höhlbaum — Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäos Hoeneke. Leipzig 1872 (edaspidi tsiteerin „Höhlb.-Hoeneke“) lhk. XXI joone all.

2) Hoeneke (Renneri) kroonika sissejuhatus!

3) Höhlb.-Hoeneke XXI lhk. joone all.

Renneri kirjelduse seda osa, kus esitatakse eestlaste n. ü. diplomaatilist valet, Renneri enese „sihiliseks võltsinguks“, ja kinnitab, et ka „... Höhlbaum nimetab seda „ühe kuninga“ teadete viimist pihkvalastele — „Renneri võltsimiseks, ...“ tsiteerides sealjuures Höhlbaumi sellekohast ääremärkust: „Dass (Luigal siin välja jäänud sõna „übrigens“) die Esten durch einen gefälschten Bericht von dem Ausgange ihres Aufstandes die Russen zum Einfall bewogen hätten, steht nur bei unserem Autor“¹⁾).

Sellest lihtsast lausest, kus Höhlbaum Renneri usalduse küsimust üldse üles ei tõstagi²⁾, pole dr. med. Luiga õieti aru saanud. Eksitus oleks siin seletatav vahest järgmistest seisukohtadest:

1) võimalik, et saksa keelse lause „pealiskaudse“ lugemise tõttu on dr. Luiga kõnekäänu „gefälschter Bericht“ (võltsitud teade), mis eestlaste teadet iseloomustab, arvanud käivat kroonika kohta, missugusele keelelisele „eksitusele“ juurde tuleb 2) loogiline ebajärjekindlus, sest edaspidi järeldades sellest, et see teade teistes allikates ei leidu³⁾, et see ainult „Renneril“ leidub, järeldab ta, et kirjelduse osa⁴⁾ on võltsitud (kahekordne viga: a) teade, mis ainult ühes kroonikas leidub, võib väga hästi just plussiks olla sellele kroonikale, b) terve kirjeldus peaks siis sisse võltsitud olema, sest „Pihkva lähetuse“ leiame üldse ainult siit; kuid Luiga oletab ainult osalist

---

1) Höhlb.-Hoeneke 27. lhk.

2) Küll leidub see küsimus, ilma lahenduseta, sõnades „So die Vorlage? Oben war doch von vier „Königen“ die Rede.“ Hausmanni ja Höhlbaumi ühises väljaandes („Johann Renner's Livländische Historien“, Göttingen 1876) joonealune kõrvalmärkus 91. lhk.

3) Pihkva kroonikad ei kõnele sellest teatest üldse mitte, ja väga hästi võib kogu see „lähetuse“ lugu müüt olla, selles mõttes, et põhjenes omal ajal üldise kuulujutuna selgituse püüdel, et miks pihkvalased sel ajal nii kaugele ulatava retke (Otepääni) ette võtsid. Samuti võib ta ka ainult Hoeneke subjektiivne põhjendus olla. Et see kirjeldus tervikuna oleks Renneri lisandus mujalt kui Riimikroonikast, on täiesti võimata (vrd. näit riimid: „... wolden se nu pris in leggen, so konden se dat landt wol in krigen). Luiga segab ära asjalise (sündmustiku) kriteeriumi ja allikakriitilise töö. Sündmus võib ise vale olla, kuid teade sellest sündmusest võib tõi olla allikaliselt, kui näit. Renner Hoeneke järele kõneleb ja võib-olla Hoeneke mingi kuulujutu jne. järele. Ekslik on ainult viimane instants resp. kuulujutt. Mingit võltsingut aga teistes lülides või sihilikkust meie ei oleta.

4) vrdl. Luiga 92. lhk.

võltsimist); 3) kindlasti on dr. med. Luiga siin ülipealiskaudne, sest Höhlbaumi „meie autor“ ei ole kuidagi tõlgendatav Renner'iga, kuna Höhlbaum ju kõneleb **Hoenekest!!** (vrld. Höhlbaumi op. cit. pealkiri: „Die... Reimchronik des Barth. Hoeneke“); 4)¹⁾ ei ole dr. med. Luiga vastava kirjandusega küllalt tuttav. Sääraste mõtete omistamine Höhlbaumile on ainult siis võimalik, kui pole süvenetud vastavate uurimuste tulemustesse. Eriti võiks näit. tähelepanu juhtida Höhlbaumi kirjutusele „Der erste Theil der Historien Johann Renners²⁾, kus Höhlbaum just eriti alla kriipsutab Renneri erapooletust ja hoolet (vrld. näit. „... Fälschungen begegnen wir bei ihm (s. o. Renneril — J. L.) ebenso wenig wie willkürliche Entstellungen...“, „... er will nicht mehr geben, als sich in seinen Quellen vorfindet...“ jne. jne.³⁾).

Samuti ei saa kuidagi nõus olla etteheidetega, mis Luiga teeb Rennerile, et see vähendavat nende arvu, kes eestlastest Harju mässu ajal või selle tagajärjel (Luiga kõneleb kavakindlast „rahva hävitamisest“!) langenud⁴⁾. Juba loogiliseltki on vastav argumentatsioon nõrk: Luiga loeb õigemaks teiste kroonikate teateid, mis räägivad tapmisest ainult „paljudes kohtades“, „terves maas“ jne. Luiga ei too mingisugust põhjendust ette, miks need arvud (30 000 ja 39 000 langenud⁵⁾ eestlasest) mitte Hoenekele ei või kuuluda. Selle asemel kõneleb ta mingisugustest poliitilistest tarvetest, miks Renner neid arvusid seesugustena esitanud. See on fallacia fictae necessitatis, sest võis ju Renner neid „poliitiliselt otstarbekohaseid“ arvusid ka Hoenekest eest leida.

Osaliselt Renneri omaks võiks küll tunnistada Harju mässu sissejuhatav lause: „Anno 1343... geschach ein groth mordt... dan de Eesten... wolden eigen koninge hebben und fingen de saken abszo an“ — seda möönab ka

1) Need 4 punkti pole mitte ainult stiililine võte, vaid nagu lugeja näeb, on Luiga eksitus ainult sellega seletatav, et ta kõigi nende punktide vastu eksib.

2) Ilmunud „Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft. 8. Bd. Dorpat 1877. Erstes Heft (1874).“

3) sealsamas, 48. lhk.

4) Luiga, 137. lhk. jj.

5) Üldse ei ole minu arvates selge, kas Goswin von Herke käsu peale, selgeks teha, kui palju rahvast langenud, ettevõetud lugemisest saadud arv „30 000“ käib Hoenekes langenute või ellujäänute kohta.

Höhlbaum¹⁾ — kuid see stiililine sissejuhatus tervikuna on subjektiivne põhjendus ja ei pretendeeri mingisugusele eritendentsile: selleks on ta liiga naiivne. Just see lause näitaks, et Renner on ainult kompilaator ja veel võrdlemisi väga vähese teravmeelsusega kompilaator; säärane ebaõnnestunud süntees Eesti sündmustest paneks otsekohe kahtlema, et ordu omale „advokaadiks“ Renneri oleks valinud. Et meie aga selles lauses leiduva mässu „motiivi“ siiski Hoeneke omaks peame pidama, kuna vastupidist keegi pole tõestanud, siis on asjata siin Luigal sõimata Rennerit „ordu sekretäriks“ ja „ordu ajaloolaseks“ (156. lhk.), — need etteheited langevad Hoeneke kaela tagasi.

Sellega oleksid läbi pea-argumendid, mida esitab Luiga Renneri „sihilikkuse“ tõenduseks 108-dast leheküljest edasi, ja nagu näeme, on just nendega Hoeneke n. n. eestisõbralikkus kõige enam pihta saanud. Nüüd hakkab ka hargnema circulus vitiosus, mille kaudu dr. med. Luiga Renneri ümber sel moel, et tal (Luigal) konsekventsid ja argumendid kokku langevad.²⁾ Meile näib ainult kummalisena säherdune loogika, mida esitab Luiga 62. lhk., kus kõneldakse ühest sakslasest, kes Renneri teatel eestlaste poole üle läinud, siis aga vangistatud sakslaste poolt ja ordumeistri ette toodud, kellele ta eestlaste kavatsused üles tunnistanud, mille peale mees jalgupidi üles poodud. Luiga, kes seda sakslast tingimata saksa nuuskuriks peab, kirjutab: „... Renneri eriline märkus, et ta üles poodi, paneb arvama, et teda mitte ei poodud“ (sic! — J. L.)³⁾. Ajaloolase mõtlemisele ei sobi ka niisugune kahtlane argumentum ad populum, kui „... meie teame väga hästi omast ajast, kuidas niisuguseid agente vangistatakse ning puuakse, lõpuks vaid kullaga kaalutakse“ (Luiga 62. lhk.) (tänapäeva kommu-

1) Vrd. näit. kroonika toimetajate äremärkused. Siin on Rennerile omistatud ainult jätk: „und fingen... an“. Luiga (156. lhk.) on ekslikult arvanud, et kroonika toimetajate märkus: „Diese Einleitung gehört ohne Zweifel Renner allein an“ käiks terve alguslause kohta. Kui me selle (dateeriva) alguslause Rennerile omistaksime, siis peaksime küsima: kuidas käis Hoenekel kirjelduse sissejuhatus? Ometi õn säärane naiivne motiveerimine (Harju mässu suhtes) Riimikroonikale väga loomukohane.

2) Dr. Luiga tavaline võtte on teatavat — Renneri — kirjeldust sihilikuks nimetada, siis sellest „järeldada“ Renneri sihilikkust üldse ja sellega pärast uuesti „tõendada“ eriepisoodide jaoks. Hoeneke't nimetab dr. Luiga ainult vahetevahel. Selle tõttu teeb ta hüppe asjalise sündmustiku tõenäosusest Renneri hindamisele.

3) Luiga oletuse hindamiseks vrdl. (riimid): „Also wort disse afgefallen Dudscher by den hessen up gehangen.“ Edaspidi jätan ära riimide esitamise, sest aitab neistki juhtudest.

nistid oleksid „seda nuuskurit“ muidugi lihtsalt „provo-kaatoriks“ sõimanud — oskussõna, mis ka Luigale mitte võõras pole; võrdl. edasi).

Samale seisukohale peame asuma ka Luiga käsitluse suhtes 82. lhk., kus kõnesse võetakse Renneri (peaks küll olema — Hoeneke) teade selle kohta, et eesti saadikud — kuningad olevat Paide konverentsil „tükksideks raiutud“. Luiga interpreteerib: „Sõnu „tükksideks raiuma“ võib mõista kui hirmsat piina...“ Ütleme, et see lause vahest ainult pealiskaudselt paradoksaalne paistab, ja Hoeneke-Renneri teade, mis kõneleb, nagu oleksid eesti saadikud esimeses vihahoo ja ägeduses maha löödud, vahest mõnest kaalutlusest välja minnes mõnele inimesele, ajaloolasele paistab tõe (sündinud faktile) mitte vastav olevat, aga ometi oleme vist küll kõik sellega ühel arvamisel, et säära- sest oletusest ei või konstrueerida säherdust üksikasjalist „piinamisstseeni“, nagu dr. med. Luiga seda teeb¹⁾. Meie ei mõista, mispoolest on produktiivsem — dr. Luiga poolt Kampmannile (l) etteheidetud „ebaproductiivsest aja- loolisest illusioonist“ ja „ebareaalsest fantastikast²⁾ — sar- nane „...“³⁾, kui „...Arusaadav, et siin piina- keldri kohutavas õhkkonnas, õudsuse, mee- leheitlikkuse, surmaahastuse ja määratu piina käes, mehed hirmuõudsuse viirastuses (?? — J. L.) sonisid...“⁴⁾.

Ei maksa pikemalt peatuda teiste etteheidete juures, mida dr. Luiga Renneri „sihilikkuse“ suhtes teeb. Need kannavad kõik säärast laadi, nagu näit. 69. lhk. etteheide Rennerile, et ta tegevat arvudega „politikat“, kui ta kroo-

---

1) Luiga kirjeldab (lhk. 82), et lossi piinakelder olnud „tol ajal väga hästi tehniliselt varustatud“; kõige „väiksem“ mees „piinati... kõigi teiste silmade ees surmani“ jne.

2) Luiga, 177. lhk. joone all. Siin Kampmannile etteheidetud stseen Paala lahingust ei tahagi olla niipalju „pilt“ ajaloost kui näilik elav käsitlus, mis taotleb didaktilisi sihte, ja — iseküsimus, kui hea ta sellest küljest — kooli õpperaamatuna ei tohiks ta siin üldse arvesse tulla.

3) Lugeja märkab järgnevalt tsitaadist, et raske on leida siia kohast oskussõna, mis küllalt diskreetne oleks ja ometi ei kordaks dr. med. Luiga poolt Kampmanni võrdlemisi ilmsüüta kirjelduse iseloo- mustamiseks tarvitatud sünonüüme. (Kohane oskussõna leiduks vahest psühhopatoloogia terminoloogias.)

4) a) Luiga kirjutab oma töö „avasõnas“: „Villem Reimanilt alatud eesti orientatsioon Eesti muinasajaloos on siin (= teoses — J. L.) edasi arendatud eesti ja soome hõimude üldseisukohalt“. Meie arvates ei mahu need kaks lauset (või „võtet“) samasse raamatusse. b) Pärast- poole võtab dr. Luiga seda piinamist ja teadete väljapressimist päris faktina.

nikas esineb teade, et Padise kloostris tapetud 28 munk¹⁾ (pro „18“, mis leidub Oliva kloostri kroonika teates²⁾). Ometi ei mõista vist keegi peale dr. Luiga kõige paremal tahtel, kuidas see 10-mungaline kvantitatiivne differentis tapmise-kvaliteedi peale (näit. Renneri arvates) võiks mõjuda. Sama lugu on asjaoluga, et Luiga Rennerile ette heidab, et see teatab, et Viigis tapetud 1800 sakslast, kuna ometi I Novgorodi kroonika „teab“ kõnelda, et „Eesti löi maha oma maa bojaare nii Tallinnamaal kui Narva valdkonnas 308³⁾!

Tähelepanemis-väärt on märkida, et Luiga, ise tekstikriitikat mitte käsitelles, siiski selle vastu on end korra kindlustanud. Nimelt jätab ta ülalmainitud juhtumusel lahti võimaluse, et võib-olla on „kuningate kroonimine“ siiski aset leidnud — ja nimelt Paide konverentsil (Luiga, 157. lhk.), eesti saadikute üle „hirmutamiseks“, sest seesugune narrimine olevat sel ajal „moes“ olnud, — lasknud ju ka kuningas Birger üht mässajat väe-ülemat, õlekroon peas, Stokholmi ratsutada, kus ta siis hukatud. See isemoodi „ajaloo (I) analoogia“ on tsiteeritud Lindequisti „Üleüldisest ajaloo“st, kuid meie võime samuti juurde lisada, et ka Pontsius Pilatuse ajal see „ecce homo“ stseen „moes“ oli⁴⁾.

1) Siin on muidugi ka asjaline ja allikaline kriteerium ära vaetatud, ja

2) ei ole ka Oliva kloostri kroonika teate kohta objektiivsemat kriteeriumi kui oletus, et Oliva klooster, nagu Padisegi, oli Cisterciumi ordu oma, mille tõttu ta asja võis paremini tunda. Kuid näit. võib meile kättesaadavas tekstis kirjutuseviga olla. Siin Rennerile midagi ette heita on dr. Luigal aga täiesti lubamata võtte, sest Luiga oletab mujal, et Renner on Hermann de Wartberge kroonikat tarvitanud. Selles aga kõneldakse ka 28-st mungast. Siin võiksime juba kõnelda sihilikust vassimisest dr. Luiga enese — mitte Renneri — juures. (Pealegi võivad need „28 munk“ Hoenekele kuuluda väga tõenäolise oletuse põhjal — et Renner pole Hermanni kroonikat mitte tunnud, vaid et need mõlemad on Hoeneke't tarvitanud.)

3) Vastoluni neis arvudes jõuab dr. med. Luiga sellega, et ta oletab, et mõlemad arvud: I Novgorodi kroonika „308“ ja Renneri „1800“ käivat kogu tapetud sakslaste kohta. Seks aitab Luigale kaasa Hermann de Wartberge kroonika, kes ka üldse tapetute arvu „1800-ga“ hindab. Kuid Herm. d. W. on väga umbkaudne, ja tuleb enne küsida, kui palju ta Hoenekest kinni peab. Hoeneke-Hermanni vahekorra hiltjemiini. Olgu märgitud, et Novgorodi kroonika uuemas väljaande-variandis, mis usutavam, figureerib arv „300“. (Teate usutavust üldse vrld. edaspidi.)

4) „Moes“ olemisega võiksime samuti, aga palju usutavamalt kui dr. med. Luiga siin teeb, tõendada võimalust, et näit. ka kottides võib lossi tungida ja loota seda ära võita. Nimelt on dr. med. Luiga maha teinud võimaluse, et talupojad oleksid tahtnud Viljandi lossi ära võtta, mehi viljakottidesse peites... „kuidas võiks kottides nii palju

Muidugi on seesuguste stseenide vahetuse võimalusele raske vastu vaielda. Aga iseasi on võimalus ja iseasi fakt. Ja kui pole esitatud usutavaid tõendusi, pole meil tarvis ka vastutõendusi esitama hakata¹⁾.

Kui oleks dr. med. Luiga arvestanud seniste uurimuste tulemusi, siis oleks ta võib-olla Renneri kohta teatud „sihilikkust“ ehk suutnud näidata natuke suurema tõenäosusega ühe episoodi juures, s. o. Paide konverentsi läbirääkimiste sisu arutamisel. (Luiga 75. jj. lhk.) Siin teeb dr. Luiga suure numbriga sellest, et Renneril leidub teade, nagu oleksid eestlased ütelnud, et nad tapvat kõik sakslased künnapikkusteni incl., kuna see Wigand von Marburgi kroonikas palju pehmemalt kõlab: eestlased lubavad ainult n. ü. viimse veretilgani võidelda. Kui Luiga oleks tähele pannud, et Höhlbaum Wigandi kroonika alusmaterjaliks Harju mässu kohta peab Hoeneket, siis oleks ta selle õige „olulise“ vahe kohta ehk usutavamad konsekventsid tõmmanud. Kuid dr. Luiga tsiteerib 107./8. lhk. joone all enam-vähem täiesti iganenud vaateid Wigand von Marburgi ja Hermann de Wartberge kroonikate kohta, mis maksid siis, kui ei tuntud veel Hoeneke Riimikroonika osa nende kroonikate alusmaterjalina. Höhlbaumi sellekohased uurimuse tulemused on dr. med. Luigale kahe silma vahele jäänud. Luiga kõneleb mitmes kohas näit. Wigandi kohta, et see olevat oma vastava käsitluse jaoks tarvitanud „mingisugust“ kaasaegset teadet, missugust silmanägijat küll varem in i oletati, kuid keda Höhlbaum kindlasti Hoe-

---

mehi kantsi pugada, et kogu kindluse — lossi kaitseväge hävitada. Pealegi ei viida kotte ju mitte lossi, vaid aita“ (Luiga, 138. lhk.). (Aga ait asub...? Ehk: kotid viidi kust kaudu? J. L.) Kuid et see võimatu oleks juba a priori, selle vastu räägib Annerstedti tsiteeritud Eerik XIV instruksioon Henrik Classon Hornile, kus (1563. a.) nõu antakse säärasel moel lossi tungida. (Claes Annerstedt — „Grundläggningen of svenska väldet i Lifland 1558—1563“ Uppsala. 1868, lhk. 111.) Ei või siis seesugust „kotijuttu“ ka siingi paljaks saksa anekdoodiks arvata, kui meil muid aluseid selleks ei ole.

Üldse on aga Luiga ordumeeste tegevuse iseloomustamiseks rohkemal määral, kui see otse uurimusele tarvilik oleks, tsiteerinud stseene ja teateid mujalt. Suurem osa neist on tööle täitsa ebaorgaanilised lisandid ja annavad uurimusele ka sellest küljest mitte küllalt soliidse kõrvalmaigu.

1) Pealegi on see stseenide vahetamise võimalus, nagu ka vassimiste teooria üldiselt, täiesti dr. med. Luiga egomorfismist seletatav, sest nagu eriti edaspidi veel rohkem selgub, kannatab dr. med. Luiga nende pähede all ise kõige rohkem. Egomorfism (resp. ka n. n. psüühiline ühetaosus) on relatiivne nähtus, ja selle „rakendamine“ on väga kurb eriti siin.

nekena arvab ära tundvat¹⁾. Märgin aga kohe, et Wigandi „Hoeneket“ ja Renneri „Hoeneket“ võrreldes me ülalmainitud vahekorra sihilikkust mitte ei saa ligemal vaatlemisel leida Renneri sihilikkust.

Wigandi juures jätab dr. Luiga võrdlemisi lahtiseks, kas Wigand ise algupäraselt või pärast teised (Wigandi kroonika tõlkijad, — Wigandi Riimikroonikast on meile peaaegjalikult ladinakeelne proosatõlge säilinud) vastavaid teateid on „sihilikult moonutanud“ (vrld. Luiga 166.—168. lhk.); igatahes arvab ta 166. lhk., et „... ordu tegude ülistaja ... oli ka Wigand v. M...“ Kuid sihilikkuse põhjendused on pea täiesti samalaadilised kui Rennerigi puhul. Esitatud vead, circulus in demonstrando etc., esinevad siingi näit. lausete näol: „See... lause Wigand v. Marburgis tundub (! — J. L.) liig sihilik, et vastata tõele...“ jne.

Kuid millega Wigandi interpreteerimisel Luiga juures ka kuidagi ei saa leppida, see on tekstikriitika puudus või jälle „kriitika“ hanejalgades. Kord hakkab dr. Luiga siin ühest sõnakesest kinni ja loeb sealt ei tea kui palju välja, teinekord aga ehitab oletatavale kirjutusveale terve süsteemi.

Nii vormi „querulabantur“ („kaebasid“) kohta kirjutab dr. med. Luiga: „See „querulabantur“ (imperfectum) tuleb mõista „nad on ennemini mitmel puhul kaevanud““ (Luiga, 167. lhk.), hoolimata sellest, et üldiselt tunnustatud on Wigandi kroonika tõlkija hooletus, lohakus ja halb ladina keel, mida dr. Luiga isegi mitu korda alla kriiputab. Aga ka klassiline ladina keel ei tunne siin niisugust vormi, kus perfektum oleks imperfektumi sees otsekoheses mõistes („...nad on ... nud“ on ju perfektumivorm). Eriti tuleb seda ütelda ka vormi „querulabamur“ kohta, millega algab eesti saadikute kõne Paide konventsil (?). Ka sellest loeb dr. Luiga välja, et saadikud on tahtnud sellega ütelda, et nad juba ennemalt (mitu korda) on kaevanud — ordumeistrile. Siin on aga veel teised

---

1) Höhlb.-Hoeneke lhk. LIII: Demnach hat hier Wigand sicherlich nicht Hermann und einen anderen Zeitgenossen ausser der Chronik von Oliva „als Hauptquelle“ vor sich gehabt, sondern neben letzterer Hoenekes Reimchronik benutzt.

Pean tarvillikuks märkida, et minu sellekohasel uurimisel, mida mul oli võimalus prof. Cederbergi seminaris töötades ette võtta, ma mõningale tulemusele jõudsin, mis Höhlbaumi seisukohaga ei taha hästi sobida, eriti Wigandi-Hoeneke vahekorras. Kuid dr. Luiga juures see asja ei muuda.

tõenäolisemad seletused. Nii näit. on juba Th. Hirsch arvanud, et see ütlus käib üldiselt kaebamise kohta, just eriti näit. saatkonda Taani kuningale märkides, nii et see kõnekäänd tõlgendatav oleks umbes: „Wir klagten euch, den christlichen Herren¹⁾. Seda seisukohta tuleks igatahes arvestada, kui see ka vastuvõetav ei oleks. Kriitiliselt vaadates oleks aga dr. Luiga pidanud märkama, et „querulabamur“ on sama hästi tõlgitav „kaebasime praegu“, ja nimelt sellepärast, et Wigandil (õigemini: Wigandi tõlkijal) pole ju eesti saadikute terve kõne esitatud, vaid ainult selle lõpposa. Esimene osa puudub, nagu märkame vastavat Renner-Hoeneke kirjeldust tähele pannes. On näha, et siin osas tõesti väga tõenäoliselt „kaebamine“, igatahes küll kaeblikkus, esineb sõnades: „... men hedde se so lange gemartert und geplaget...“ Vahepealsed sõnelused, näit. Padise kloostri munkade asjus (leiduvad Renner-Hoenekel), puuduvad Wigandil. Võrreldagu ainult Wigandi kirjeldust: sõneluse alul meistri pärimine, miks sääraseid kuritegusid ette võetud („... tanta mala egissent“), läheb paralleelselt Renner-Hoenekega, siis aga lõpeb järsku meistri kõne järgosa: Selle asemel on Wigandis märk „etc.“ ja siis „... et ayunt querentes (NB! — J. L.) graciam magistri etc.: Magister querulabamur tibi...“²⁾ Me teame aga, et Wigandi tõlkija juures tähendab märk „etc.“ kärpimist³⁾, ja eriti kõnedes, nagu Töppen seda esimesena on märkinud.

Samuti siinsamas (Luiga 77. lhk.) käsitletud küsimuses, kes need „kaebajad“ õieti olid, on allikaliselt võimatu võtte sõnast „ystenses“ välja lugeda „...s. t. ordu resp. saksa mõjukonnas olevad eestlased (sakalased, uga-

1) vrđl. sellekohane ääremärkus.

2) Umbkaudne „etteheide“ ordumeistrile: „kui oleksid meile õigust näidanud“ laseb end mitmeti seletada ja ei saa arvesse tulla.

3) Vrđl. ka Luiga 166. lhk. Wigandi sissejuhatavat lauset peab dr. Luiga osalt sihilikuks. Aga see sihilikkus siin oleks just dr. Luigale vastukaaluks esitatav. Wigandi kroonikas seatakse pealkirjas üles varjatud küsimus, kuidas ja miks sai Tallinnamaa ordu alla (vrđl. „De translacione...“), ja esimene lause võib väga hästi sissejuhatava eelkokkuvõttena esineda: Maa sai sellepärast ordule, oli õigustatud saama, et pärisrahvas kaebas ordule, peale seda kui kaebusest Taani kuningale midagi välja ei tulnud, Taani vasallide peale. Et see ordule „kaebamine“ siiski väga kurvalt lõppes, seda seletab Wigand rahutustega, mis vahepeal juba sündinud, milledest ordumeistrit ka valesti informeeriti tõlgi süü tõttu. Sellest seisukohast on täiesti mõistetav, et „querulabantur“ ja „querulabamur“ käivad sama asja — Paide konverentsil (kui Wigand mitte siia ei sega Tallinna lähedasi läbirääkimisi: ta seletab, et läbirääkimised olnud „prope Revel“) esinenud „kaebamise“ kohta.

lased...)..." Mõiste „eestlane“ oli sel korral väga veniv. Võrreldagu ainult näit. ka Luiga 73. ja 74. lhk., kus aga kirjades esinev „tema eestlased“ ei ole tsiteeritav mitte kurioosumina, vaid üldtarvitatud sünonüümina sõnale „talupojad“.

Muidu aga olgu ainult tähendatud, et ka Wigandi kroonika teadetele dr. med. Luiga oma hea fantaasiaga juurde sobitab vabu oletusi, mida ta allikaliselt millegagi ei põhjenda ja vististi küll ei saakski põhjendada, nii näit. Taani kuningale läkitatud saatkonna asjus, mille mitte-kohalejõudmist Wigand tähib lihtsalt sõnadega „...legacio protracta fuit...“, lisab Luiga omalt poolt juurde: „...Saatkonna takistajaks oli Saksa ordu, kes ordumeestele (sic! J. L.) kahjulikkude teadete levinemise takistamiseks ei pörganud tagasi ühegi abinõu eest“ (Luiga, 78. lhk.). See oletus on aga täielises vastolus üldise dispositsiooniga Wigand v. M. kroonikas¹⁾.

Kuid eriti tähelepanav on Wigandi kroonika valgustamisel dr. Luiga juures n. ü. kirjutusvea-hüpotees, millele ta põhjendab oma peaväite „vabadusliikumise äparduse tähtsama põhjuse“ kohta. Ta seletab: „Üks osa eestlastest ei täitnud Harju mässu juhtidelt kavatsatud plaani, vaid algas mässu 8 päeva enne määratud tähtpäeva ... mille tõttu kogu Eesti vabadusliikumine nurja aeti“ (Luiga 71. lhk., vrđl. Luiga ka teisal). Wigandi kroonikas leidub faktiliselt teade, et Liivi ordumeister Preisi ordumeistri poole pöördudes (abivägesid nõutades) teatab: „... Osa-lienses enim 8 diebus ante diem convenerant et non perfecerunt propositum, sicuti Hargenses premeditabantur...“ Et siin kõneldakse saarlastest, kes 8 päeva enne aega olevat kokku tulnud ja sellega harjulaste eelkavatsuste järgi mitte teinud, ja see ütlus leidub Wigandi selles osas, kus kõneldakse eriti Saaremaa mässust ja Preisi abivägedest, kuna eespool Wigand võrdlemisi üksikasjaliselt kirjeldab mässu Harjumaal, siis on küll juba väga raske oletada, et terve eesti vabadusliikumise äpardamise põhjus oleks esitatud neis sõnades. Algas ju mäss Harjus jüripäeval, Saaremaal aga alles jaagupipäeval. Kuid Luiga seob seda 8-päevalist enneaegsust siiski Harju mässuga — ja nimelt Padise kloostri hävitamisega, mis olevat ordu poolt provotseeritud (Luiga oletus ilma sellekohase alusmaterjalita), mis olevat pidanud õiguse pärast alles 1. mail algama. Gordiose sõlme lahendab ta lihtsalt sellega, et

1) vrđl. eelmine märkus.

ütleb, et „osalienses“ Wigandi ülalesitatud lauses, olevat kirjutusviga: „Wigand von Marburgi kroonika ümberkirjutajad, ta tõlkijad (?! NB! — pluural) ladina keele, on siin võib olla¹⁾ ühe nime, mis neile raske lugeda, kuid mis neile näis sarnane eelpool leiduvale „osalienses“ — võtnudki selle neile arusaamata uue nime asemele“ (Luiga, 72. lhk.). Dr. Luiga arvab: „Võib olla seisis Wigandi algkroonikas „revalenses“, mis sarnane „osalienses“...“, kuid ei pane tähele, et sellega ütleksime, et Wigandi kroonika tõlgiti (ladina keelde) — ladina keelest! Sest siin pole sugugi arvestatud seda, kui sarnased need sõnad Wigandi algkeeles olid. Ehk kui oligi siin näit. revalenses (Luiga jätab lahti võimaluse: — „või midagi muud“), siis esineks ju Wigandil säärane kurioosum, kui „revalenses“ (resp. „hargenses“) ei teinud seda, mis „hargenses“ kavatsenud. Võtaksime siin „hargenses“ kui genus proximum'i „revalenses'e“ suhtes või sünonüümina, ikkagi oleks see loogiline võimatus, mis pole dr. Luigale nähtavasti sellepärast silma hakanud, et ta kõneleb mingisugustest „Harju mässu juhtidest“, mida aga Wigand siin sugugi ei esita, ja võtab üldistades selle „arusaamata“ nimetuse (osalienses) asemele „üks osa eestlastest“, oletades, et see just üks „teine“ osa pidi olema, nimelt need mehed, kes Padise kloostri kallale tunginud. Seda sellepärast, et pärast üldist sissejuhatust (Hoeneke-) Renneril kohe hakatakse kõnelema Padise hävitamisest. Kuid Hoenekest selgub palju tõenäolisemalt selle oletuse võimatus, et siin on esimene säde süttinud, sest Renner-Hoeneke kirjeldab võrdlemisi täpsalt mässu algust. „... Up einer hogede stundt ein hus, dat wolden se in S. Jorgens nacht ansticken; alszden wolden se... alle Dudsche ummebringen... Also den ock geschach, wente se fingen an doth to slande...“ Ja alles siis tuleb jutt Padise kloostri. Et mässu alupoolel võis Padise klooster langeda, see on niipalju võimalik, kui palju eeldame, et kroonika jutustuse järjekord vastab sündmustekäigu järgusele, kuid seda, et Padise kloostri hävitamine oli alguspunktiks, ei saa meie siit küll mitte välja lugeda.

Sellega käsikäes langeb ära ka väide, nagu oleks ordu Padise kloostri juures provotseerinud mässu enneaegselt. See väide on väheusutav teistelgi kaalutlustel. Nimelt juba see, ei ordumeister mässu ajal ise

---

1) sel „võib olla“ ei ole siin mingit tähendust, sest dr. Luiga opereerib selle oletusega pärastpoole nagu kindla faktiga.

Irboska all oli. Kui ta mässu nii hästi tundis, nagu Luiga oletatavatest nuuskuritest „järeldab“, siis ei oleks ta ometigi pidanud emba-kumba kas Isborka alla mitte minema või mässu provotseerimise muul ajal ette võtma. Kui ta aga siiski, ise ära olles oma vägedega, laskis siin mässu provotseerida, siis peaksime küll arvama, et igatahes ordumeister eestlasi kuigi „aktiivseks poliitiliseks teguriks“¹⁾ ei pidanud ja mitte mässu enneaegselt, vaid kogu mässu üldse provotseeris, kuna talle (kui nii oletame) seda Taani osa Eestimaa saamiseks hädapärast tarvis oli. Kust siis ordumeister aga sõna „ante diem“ on võtnud, jääb arusaamatuks.

Samuti oletus, et eestlased ise Padise kloostri juures (ütlemele — ka üldiselt) mässama ei võinud hakata, sest kinnitusest, et Padise klooster asus Taani piiskopkonnas, on ise oletus, mis nõuab tõestamist. Samal kohal (lhk. 73) on üldse iseloomustav näide dr. Luiga väga, väga keerulisest konstruktsioonist, millel on „ainuke“ viga, et ta pole usutav. Siin on nimelt dr. Luiga oletus, nagu poleks Taani piiskopp siis eestlasi Paide konverentsil mitte oma kaitse alla võtnud, kui oleksid eestlased Padise sündmuses süüdi olnud, missugune kaitse alla võtmine (73. lhk.) „õige tõenäoline“ olevat. Ometi põhjenes see „tõenäosus“ võimalusel²⁾, nagu oleks Renneri teates Eesti saadikute ja Taani piiskopi eraldanimetamine just sellepärast ette võetud.³⁾ Ja seda oletust läks dr. Luigale vaja jälle selleks, et põhjust leida küsimusele, miks eestlased julgesid tulla Paide konverentsile.⁴⁾ Siin leidub muu seas tavaline nõiaring: Taani vahekorda eestlaste vastu seletab dr. Luiga nii, et eestlased pole mitte Taani vasallide, vaid ainult sakslaste vastu üles astunud, kuid seda põhjendades läheb ta harilikult välja eeldusest, et eestlased pole Taani vastu⁵⁾ üles astunud.

---

1) Vrdl. Luiga avasõna (5. lhk.): „...siin on eestlane esitatud aktiivse tegurina“.

2) Vrdl. Luiga 67.—68. lhk.

3) Säärane konsekvents on aga väga vähe tõenäone. Et Taani piiskopp ja Eesti „kuningad“ sarnasel koosolekul ikka erakordsed nähtused olid, siis võis Hoeneke neid mainida ühiselt, eraldades teistest ka just sel korral, kui Taani piiskopp ja Eesti kuningad tulid vastastena näit. ordumeistri vahetatilist või sellesarnast otsima.

4) Vrdl. Luiga 68. lhk.

5) Kui kerge kaaluga teised sellekohased väited juba loogilisest küljest on, seda näitab dr. Luiga lause 53. lhk. Siin kõneldakse nimelt Renneri teatest, mille järele eestlased paluvad appi tulla rootslasi, lubades nende alamaks saada, milleks nad ka Tallinna sisse piiranud, mida

Lõpuks on ka sõna „provotseerimine“ Luigal ainult lõöksõna — ilma sisuta. On võimatu ette kujutada, kuidas see provotseerimine siis tegelikult sündis:

1) Kas hakkasid sakslased ise Padises munkasid tapma? Siis ei ole selge, kuidas sellest „eesti mäss“ kujunes, mis ometi sakslaste vastu pidi sihitud olema. (Ometi ei läinud eestlased ju niisugusel korral kaitsma munkasid ordu mõju all olevast Padise kloostrist — ordu eelpostist!?)

2) Kas tapsid eestlased ja sakslased segamini või resp. sakslaste hässitusel (kuidas oleks seegi kujutatav!)? Ka see on ülaltoodu põhjal võimatu. Ja — siis poleks küll Taani piiskopp nii armuline olnud eestlaste vastu, nagu dr. Luiga arvab oletada võivat.

Kuid iseenesest pole asi selle Wigandi lausega sugugi nii keeruline, sest ordumeister põhjendab sellega abivägede tarvidust — Harjumaale. Ja siin esineb moraalne (teatud seisukohast ka — tegelik) õigustus ordumeistril enese tegevuse kohta. Ordumeistril oli tähtis oma sõjavägesid Harjumaale sisse viia, ja kui Saaremaal mäss tekkis, siis oli paras juhus näidata, et Harju on mässupesa ja hässitab ka ordumaid. Kuivõrra see tegelikult asjaoludele vastab, eriti „8-päevalise“ ajamõõdu suhtes, see on iseküsimus.

Kuid kriitiliselt kõige vastuvõetavam on ikkagi kindlaks pidada, et Wigandi teates on „osalienses“ omal kohal.

Dr. med. Luiga ei tee vahet eriotstarbeid taotleva sihilikkuse ja krooniku subjektiivsuse vahel, mis võib tingitud olla näit. mehe iseloomust, miljööst resp. ametist jne. Eriti torkab see silma Hermann de Wärtberge kroonika käsitlemisel. Hermann oli vaimulik ja sellepärast on täiesti mõistetav, et ta juba puhtappertseptiivselt näeb igal pool usulist motiivi, mis ka ta teadetest Harju mässu kohta punase niidina läbi käib.

---

nad tahavad rootslastele üle anda ilma mõõgahoobita. Luiga kirjutab sel puhul: „Lubada Reveli ilma mõõgahoobita üle anda rootslastele võisid eestlased ainult siis, kui neil Taani erakonnaga Revelis sellekohane sobing oli.“ Siin on „mõõgahoobita üleandmisest“ tehtud lubamata kombel sofism, sest sellega seletavad eestlased ainult seda, et nemad rootslaste tulekul täiesti tingimusteta alistuvad (kas nad tegelikult seda lubanud, seda ei saa me otsustada, me kõneleme ainult Hoeneke-Renneri teatest). Kuidas ja kelle käest rootslased peale seda maa mõõgaga või ilma võidavad, see on nende asi. Et eestlased ainult eneste seisukohast võisid kõnelda, see on sellestki näha, et nad lubavad Tallinna üle anda, mida nad alles piirasid. Sobing Taani erakonnaga Tallinnas ja Tallinna piiramine — need on juba mõisted, mis raskesti ühendatavad.

Dr. Luiga aga annab ka Hermannile „ordu advokaadi“ nimetuse (vrđl. Luiga 162. lhk.), leiab ta ülisihiliku olevat jne. Siingi ei ole aga Luigal mingit muud kriteeriumi kui — „Wartberge tõelude „pea peale pööramise“ juures ei tule kahelda, tema jutustus kõneleb ise (!! J. L.) selget keelt“ (Luiga, 163. lhk.). Ka teised „tõendused“ pole dr. Luigal siin kuigi uskumapanevad. Nii leiab ta Hermann d. W. sihiliku olevat ka eestlaste suhtes, sest „... Wartberge on äge ordu kaitsja, nagu seda möönavad balti ajaloolased: ta ei hooli ajaloolisest tõest, kui see temale kahjulik“. Vastav tsitaat Strehlkest aga käib järgmiselt: „Bei ihm (s. o. Hermann) juures; J. L.) ist, wo eine Beziehung mit dem Deutschorden rivalisierenden Gewalten in Livland, nämlich der Weltgeistlichkeit u. den Städten — in Frage kommt, nie zu verkennen, dass er mit Leib u. Seele seines Ordens Sachwalter ist.“ (Et tsiteerimine siin on sündinud fallacia a dicto secundum quod ad dictum simpliciter¹⁾, siis on „ordu kaitsja“ eestlaste vahekorras muidugi quaternio terminorum).

Et Hermann oma kroonika alusmaterjalina on tarvitanud Hoeneket²⁾ ja oma iseloomu (karakteri) kohaselt subjektiivselt just need momendid näib välja noppinud olevat, kus kuidagi kõne alla tulevad näit. ülesastumised eestlaste poolt, ristiusuga ühendusesse viidavad võimalused ja sellest küljest mõndagi täpsamalt kõneleb kui Renner³⁾, siis on see näpunäiteks, et Renner esitab eestlaste hirmutegusid võrdlemisi tagasihoidlikult.

Et Hermannil seisukoht pole midagi erilaadilist selleaegses ajaloo-käsitluses, kus mõnelt poolt võeti tervet ajaloo käiku kui jumala- ja kuradiiriigi võitlust, on igale ajaloolise mõtlemisviisiga inimesele otsekohe mõistetav.

(Järgneb.)

Juh. Libe.

Saaremaa prohvet Habakuk II.

Aurulaeval.

Meie sõitsime aurik „Constantinil“, samal, mis — kes mäletab — oli omaaegse Kuresaare laevaseltsi „Osilia“ omandus ja ilmasõjas kaduma läks.

1) Sama viga esineb dr. Luigal veel teravamalt Höhlbaumi seisukohta Renner-Russowi vahekorra kohta tsiteerides.

2) Asjaolu, mida Luiga, nagu eespool nägime, ei tea!

3) Mitte Hoenekel näivad Hermannil põhjenevat kaks kirjeldust, kuhu ta juurde lisab „ut fama est...“ ja „ut asseritur...“.

Oli soe ja väga vaikne juuliöö aastal 1882. Monotoonselt pahises propeller, sulisedes lõikas laevanina nagu klaasinuga peegeltasast merepinda. Taevavõlvil, vastaspool punetavat eha, vaatas kahvatanult kasvane täiskuu. Eemal mustendas Ruhnu saar. Pidime saabuma Riiga järgmisel hommikul vara.

Ilusa ilma tõttu oli tuju reisijail hea, samuti laeva meeskonnal. Ülal juhisillal näitas end vahetevahel „Osilia“ „Constantini“ kaua-aegse kapteni Linki tõmmu meremehe-nägu, kuna nooruke laevapoiss Priidi nagu naaskel ikka jälle tekil või trepil vilksatas, oma elurõõmsa pilgu ja väleda liikumisega reisijate palgeil heameele-muigeid esile kutsudes.

Esimese klassi sõitjate hulgas paistsid eeskätt silma, paksud kuld-
sed uuriketid vestirinnal, mõningad Riia suurärimehed — nad olid endi Kuresaare tervisveel viibivaid perekondi vaatamas käinud — ja paar kongnina mõisnikku daamidega. Tekimatkurite seas olid töölised, kes maalt peale heinaaega uuesti suurlinna rahateenistusse tõttasid, siis kalakaupmees Kihelkonnalt sealsete kuulsate suitsulestadega Riia turu jaoks, paar kahaotsijat neidu ja teised. Reisipealne juhuslik laevamuusika, muidu noil ajal Riia liinil enamasti väntorel, oli meil esindatud küürakas, kuid väga iseteadlikus harmoonikamehes, kes oma „kahe-realisega“, siis alles vähekuuldud mänguriistaga, sõitis kuresaarlasi külastamast tagasi Riiga.

Möödume Bolderaast. Olen, nagu teisedki sõitjad, ametis hommikuse tualetiga, kui lestakaupmees mulle külge müksab: „Näege, see ju prohvet ise!“

Laeva pardale oli ilmunud keskmise kasvuga mees, aastate poolest pealtnäha nii üle viiekümne. Ta hõredavõitu pruunikas krantsshabe ja vähe tumedamad juuksed olid hoolega silutud. Must hõlmikkuub ja sama karva kaabu lasksid tas oletada „hantvärki“, nagu endisel ajal talupojast järgu paremini rõivastunud meest kutsuti. Nähtava huviga vaatas ta Väina kaldaid ja tegi tähendusi kõrvalseisvale töölise laadi mehele. Pea ja õlgade sage liikumine tunnistas elavat iseloomu.

Varssi oleme Riia sadamas ja laev peatub. Kimpse-kompse kaenlasse haarates asuvad sõitjad laevalt lahkuma, enamikul näpu vahel sõidu-piletid, mille ettenäitamist mahaastumisel nõutakse.

Korraga kostab tugev mehehää, bariton. Näeme, prohvet on hakanud kõnelema.

Ta, nagu vaimulik kunagi, kutsub reisijaid üles kauni ilma ja vaikse sõidu eest Jumalat tänama, tuletab meelde ka tormist merd ja merehädalisi, kõneleb Jeesuse kõndimisest Kalilea järvel ja nii edasi. Maheda hääle järele pidi oletama, et kõnelejas peitub pehme ja alistuva loomuga inimene. Lühikesele kõnele järgnes lühike palve väga vaikselt ning rahulikult toonil. Kõigile laevalolijatele sai teatavaks, et „Constantinil“ oli kaasa sõitnud Saaremaa prohvet Habakuk.

Reisijad, ka esimese klassi omad, olid uudishimulikult seisatama jäänud, tekisõitjate hulgas paljud ka pead paljastanud. Hoolimata varasest hommikutunnist seisis sadamasillal rida voorimehi, tröbikond vastutulijaid laeva ootel, salk töölisi ja muid isikuid. Ka need olid jäänud kuulatama.

Kuuldub „aamen“. Kõik on valmis kaldale astuma, kuid seal — ilma pikema vaheta — algab prohvet unesti, ja nüüd — hoopis teises toonis, teise registriga.

„Armas Riia rahvas!“ kõlab valjusti ta suust, mis linna poole pöördud. „Palun kuulata mu kõnet, palun tähele panna mu sõnu.“ Ja nii, teravalt ja ulatuvalt, mõned laused.

Siis aga äkki, nagu pikselöögist, kargatab ta: „Kuulgu Riia linn ja saagu teada Riia rahvas, mis tegusid Kuresaare kuradid ja Saaremaa

saadanad seal teevad!“ Järgneb tormine hurjutamine Saaremaa mõisnikkude ja pastorite aadressil. Korduvalt rõhutades nende ülekohut vaevatud rahva vastu, peaaesjalikult aga ette tuues kimbutamisi, mis neilt kõneleja oma naha peal tunda saanud, satub ta järjest suuremasse ägedusse, kuni üle kuulajate vajub kõige vihasemate lausete pilv täis rahet ja tuld. „Jumal, miks lased sa mind näha nende nurjatute tööd. Ju kividki kisendavad ja palgid vastavad neile!“ Hulka kukub ka õige vängeid sõnu. Ent kõik see sünnib pühas vihas „murdjate huntide“, mõisnikkude vastu. „Saaremaa saadanad saavad veel näha, saavad tunda ja saavad kord oma palga, nagu sai seda Paabel.“

Lõpetanud, pühib prohvet käeseljaga high otsa pealt. Ta ringi vaadates alles märkas ta üliväikuvat pilku.

Esimese klassi sõitjad olid juba ammu läinud, Võis oodata, et ilmub sandarm mõisnikkude sajatajat tabama. Kuid seda siiski ei sündinud.

Olin arvamisel, et prohvet niisuguse vihaga peetud kõne järele on kõige kurjemas tujus, ent koguni laug ja sõbralik oli ta häälekõla, kui ta ülal lae äärel naeratavat laevapoissi sõrmega ähvardas: „Priidi, ma nägin küll, sa tegid palve ajal oma kelmustükka. Oota sa!“

Kohtasin prohvetit Riias samal päeval veel kord ja siis arvasin ka talpavat põhjust, miks ta laeval oli esinenud nii ägeda kõnega.

Kohtamine oli „Peterburi“ võorastemaja ees, mille toi ajal Baltimaad revideeriv Vene senaator Manassein oli võtnud oma residentsiks. Muu seas oli tema revideerimise sihiks selgitada Baltimaa mõisnikkude ja talupoegade vahetada, ja prohvet, kui südi mõisnikkude vastane, püüdis kasutada momenti. Märgekirjade viijad, valdade ja muude rühmituste saadikud, palujad, kes isiklikult senaatori jutule soovisid, rülesid ettetükkimisel murruna hotelli trepi juures. Korda pidamas oli noor ja nägus habemik ohvitser, eestlane Weizenberg, kelle lühikesi, aga huvitavaid reisikirjeldusi kaugetelt meredelt olin ennemalt lugenud „Sakalas“.

Sisse lasti rahvuste järele, eestlased, lätlased, sakslased, poolakad jne., paari- ja kolmekümne kaupa. Ainult üksikuil õnnestus ette pääseda väljaspool järjekorda. Nii minu sealoleku puhul kahel isandal mustas mulgi kuues, mille punased veeretised ja valged tinanööbid eemalt silma torkasid. Aupaklikus seisakus ja kätt kõrva äärde tõstes tegi Weizenberg mõlemale läbi murru teed. Kedagi lähidalseisjat kuulsin nimetatavat „Jakobson“, kuid teatavasti oli C. R. Jakobson siis juba surnud.

Ettetükkijate hulgas silmasin siis ka Aleksander Toomi — nii Saaremaa prohveti pärisnimi. Temagi oli palvekirjaga. Kirjaviijad olid õigustatud suusõnal täiendusi andma. Kahetsesin kangesti, et ei saanud pealt kuulata Toomi täiendusi senaatori kantseleis.

Niipalju minu poisikesepõlve-aegsest kokkupuutumisest Saaremaa prohvetiga.

Prohveti ajalugu.

Mulnasjutulise Suure Tõlli järele tuleb prohvet Habakukki pidada kuulsamaks saarlaseks; Maltsveti kõrval aga on ta meil pea ainus isik, kellele rahvasuu jäädvustanud prohveti nime. Aastakümnete jooksul tunti teda kui kanget kõnemeest ja sakstevastast. Tema tegevust hinnati siis mitut viisi. Tal olid oma austajad, aga ka halvaks pidajad. Paljud pidasid teda isegi ogaraks. Ent ometi oli Toom hulka seas üksik mees, kellel valjul orjuseajal julgust ja tahet leidis rõhujatele järjekindlalt vastu panna ja igäuhele tõtt näkku paisata, olgu see pastor või parun. Toomi varjuküljeks oli, et ta oli hoolimata ja vihatujus oma

sõnades ebamoraalne, kuid keegi haritlane arvas tema kohta vist üsna õieti, kui ta tähendas, et Toom oli tõsine Vana Seaduse prohveti tüüp.

Aleksander Toom on sündinud 1826. aastal Saaremaal Valjala kihelkonnas Lööne mõisa metsavahi pojana. Loomu poolest haruldaselt terase mõistusega, oskas ta juba nelja aasta vanuselt lugeda. Kaheteistkümnepäevaseks oli tal piibel neli korda läbi loetud. Edasiõppimisel lõpetas ta Valjala kihelkonnakooli — hea või halva, nagu nad tol ajal Saaremaal olid — ja kirjutas üsna ilusat ning õiget kirja. Meheks saanud, õppis ta Riias kangruametit ja oli pärast oma aja targem ja osavam kangur Saaremaal. Ta käis hantvärgina alati omakootud rõivais ja tema kudumistööd olid ümbruskonnas suures lugupidamises.

Igapäevases ümberkäimises ja asjatoimetamises esines Toom sümpaatliku isikuna, kellel oli täiesti arukas ja mõistlik jutt. Rudolf Kallas oma „Perekonna-raamatus“ saadab mere tagant tervitusi oma sõpradele, muude hulgas ka ristiisale Nõmmel või Männikul, see on Aleksander Toomile, kelle kõnelused temale alati rõõmu teinud.

Juba varakult tuli Toomis nähtavale kõnemehe and, sügav piibli tundmine aga võimaldas talle näidata oma kõnelemisostkust eriti vaimulikul alal. Iseäranis harrastas ta seletusi ja võrdlusi Vana Seaduse prohvete raamatutest.

Kuuldus noore Toomi tarkusest ja kõneannist ulatus varssi kaugele. Vana „Sõrve laulik“, Anseküla õpetaja Körber, kutsus ta oma kihelkonda kõstriks, kuid selle koha pidajat ei saanud Toomist kauaks. Tema julge otsekohesus, ühenduses vabameelsema ilmavaatega, tegi ta kihelkonna mõisnikkude silmas ruttu sallitamatuks. Kõrvalt aidanud kaasa selleks ka Körberi kadedus Toomi vastu, kellest kogudus tema kõneanni pärast rohkem hakanud lugu pidama kui õpetajast, ja — Toom oli sunnitud Ansekülast lahkuma.

Ta läks tagasi Valjalasse; kuid vahepeal oli Lööne mõisnik Toomi isalt metsavahi-koha ära võtnud ja selle oma armukesele-toaneitsile teda mehele pannes kaasavaraks annud. See lugu pannud Toomi südame kibvatama ja sellest ajast peale hakanud ta mõisnikkude toorest elu ja metsikust talupoegade vastu iseäranis teravalt piitsutama. Samuti ei leidnud tema ees armu kirikisandad, kelle kokkumäng mõisnikkudega tema silma ees selge oli.

Kõnede pidamise võimaluse andis Toomile tema kuuluvus Herrnhuudi vendade hulka, kelle kogudus tol ajal Saaremaal ja iseäranis Valjalas oma tähtsuse tipul seisis. Endine kõster Toom oli vendade hulgas suurem lugija-mees, keda rahvas murruna kuulama tõttas. Kuid ka herrnhuutide hulgas ei saanud Toom kaua püsida. Mõisnikkude ja kirikisandate pahameelt kartes keelasid ülemusele allaheitlikud „vennad“ Toomile lugemiste pidamise oma palvemajades ära.

Koosolekult, kus Toomile tema väljaheitmine „vendade“ hulgast teada anti, lahkunud ta väga rõhutult ning sügavas kurbmees. Teed mööda minnes ja vanade prohvetite elulugudest oma saatuses troosti otsides tulnud tal meelde prohvet Habakuk, kelle, kui see tundis tülidust oma eluülesande vastu, Jumala ingel vägisi võttis ja kandis karvupidi läbi õhuruumi määratud eesmärgile¹⁾. Siis öelnud temale sisemine hääl: „Ka sina oled prohvet Habakuk, keda Jumala ingel viib. Tahad sa või mitte, ent Jumal on sind määranud rahvast patutee pealt pöörama, on sind määranud suurte ja kõrgete ülekohtu paljastama ja vaevatute kaitseks üles astuma.“ Sellest ajast algas Toom oma lugemisi kirikute uste kõrval, ise aga hakkas ta ennast kutsuma prohvet Habakuk Teiseks. Ta elas esialgu veel Valjalas, kuid asus varssi lõplikult elama

1) Vaata piibel, Apokryva raamat, „Paabeli lendav madu“.

Kaarma kihelkonda, kus ta ka suri. Peale Valjala ja Kaarma olid tema tööväljaks veel Kärla ja Püha kihelkond, kuid ta ulatus oma misjonikäikudel ka Põidesse ja teistesse kaugematessè kihelkondadesse. Igal pool pidas ta jutlusi kiriku uste kõrval, aga ka taluperedes, kuhu teda kutsuti.

Toomil oli viisiks oma kõnet kiriku nurgal alustada kohe peale jumalateenistuse lõppu, kui rahvas alles koos oli. Enamasti ikka algas ta nii, et võtab ühe katke õpetaja jutlusest, tõestab ehk täiendab seda omalt poolt, kuid edasi minnes satub ta opositsiooni ja hakkab esitama näiteid, kus õpetaja eksinud, kasutades selleks ära viimase sisulisi ja keelelisi vääratusi.]

Valjala õpetajaks oli Toomi ajal keegi Beater, nõrk kõnemees ja veel nõrgem eesti keele oskaja. Põua ajal kirikus vihma paludes pole ta märganud vahet teha „isanda“ ja „Issanda“ sõna vahel ja öelnud palves: „Isand, anna meile vihma!“ Sellest võtnud Toom kiriku nurgal kinni. „Ta palub isanda käest vihma. Ei isandad pole kellegi vihma andjad. Mitte vihma ei lase nad teile anda, vaid viina kõrtsi leti ees. Vihma aga palume meie Issanda Jumala käest.“ Siis lasknud Toom järgneda pika ja tungiva palve, et Jumal vihma annaks. Ja, Toomi õnneks, vihm tulnudki. Beateri viha tõusnud seitsaadik Toomi vastu kõrgemale tipule. Kui pühapäeval peale seda Toom jälle kiriku nurgale asunud jutlust pidama, läinud Beater tuppa, võtnud ametimantli seljast ja läinud sabakuuse Toomi ära ajama. See võtnud aga vastase niisuguste tüsedate sõnadega vastu, et ta, saba longus, minema läinud. „Niisugust libedat linnaselli, kes oma silmadega kõik tüdrukud läbi hoorab, mina kartma ei hakka,“ öelnud prohvet muu seas. Lõppeks läks vaen Toomi ja õpetaja vahel nii suureks, et viimane, oma sõnakehvust ja võimetust tundes, Valjalast hoopis ära mannermaale kolis.

Enamasti olid Toomi jutlused rohkem manitsemine ja noomimine kui kirja seletamine. Ta noomis inimesi viinajoomise pärast, et ärgu kandku oma kopikaid kõrtside kaudu mõisnikkude tasku; noomis neid riideuhkuse, pikkade pulmade ja jootude pärast, mis on asjata raharaiskamine. „Joodikud, teie olete mõisniku orjad, ja teie, uhkuse tagaajajad, — kaupmehe orjad.“ Manitses inimesi isekeskis armastust ja üksmeelt pidama. Kõne lõpp oli aga peaaegu alati rahva rõhujate, mõisnikkude ja nende „hantlangrite“ pastorite tuuseldamine. Kui prohvetile pahaks panna, et ta seejuures tihti meeletusse vihahoogu sattus, siis peab meeles pidama, et olid ärritamas sündmused, mis ühenduses niisuguste asjadega, nagu kupjakepp ja peksupink, mis tol ajal alles täiel võimul olid. Suuremaks paheks prohvetil niisuguses vihahoos oli, et ta täiesti kaotas enesevalitsemise ja mingit piiri enam ei pidanud sõnade valikus. Kuuldavale tuli kõige vängemaid lauseid.

Kord oli ta Kaarma seminaris käies — see kool oli mõisnikkude asutatud — ühes raamatus juhtunud nägema kirjatükki, mis kirjeldab talumehe kingiviimist mõisahärrale. Kohe järgmisel pühapäeval võttis ta selle leiduse kiriku nurgal oma jutluse lõppu. Lendas tüsedaid sõnu nii mõisnikkude kui kooli kohta. „Niisugused raamatud toppigu nad ahju ja tõugaku roobiga takka järele“, lõpetas ta oma valju arvustuse. „Ahju“ ja „roobi“ asemel olid tal sõnad, mida viisakus ei luba edasi anda. Säherdused toored sõnad olid põhjuseks, et paljud Toomi kõnesid tõsiselt ei võtnud ja vaatasid tema kul märatseja, võib-olla isegi kui nõrgameelse peale. Kuid tema jämeduse ja veidrusega paarisid haruldane julgus ja teravmeelsus, millest rahvasuhu jäänud nii mitmed anekdoodid.

Anekdooidid.

Nii mõnelgi vanemal isikul Kaarma kihelkonnas on meeles veel järgmine juhtumus.

Ühel suvisel pühapäeval peale kirikuteenistust, kui Toom jälle oma tuntud kohal, Kaarma kiriku nurgal kivi peal, rahvale jutlustab, astub tema juurde rüütel uhkel kõnnakul; see oli kirikuvöörmündrihärä von Kursell Elme mõisast, alles hiljuti mannermaalt ehk — nagu saarlased kutsuvad — suure- ehk ülemaalt Saaremaale tulnud. Kurselli ja Toomi vahel tekib järgmine kahekõne:

Kursell (räägib mõisniku kohta eesti keelt võrdlemisi hästi): „Kuule, mees, mis sina siin lougad, kasib minema!“

Toom: „Te lasete siit kuulutada oma märade kargamisi, ¹⁾ aga minule keelate rahvast õpetada.“

Kursell: „Ütleb, mis su nimi!“

Toom: „Minu nimi on Aleksander Toom, Jumala loom.“

Kursell: „Mitte lori ajama; lasen su kinni panna.“

Toom (palet ette pöörates): „Sa suuremaa saks, löö mind üks laks!“

Rahvas ümberringi kukub naerma.

Kursell, nähes, et võimata sellest kahevõitlusest auga välja tulla, pühib minema. Toom aga hõikab, kuue rinda lahti hoides, talle järele: „Sa ülema hunt, tule kisu Jumala lamba sooled välja!“ Ise viskab ta rahva poole vätkuva pilgu, mis ütlema peab: „Niipalju kardan ma neid isandaid!“ See nali läks Toomil kuus kuud kantslis²⁾ kinniistumist maksma.

Kord tulnud prohvetil tahtmine ka Kuresaare linna rahvast noomida ja neid oma vaadetega tutvustada. Sel ajal oli Kuresaares õpetajaks vali ja korranõudlik praost Hesse, kindunud edevuse- ja uhkusevastane, kes nii mõnegi kriukssaapa ja sulgkübara kandja kirikus *in flagranti* läbi võttis. Samuti, kui mujalgi, algab Habakuk seekord Kuresaares oma kõnet kirikus kuulnud teemaga, ja kukub, nagu Hessegi, linnasaksu kõrgete kontsade ja uhkete kübarate pärast noomima. Kuid vali praost säärast võistlejat ei salli. Saadab viibimata politsei järele. Seda märgates ronib prohvet aga kiriku ukse juures kasvava vahtra otsa, et seal kõnet edasi pidada. Tekib rüselemine politseinikuga, kusjuures prohvetil piibel kaenlast maha langeb. Mees viiakse raekotta kinni, piibel aga õpetaja Hesse kätte hoida. Sellest kimbatuses pääsis prohvet kergemini, kui ta lootis. Öö kinni istunud, viidi ta raeäärre ette. See annud prohvetile tooli ja pakkunud koguni suitsu, seletades, et ei maksaks prohvetil linnasakste pärast ennast vaevata, sest ega need ikka ei kuula, — kas Hesse neid vähe on manitsenud. Prohvet lasti minema. Esimene asi tal vabakssaanult minna Hesse juurde piibli järele. Leides seal oma piibli haagi katkenud, sõnab ta Hesse poole lakooniliselt: „Üleannetu, Jumala nina oled sa ära nokkind!“

Niisugused veidrused, vihatujus tarvitatud kangete lausete kõrval, olid põhjuseks, et paljud prohveti normaalsuses kahtlesid. Kuid oleme ju sarnaseid veidrusi kuulnud ka muudestki meestest, nagu seda olid näiteks vana Vändra Körber ja samuti suur vägedeuht Suvorov oma kukeleegu-lugudega. Mine tea, kas nad napakad olid.

1) Kiriku nurgal oleva kivi peal seistes luges kõster peale kirikuteenistust rahvale ette sillakohtu-härä käskusid, mõisnikkude teadaandeid ja muid kuulutusi.

2) Kantsliks kutsuti toleaeagset Kuresaare politsei- ja vangimaja.

Mis puutub prohveti jämedusse ja jõhkruksesse suures vihamarus, siis peame teda võrdlema seesugusel hetkel kammitsasse pandud metsloomaga, kes vabadusetundes ja -ihas rabeleb meeletult.

Pöide õpetaja parun Nolcken oli Toomile mitu noomitusekirja saatnud, et loobugu sakstevaenust ja jäägu tõsiseks lugijameheks. Neist kirjadest teatas Toom kiriku nurgal ka rahvale, ja kui ta pastorid üldse ja Nolckeni eraldi kõnes läbi oli võtnud, lõpetas ta oma arvustuse järgmiselt: „Pöide Nolk¹⁾ on kui tolk²⁾, mis kukub katuseräästast par solk.

Saaremaa prohvetil, nagu paistab eelmisestki anekdoodist, oli tugev, võib öelda — otse haiglane kalduvus riimile ning alliteratsioonile ja ülepea harrastus sõnamängu vastu, mis teda pahatihti vedasid labastustele ja jämedustele.

„Saaremaa saadanad ja Kuresaare kuradid“ oli tema sagedam titulatuur mõisnikele ja pastoritele. Kord õpetaja Hahniga juttu ajades sähvas ta selle kõrgi kõne peale: „Sina oled ikka alles kukk, mina olen haaba-kukk“ — pidi tähendama, et rohkem paljast kukest (hahnist).

Oma, Pauluse eeskujul läkitatud apostlikke kirju või raamatuid mitmesugustele kogudustele, s. o. valdadele, algas ta enamasti ikka järgmiselt: „Mina Aleksander Toom, Jumala loom, kuradiriigi isevalitseja Saaremaal.“ Sellele järgnevas kirjasisus ajasid üksteist taga laused, nagu „oh sa hing, kui kuradi jalas king“, „sa veis, kui põrgus seareis“ jne.

Kuradiriigi all mõtles prohvet muidugi jälle mõisnikke, ja ihatas olla selle riigi isevalitseja väljendas ta sama soovi, mis meil teada rahvalaulust:

Oleks see minu olemine,
Teiseks minu tegemine,
Ma paneks saksad samba
Ja saksa lapsed lamba.

Prohvet ise oli teadlik sellest, et tema mõistuse suhtes kaheldakse. Selle üle ühe oma hea tuttavaga juttu ajades kõneles ta sellele järgmise juhtumuse:

Kui kord kuberner Riias Kuresaarde sõitnud, kartnud mõisnikud, et prohvet kubernerile kaebama läheb ja neist soovimata lugusid võib jututada. Nad pannud prohveti kubeneri külaskäigu ajaks nõrgameelse pähe haigemaja ehk — nagu prohvet ise väljendas — hullukambrisse. Haigemaja või — nagu Kuresaares kutsuti — laatsareti juhatajaks oli tohter Lipp või von Lippe³⁾, nagu ta ennast hiljemini, kui riiginõunikuks oli tõstetud, laskis nimetada. Lipu proua tahtnud siis oma naiselikus uudishimus prohvetit näha. Vanakest silmitsedes sõnunud ta pilkavalt: „Tulen seda suurt Jumala prohvetit ka vaatama.“ Prohvet, pilkest kohe aru saades ja ühtlasi märgates, et tohtriproua on raskejalgne, sõnunud: „Kui Kuresaare linnas teisi sediseid tiineid lehma veel on, siis tulgu juba kõik korraga!“ Klõmm — käinud uks ja proua kadunud. „Kui mind hulluks peetakse ja hullukambri on pandud, siis võtku vastu, mis hull neile kaela annab; ega hullu kohta pole kohut,“ nende sõnadega lõpetanud prohvet oma jutu.

1) Saaremaal laialttuntud Nolckenite tõugu kutsus rahvas lühidalt „Nolk“.

2) Jääpurikas Saaremaa murrakus.

3) Lipp oli Saaremaalt pärit, Uuevalla mees. Teenis õige kaua Kuresaare haigemajas, esmalt velskerina, pärast arstina ja haigemaja juhatajana. Tõsteti riiginõunikuks ja sai tolleaegse kombe järele ühtlasi ka „vonniks“. Ta suri Kuresaares kõrges vanaduses haruldaselt suure hulga laste isana.

Habakuki iseloom ja võrdlus Maltsvetiga.

Nagu eespool mainitud, on Toom meil Maltsveti kõrval pea ainus mees, kellele rahvasuu on annud prohveti nime. Nihutades mõlemaid prohveteid tõelikkusest veidi kaugemasse minevikku võiksime neid nimetada meie orja-aegseiks rahvamehiks, kes võitlesid rahva kasude eest ilma ajalehtede, seltside ja laulu- ning mängukooride abita, mis, nagu teada, olid kasutada meie hilisematel tegelastel. Samuti aga, nagu üheaegsed rahvajuhid Jannsen ja Jakobson, olid mõlemad prohvetid, hoolimata üheaegsusest ja ühisest eesmärgist, oma iseloomus ja taktikas väga erinevad, kuigi neil ei puudu ka ühised loomujooned.

Saaremaa prohvetit kirjeldab keegi tema tundjatest järgmiselt:

Toomil oli keskmine, tise kasv; pikergune, jumekas pale, tugeva, tahtejõudu väljendava ninaga ja teravalt väljapaistva ägedusesoonega paremal pool otsaesisel. Habe ja juuksed, viimased kõrvust saadik tõlbiks püगतud, olid pruunid. Pruunide silmade vaade oli särelev ning läbitungiv niisugusel moodsul, et paljud seda välja ei kannatanud. Hääl oli kõlav ja läbilõikav. Näojooned, samuti nagu vaade, avaldasid julgust ning meelegendust. Suur meelespidamisvõim ja teiselt poolt ägedus olid tema väljapaistvamaid loomuomadusi. Toom oli haruldase töökas: varasest hommikust hilise õhtuni istus ta telgede taga, oli sealjuures helde ja eraldi vaeste vastu lahtise käega.

Võtame nüüd võrdluseks Maltsveti.

Maltsveti isiku kujutuse leiame E. Wilde sama prohveti nimelises ajaloolisest romaanist, mis natuke katkendiliselt järgmiselt käib:

Poole pea võrra suurem kui tema ümber seisvad keskmise kasvuga mehed, avaldas ta oma tugeva koguga, võlvitud rinna ja sirge seisakuga jõudu ja tervist. Tema mehise näost, mis kõrge, vaimuka otsaesise läbi pikerguse kuju sai ja mida ruuge täishabe ning kõrvust saadik lõigatud tõmmupruunid juuksed piirasid, paistis meelegenduse ja visaduse kõrval iseteadlik eneseusaldus, mida vaimline võimistunne inimesele jagab. Seda mõju kõvendas veel tema suurte sinihallide silmade vaade. Kõige lahkuse ja pehmuse kõrval oli sellel vaatel midagi võimsat. Maltsveti pilk võis vahel nii läbitungiv olla, et mõned seda välja ei kannatanud. Tema hääl oli paras tugev, puhta metallise kõlaga ja südantmeelitava pehme mõjuga.

Täienduseks sellele kujutusele võtta tunnistuse, mis Maltsvetile annab omaaegne Eestimaa kuberner kindral von Ulrich oma kirjas Baltimaa kindralkubernerile vürst Suvorovile 29. märtsist 1861.

„Leinberg,“¹⁾ kirjutab Ulrich, „umbes 50 aastat vana, suure ja tugeva kehaehitusega, astub üles ülemuse ees tõsiselt, mõõdukalt ja ettevaatlikult, aga ühtlasi teatud kindlusega, nagu kunagi mees, kes teab, mida ta usub ja räägib. Vaimliselt väga anderikas, omab ta eestlaste hulgas haruldast kõneandi, mõttevaledust ja elegantsi väljenduses. Tema pilk on täis vaimu ja avaldab kõnelemisel fanaatilist julgust.“

Nii-mõndagi ühist omadust mõlemal prohvetil, samuti nagu neil oli ühte viisi elu ülemaks püüdeks: võitlus mõisnikkude vägivalla vastu. Mõlemad olid kehaliselt tugevad, vaimliselt julged, tahtejõulised ja kõnekad. Siis aga jälle omadused, mille poolest nad lausa erinesid. Maltsvet oli ettevaatlik, äärmiselt kaval ja oma keele ning sõnade täielik peremees. Toom selle vastu oli otsekohene ja äge kõrgemal kraadil. Maltsvet oli diplomaat, Toom — sõdur.

Maltsvet, kuigi teadmistes nõrgem — tal puudus Toomi kihelkonnakooli haridus ja saksa keele teatavamõõduline oskus — oli oma

1) Maltsveti pärisnimi.

ettevõtetes palju suurejoonelisem, leidlikum ja loogilisem. Kavatsusi, mida tuli varjata, hoidis ta ainult oma teada. Näiteks: Maltsveti naisabilise ja tööriista, Rannamõisa Miina nägemused ning ilmutused, mis poole Eestimaad kihama panid, jäid oma tekkimisloos saladuseks ka Maltsveti paremaile sõpradele. Maltsveti plaan — Moosese eeskujul juutide suhtes — oli eesti rahvas saksa mõisnikkude piitsa alt viia uuele vabale kodumaale ja mõisnikud nende tööorjadest ilma jätta. Ja imeks panemisega võib jälgida selle koolihariduseta mehe võtteid oma eesmärgi saavutamiseks tolleaegseis kitsikuis-oludes. Pastorid ja haakenrihid, isegi kuberner paindusid Maltsveti isiku suggereeriva mõju, haruldase kõneanni, osava ülesastumise ja kavaluse ees.

Enesevalitsemise ja kavaluse suhtes oli Toom Maltsveti täielik vastand. Toom oli mees, kes igapähele tõtt või vähemalt seda, mida ta tõeks pidas, näkku heitis, ja mõisnikkude vägivalda-tegudest üles ärritatud ja vihamarru sattunud, enesevalitsemise ja sõnade valiku kaotas, — viga, mis Toomi autoriteeti hävitas. Vaba sellest, oleks Saaremaa prohveti mõju ja tegevuse tagajärg palju suurem olnud. Kuid Toomi püüe, rahva eest rõhujate vastu üles astuda, ja tema julgus võimumeeste ees, millega ta iseenese elujärje, vara ja vabaduse kaalu peale pani, on lugupidamisväärne.

Juba mõnda aega enne surma laskis elatanud prohvet enesele Kaarma surnuaial haua võlvida ja teha hauakivi, millele pidid tulema tema sünni- ning surmapäev, ja peale selle väikese kivitahvli, millele ta oli oma käega lõiganud järgmised sõnad:

Siin hauas hingab Jumala rahus
prohvet Habakuk Teine
kes sõdis

Kuresaares kuraditega ja Saaremaal saadanatega
ja võitis.

See pealkiri näitab, et vana prohvet elu lõpuni jäi oma veidraste juurde. Harilikku murrakusse tõlgitult käiksid need laused järgmiselt: „Siin hauas hingab Jumala rahus Aleksander Toom, kes võitles Saaremaal orjuse ajal rahvarõhujatega ja enne elulõppu sai näha vabamat põlve.“ Prohveti lastele aga ei ole see tahvel ega pealkiri meeldinud ja nad asetanud selle ühes tema tegijaga hauda. Kuid Aleksander Toom jääb prohvet Habakuki nime all veel kauaks rahva mälestuses säilima. Toom suri Kaarmal-õige kõrges vanaduses aastal 1912.

A. Kampf.

Kirjandusline ülevaade.

Jaan Kärner: Lõikuskuu 1921—1925. „Looduse“ kirjastus Tartus, 1925.

Juba esimesil nooruse luulerännakuil mööda meeolude maid esines Jaan Kärner subjektiivse luuletajana, kelle peamiseks tunnuseks oli melanhoolne eneseavaldus, intiimsete tunnete esiletoomine, haiglane enesetarbetus ja janu maiste ning taevaste jumalate järele. Aeg-ajalt on neist nukrameelseist tunnetekajastusist, mis olid siiski küllalt ebamäärased, laialivalguvad ja erilaadilised, välja arenenud selgeprofiilliline, tundeküllane ja omapärane luuletajatüüp, kes orgaaniliselt kokku kasvanud loodusega ja kes suudab väljendada ennast, enese tundeid ja elamusi vabamalt kui ükski meie teine kaasaegne luuletaja. Kärneri luulel on oma sisuline ilme, kuid Kärneri luulel on ka oma vormiline

ilme. Kärner on suutnud pikemategi ja nõudlikumate avaldusvormide juurde asuda („Bianka ja Ruth“), kus ta kompositsiooniline ja rütmiline võime eriti selgesti nähtavale tuleb. Seda tõendavad ja kinnitavad „Lõikuskuugi“ luuletused kui ka pikem „Autobiograafiline poem“.

J. Kärneri kirjanduslik toodang on liikunud progressiivse tõusu tähe all. Kärner on oma iga luuletuskoguga näidanud edasijõudmist, arenemist. Tema puhul võib rääkida vaid kirjanduslikust tõusust, mitte aga mõönast, nagu see sageli kahjuks mõne kirjaniku juures esile on tulnud ja tuleb. Pea iga Kärneri luuletuskogu on olnud enese ette tervik, ükskõik kas siis hea või mitteheea. Kärneri pinnaline esikkogu „Tähtede varjud“ (1913) lubas igatahes vaevalt ennustada selle autorilt niisuguseid teoseid, nagu on seda „Ajalaulud“, „Bianka ja Ruth“ ja „Lõikuskuu“. Kärner, kes läbi elanud oma loomingu „tormi ja tungi“ ajad, on jõudnud aegadesse, kus iga ta teos midagi ütleb, enese eest räägib.

„Lõikuskuu“ avalaulus „Lihnte viis“ ütleb Kärner:

„Ma lihtsalt laulan oma lihtsat viisi,
ei sõnu tundmatuid ma riita säe.“

Ta lihtsatele, äärmiselt isiklikele värssidele on annud mõtet ja sisu: isatalu, rahus voolav jõgi, mererannik, õitsev rukkinurm, linnatänav, vabrikute nõgi, valmis kaera laul, suve vaikne surm, pikk heinaaeg, kevadine joobumus, valutuv süda, jumal ja naise arm. Kuid mitte ainult mõtet ja sisu, vaid ka „melanhoolset rütmi pikalist“.

„Lõikuskuu“ luuletustest näeme luuletajat, kes kannatades seisab oma tundeavalduste taga, kuid me näeme ka seda inimest, kelle „hing on elust haige“. See on kunstiteose suurim voorus, kui kunstniku mõistmisega teda ka kui inimest suudame mõista. Tundes Kärnerit kui luuletajat, kunstnikku, mõistame teda ka kui — inimest. Selles peitubki „Lõikuskuu“ väärtus, ühtlasi aga ka luuletaja Kärneri väärtus.

Lõikuskuu . . .

Mida tahab luuletaja sellega öelda? Kas kõnelda aasta või elu lõikuskuust? Vist viimastest, sest

„kolmkümmendesimest ma aastat tallan taeva tuuli.
Maikuul ma ilma sündisin, mil õites kõik, mis noor.
nüüd elu keskpäev selja taga, mõõdas kuldne juuli:
on jalge all mu minevik kui mudas eland hoor.“

(Sõrendused kõik minu. K. Eh.).

Luuletaja küsib eneselt: „mis piinab mind, et kevadel ma laulan lõikuskuust“, kuid ta hing, mis „kandleks kodu tuulele“, ei leia muud vastust kui „noorusest vaid tean, ei muust“. Juba elukevadel laulis hing elukurbusele laulu, ja nüüd, elu keskpäeva saabudes, ei tea ta muud, kui „suur Jumal juhü meid, fataalsus ränk ja vääramatu“. Tema, kellele kõik on sõbrad — sõsarad ja velled, on maiseks eluks võõras. Elu keskpäevil selgib talle tõde kui kevade ilu: ta on elamiseks jõuetu, nõder, isegi rumal. Kuid mitte ainult tema oma kannatava kurbusega, vaid meie „kõik oleme rändajad, minejad, fantoomid“. See on valus teadvus, et peame käima varjuna, kuid see on vääramatu, saatuse poolt determineeritud. Tema, kellel elus pole õnne, kes kummuli kui vilets roimar, küsib „miks pole mõtet maistes sihtides“, kuid omast saamatust jõust ei saa ta mingit vastust. Ja ta lohutab ennast:

„tuuled käivad oma teed — ma kõigi tuulte tallata.“

Elust, ilust ja õnnest on ta pidanud kurbusega loobuma, sest elujuulis on ta hing kärnas, peas aga luuletaja paberine pärg.

Teda valdab kõikjal iga ilu ja mitteilu vaatlusel kurbus, mis teeb teda haiglaseks, kurvaks. Kirjutades luuletust, küsib ta sõbrult:

see luigelaul vahest minu, sest elu kirju karneval, mis kui narrimäng, „kus iga mõrtsuk viulit võib mängi esimest“, võib ju homme küünlana kustuda, tuulepuhanguna kaduda, olematuks saada. Tundes ikka ja ikka sentimentaalselt elutühjust ja -tarbetust ei leia ta muuks sõnu kui — „teie keskel olin vari“. Ja tundes ennast varjuna, kelles „ei kustund hinges kauni nälg“, mälestab ta oma elatud päevi:

„Ma imetlin tuulte kiiru,
ja teie väikseid toiminguid,
ja sinas kõrges pääsu tiiru,
ja mullas luitund inimluid —
mu aju vaevas mõte ainus,
ühtsama kustust küsis rind:
mistarvis kõik see lennuind,
kui inimlaps sa rändad vaenus?“

Sureb inimene — ta iga pole pikem lilltest, — aeg niidab ta raudse vikatiga.

Nagu tõelikkus tõele pettuseks, nii on luuletaja kehagi vaid hingele murduvaks kooreks. Tema, kellele armsad lilled, viin ja naised, kannab eneses surmamõtteid, — „ju ammu ise valmis roogohvriks Jumalalle“, ja kevade õhtul, kui puhkab laps päevavaevast, samuti töömees ja laudaloom, ja kui aia veeres lõhnab lehti lüües valge toomingas, tunneb ta, „et hää on kõik: nii valu kui rõõmgi maine“. Ja miks ei peakski ta seda tundma, kui kannataja haige kuuleb, „kuis tiisikuse ussid puurivad“ rinda. Kevadeilu tulekuga, mil kõik lööb õitsele, mis noor, valdab luuletajat niisugune pettumusevalu, et tahtmata üle huulte tulevad küsivad „olla või mitte olla“ taolised sõnad:

„Maha jätta,
loobuda, kui tuleb kevad?“

Ja tiisikusehaige, kes elab idüllilises männimetsa vaikuses ja vaatleb, kuis tüvedest tilgub vaiku ja kuis kevadine agu pedakate latva lilletab, lõpetab oma „autobiograafilise poemi“ sõnadega:

„... ja viimses ringis kitsas, väikses
õitsvalle sügiselle vastu minna
kui pily, mis kustub kuldses päikses.“

Õitsvas sügises — kuhu rändavad kõik surijad, võib kõik maine ununeda, isegi see, et suurim valu on ikkagi tühine valu ja isegi suurim õnn — ainult kaja kauge lailamise.

Maises elus pole luuletaja jumaldanud raha ega ka leiba, ta pole iialgi olnud variser, tema jumalaiks on olnud naine, kunst ja ühiskond. Sellest idealismist on tingitud ka kannatused ja pettumused, mis osaks saanud luuletajale. Ta on nõudnud õiglust, mis aga petlik kui Fortuuna, ta on olnud „ilmaparandaja“, kuid oma külvi pole siiski saanud lõigata, sest „ei maksa inimkond vaskkrossi — kaunist trotsib ta“. Kõigi kannatuste, pettumuste ja murede peale vaatamata on luuletaja enesega rahul, on sellega ühtlasi ka õnnelik, sest ta pole kuulnud midagi muud peale e n e s e südametunnistuse hääle ja ta usub juhan-liviliselt:

„võib-olla kord ka tuleb, kes
mind mälestab ja hindab ses,
mis olin elades ja luules.“

Kõne all olev luuletuskogu sisaldab ka teisi motiive, nagu armastust, suhet Jumalasse ja loodust, kuigi kitsamas raamis. Need pole ka nii domineerival kohal kui eelmise vaadeldu, mispärast nende juures pikemalt ka ei peatu.

Naises näeb Kärner olevust, kes on talle ainult vaatlemiseks, ilu objektiks, mitte aga kirglikuks joobumiseks. Kärneri armastus pole seksuaalne, vaid platooniline. Naine tuleb temale kui neitsi Maria, naine on temale ja lähediki temalt kui neitsi Maria. Naise olemasolu toob luuletajale metsas iga puu ja taime ligidale, ta hinges tärkab igavese elu õhk ja aim.

Suhe Jumalasse, kelle ees luuletaja väriseb rohu ja mullana, on terav. Oma esimesil luulerännakuil janunes ta Kõrgema Olendi järele, lootes seda leida Jumalast. Kuid „Lõikuskuu“ viimasemad luuletused (kirjutatud käesoleval aastal) näitavad, et Kärneril pole Jumalaski Jumalat. On küll miski, mis vääramatult valitseb, kuid ei tea, kas Jumal või Kiusaja. Kõrgemal Olendil, kõikevalitseval Kellelgi, keda Kärner aga siiski Jumalaks nimetab, on hing roojane, ta on inimesile juba nende sündides patu kaela pannud. Luuletaja teeb talle etteheiteid, noomib teda, nagu seda varem inigi tehtud. Ühes luuletuses ütleb ta muu seas, et Issanda Jumala nimi on ta suus kui veremaik!

Luuletus „Naiivne küsimus“ kajastab irooniliselt neid poliitilisi pettumusi, mis olid omased „Ainsale idealistile“.

Peale lühemate luuletuste sisaldab „Lõikuskuu“ kaks pikemat poemi. — „Autobiograafiline poem“ ja „Laanerauk“, mis, nagu suurem jagu teisigi luuletusi, juba teist korda ilmuvad ja seega ka tuttavad. Need poemid ilmusid 1. a. „Loomingus“.

Juba esimese poemi pealkiri ütleb, mis ta aineks ja sisuks. See, vormilt ja meeleolult „Bianka ja Ruthile“ lähedalt sugulane poem jätab kõigiti hea mulje oma nukrate meeleolude, tabavate võrdluste ja filosoferiva põhitooniga. Veel paremini oleks ta siis mõjule pääsenud, kui autor teda nii pikaks poleks venitanud; kohati tuleb esile laiailvalgustus, detailidessegi sattumine. Kuid see ei tee teda veel mitte ebamaitsetuks. „Laanerauk“ käsitleb ühe inimese maist elukäiku: sünnist läbi elu surmani. „Laanerauk“ pole riimitud.

Mis puutub Kärneri luulevormisse, siis on see ainega tasakaalus — melanhoolselt pikaline. Kärner leiab eneseavaldust peaaesjalikult nelikreas, harva ka sonetis ja vabas värsis. Esinevad riimid on suuremalt jaolt puhtad, küllalt leidlikult omapärased.

Luuletuskogu „Lõikuskuu“ on vaba suurtest aine tõusudest ja mõõnadest. „Lõikuskuus“ ei esine autor suurte zhestidega (nagu Ralf Raud „27“, Vilmar Adams „Suudlus lumme’s“). Kärner, kes enesesse süvenenud, peegeldab selles luuletuskogus selgemalt, inimlikumalt ja intiimsemalt kui kunagi varem inigi oma sisemist mina, oma hingeelu üldse ja suhteid oleviku miljöö ja selle oludega. „Lõikuskuu“ — see on läbilõige luuletaja Kärneri isikust.

Kui Kärneril vahest senini puudus oma nägu luuletajana, siis on ta kõne all olnud koguga selle leidnud ja esile toonud. Kärner, kellel oma kindel ilmavaade, on selle luuletuskoguga, mis vahest mõnele küll liiga ühetooniline, ühemeleoluline ja sentimentaalne, omandanud kindla ja väärilise koha Eesti Parnassil.

13. IX. 25.

K. Ehrmann.

„Vanemuine“. „Vanemuise“ kirjastus, Tartus 1925.

Meie esimene selts „Vanemuine“ võis hiljuti tagasi vaadata oma kuuekümnendaastase mineviku peale, mille alguspäevad rahvusliku ärkamisajaga ühte langevad. „Vanemuise“ seltsil on võrratu suur tähtsus meie kultuuriloos, sest temaga algas kogu rahva kollektiivne tegevus, mis võttis nähtava kuju rahvusliku ühistunde ja iseteadvuse näol. „Vanemuise“ kuuekümnendaastase juubeliga kerkisid silmi ette uudulise nägemusena eestlase püüded, ta südi hing ning omast kohast küllalt suur

tahtejõud. Kuuekümnendaastane vahemaa, mida tallanud eestlane, näitab, mis võib väikerahvas teha, kätte saada, kui tema liikmed ühemeelselt midagi tahavad. Tahtmised ja unistused, mis näisid omal ajal küll võimatutena, on saanud tõsiasiaks: orjast on saanud valitseja.

Ei ole meie rahva ajaloos huvitavamad ja sündmusrikkamad ajajärku kui möödunud aastasaja lõpp ja käesoleva algus. Need aastakümned sisaldavad meeleheitlikke kaotuse-, õnnetuse- ja kurbusepäevi; need aastakümned sisaldavad aga ka võidujoovastuse, rõõmu ja hõiskava vabaduse päevi. Meie ei oska neid elatud sündmusi veel nii hinnata, kui nad seda väärivad. Seisame ajale, sündmustele liiga lähedal. Oleme alles ise selle aja lapsed, olles orgaaniliselt seotud nende sündmuste ja tagajärgedega. Oiglasti hinnanguid meie aja sündmuste üle võivad alles meie järeltulivad põlved teha. Ja seda saadakse ainult siis hästi teha, kui neil tarvitada konkreetsemaid fakte, säilinud andmeid. „Vanemuise“ juubelialbumi ilmumine ongi sellepärast teretulnud raamat. See 14-trikipoognaline ja suurekaustaline väljaanne, mis meil esimene seesugune, on heaks abiks, koondatud andmete salveks meie tulevasele eesti teatri ajaloo kirjutajale. Kuid see raamat huvitab meid käesolevalgi ajal: ta annab läbilõike meie ärkamisaja ühiskondlikust ja seltskondlikust elust, peatudes just „Vanemuise“ seltsi ja ta tegevuse kui ka tähtsuse juures. Et albumi väljaandmise mõtte tegelikule läbiviimisele asuti kaunis hilja, on seletatav ja ka vabandatav, kui mõne küsimuse selgitamisel või sündmuse kirjeldamisel kõlki enam-vähem käepärast olevaid andmeid pole kasutatud. Sellest on raamatu redigeerijad isegi teadlikud, kui sellest kõneldakse lõppsõnas.

Vaatleme üksikasjalisemalt „Vanemuise“ juubelialbumi artikleid, kus autoriteks: A. Jürgenstein, K. E. Sööt, J. Pert, N. Andresen, Juh. Simm, Juh. Aavik ja L. Neumann.

A. Jürgenstein kirjutab „Vanemuise“ asutamise ajast ja tähtsusest meie kultuuriloos. Lühike, kuueleheküljeline artikkel annab ilmeka ülevaate sellest ajast, mil J. V. Jannsen Pärnust Tartu kolis, et siin intensiivsemale tööle asuda oma rahva ja ta hea käekäigu eest. Autor nimetab „Vanemuist“ meie seltsielu hälliks. Ja tõepoolest — „Vanemuise“ asutamine andis hoogu ning õhutus mitmesuguste teiste seltside asutamiseks. Nii tekkisid „Vanemuise“ eeskujul „Eesti Kirjameeste Selts“, hulk põllumeeste-, laulu- ning mängu- ja teisi seltsi.

Peale nim. kirjutuse on A. Jürgensteinil veel teine artikkel „Üldised Eesti laulupidud“. See on konseptiivne ülevaade laulupidudest, millel suur ja oluline tähtsus rahva enesetunde ja iseteadvuse kasvatamises.

Palju vaeva on näinud „Vanemuise“ juubelialbumi heaks meie lugupeetud luuletaja K. E. Sööt. Kogu albumi tähtsamad kirjutused on nimelt Söödiilt. Autori kirjutused näitavad, et ta on olnud teadlik oma ülesannete teostuse tähtsusest ja nõuetest. Ta on tarvitanud hulka allikaid, mis kättesaadavad vaid arhiives koltunud ajalehtede ja käsikirjade veergudelt. Seepärast võlgneb „Vanemuine“, võlgname ka meie Söödile enam kui kellelegi teisele kõnealuse teose autorile tänu ta suure ja raske töö eest, mille ta hästi lõpule viinud.

K. E. Söödiilt on mitu kirjutust. Esimene ja pikem (lhk. 11—75) kannab pealkirja „Vanemuise“ seltsi majandusline ja seltsi juhatuse korraldav tegevus“. See on „Vanemuise“ ajalugu — algusest kuni tänapäevani. Autor kirjutab oma artiklis „Vanemuise“ asutamislööst, ta asukohast, põhikirjast, liikmeist, laenuaamatukogust seltsiliikmete jaoks, Eesti näitlejate ühendusest, J. V. Jannseni hauasamba korjandusest, venetamisajast, esimestest reformisammudest, uue teatri- ja kontserdimaja ehitamisest, selle tarvituselevõtmisest ja tegevuse arenemisest seal. Pikk

ülevaateline kirjutus lõpeb aruandega „Vanemuise“ majanduse-seisukorra valgustamiseks. Peale nimetatud kirjutuse on K. E. Söödiilt albumi lõpposas kahe vabadussõjas langenud vanemuislase nekroloog (K. Kadak, M. Libene) ja seltsi juhtivate tegelaste nimestik aast. 1865—1925. Kui selles nimestikus vahest mõned ebatäpsused esinevad, siis pole need igatahes kuigi suured ega segavad. Peale selle juhtivate jõudude nimestiku on Sööt kokku seadnud „Vanemuise“ näitlejate-asjaarmastajate nimestiku a. 1870—1905 ja elukutseliste näitlejate nimestiku aastast 1906—1925.

Jaan Pert kirjeldab „Vanemuise“ tegevusalasid algusest kuni 1905. aastani. Autor jagab oma kirjutuse peatükkideks: kuuõhtud, kõneõhtud, muusikaõhtud, perekonnaõhtud, rahvapidud ja muud pidud. Teine tähtis kui ka ülevaltikum kirjutus Jaan Pertilt on „Teater „Vanemuises“ kuni 1905. aastani“. Selles ülevaates peatub autor teatrielu juures enne „Vanemuist“ ja siis „Koidula teatri“ juures. See Jaan Perti artikkel on üks paremaid ja väärtuslikumaid kui ka asjalikumaid selles juubeli-albumis. Noor teatriajaloolane on nim. kirjutusega rikastanud meie vaest teatriloolist kirjandust parema peatükiga.

Väga kahju, et albumis aset pole leidnud nimestik, mis teatavaks teeks aastate jooksul märgitud näidendid ühes osade jaotusega. See oleks heaks abiks teatri kunstilise saavutuse kindlaksmääramiseks. Tahaks loota, et kunagi hiljemini võimalus avaneb niisugust nimestikku kokku seada ja avaldada. Mitte ainult teatri, vaid ka üksikute näitlejate kunstiline arenemiskäik oleks sellega enam-vähem selgejoonelisemalt esile toodud.

„Vanemuise“ teatri viimase aja tegevusest annab ülevaate teine noor teatrikriitik — Nigol Andresen. Ta vaatleb teatritegevust kronoloogilises järjekorras aastast 1906—25, peatudes iga hooaja juures eraldi, tuues ettekantud teoste nimestiku ja väljavõtteid mõningaist tähtsamaist arvustusist. Artikkel jätab liiga formaalse, ametliku mulje, kus aset leidnud peajasjalikult igav faktide loendus. Nigol Andresenilt igatahes niisugust igavat kirjutust poleks võinud loota. Kuid nähtavasti on siin „redigeerija“ oma punast pliatsit liiga ohtralt tarvitanud, arvatavasti „oma äranägemise“ rahuldamiseks või ruumi kokkuhoidmiseks. Autor seletab („Looming“ nr. 7. s. a.), et tema ei saa nim. artiklit omaks pidada: „ülevaade on põhjalikult redigeerit, s. o. tugevasti lühendat, ja objektiivselt ülevaatest publiku seisukohalt poolt- ja vastuvoolude vaatlemisega on saanud ülevaade minevikusolevate teatri- ja seltsijuhataste seisukohalt“.)

On tõesti võõrastav, et juubelialbumi redigeerija, kelle käes oli käsikirjade läbivaatamine, artikleid on nii kärpinud, et neid autor omakski ei saa pidada.

Lõppeks jääks veel nimetada mõni lühem kirjutus, mis valgustavad „Vanemuise“ tegevust muusikalistel aladel.

Juhan Simm kirjutab „Vanemuise“ muusikaosakonnast 1906—1925 ja Juh. Aavik „Vanemuise“ sümfooniaorkestrist, L. Neumann käsitleb oma kirjutuses muusikapäeva ja tema nime.

Albumis on ka ülevõtteid. Kahjuks puuduvad nende seas mitme tähtsa näitleja pildid, mis kättesaadavad. Kuid ei puudu paljud haruldased ja huvitavad kui ka vähese tähtsusega pildid. Natuke veider on näha ametnikkude- ja teenijatepersonaali täies koosseisus, selle eest aga puuduvad, nagu juba nimetatud, paljude väljapaistvate näitlejate üksikud pildid, kelle teened igatahes palju suuremad teatri arenemisloos kui mõnel üksikul riide-, uksehoidjal või piletirebijal.

1) „Looming“ nr. 7 s. a., lhk. 586.

Hea meelega oleks näinud kirjutusi ka väljapaistvamate ning vanemate näitlejate, nagu Am. Konsa j. m. t. isiku üle.

Pealegi pühitses Am. Konsa „Vanemuisega“ ühel ajal oma 35-aastast teatritegevuse juubelit. Sel puhul nimetati vaevalt Am. Konsa teeneid „Vanemuise“ teatris. Selleks oleks soodus võimalus olnud „Vanemuise“ juubelialbum siiski.

Nende üksikute nim. puuduste peale vaatamata väärrib „Vanemuise“ juubelialbumi tähelepanu kui peatükk meie kultuuriloost.

K. Ehrmann.

Eelseisvas lühidalt puudutatud mõtteid tundus tarvilik olevat mõnes suhtes veel põhjendada. Seks pöördus E. Kirj. toimetus „Vanemuise“ juubelialbumi redigeerija abilise hr. K. E. Söödi poole, kes lahkesti andis järgnevad täiendavad read:

Lubatagu mulle kui „Vanemuise“ juubelialbumi redigeerija abiliselt piltide mahutamise asjus järgmist:

Piltide mahutusel oli raamatu redigeerijatel ruumi ja kulude kokkuhoidmise otstarbel põhimõtteks neid tegelasi (eestseisuse-liikmed, näitlejad jne.), kes albumis olevates kogupiltides ette tulevad, mitte üksikpiltides esitada, ehk olgu siis, et ühe või teise teatridirektori, näitejuhi või pikema-ajalise teenerikka seltsi-esimehega mõni üksik erand tehti. Mitmed kaua-aegsed eestseisuse-liikmed, kelle üksikpiltidele ruumi antud, pole mitte kogupiltides leida. Paratamata puuduvad pildidel isegi mitukümmend vanema ja noorema põlve eestseisuse-liiget. Nii mõnegi tegelase (m. s. näit. esimehe H. Seelandi) pilti polnud lühikese aja vältusel, mil album tuli kokku seada, mitte võimalik saada.

Mis puutub näitleja prl. Konsasse, siis tuleb tema kolmes kogupildis ette: lhk. 85, 149 ja 197. Nendes leidub tähtsam osa ka teisi „Van.“ näitlejaid. Nende üksikpiltide ärajätmiseks osutas seda rohkem põhjust asjaolu, et albumi I osale ligemal aastail peab II järgnema, nagu selle peale tähelepanu on juhitud ka albumi lõppsõnas. Teises osas leiduks siis ruumi võimalikult kõikide tähelepanu-väärivate tegelaste üksikpiltide ja elulookirjelduste jaoks kui ka käsitlemata jäänud küsimuste selgituseks. Seda ei tohiks aga mitte albumi alanduseks pidada, et temas leidub näitlejate, lauljate, orkestrantide ja eestseisuse-liikmete kogupiltide hulgas ka seltsi ametnikkude ja teenijate kogupilte.

„Käesolevas teoses“ — konstateeritakse „Van.“ juubelialbumi lõppsõnas — „oli võimalik ainult mõne üksiku tegelase kohta lühikesi eluloolisi märkusi tuua, kuna see nende töö ja püüde iseloomustamiseks tarvilik oli.“

Mainitud märkused leiduvad nimelt Aug. Wiera, J. Wirkhausi, Ludvig Menningi, Karl Menningi, Ants Simmi ja Juh. Aaviku kohta, kelledest kaks surnud, teised aga oma tegevuse „Vanemuises“ on likvideerinud. Prl. Konsa ei kuulu mitte nende hulka ja pidi seepärast albumi I jaost välja jääma.

Seltsi juhtivate tegelaste nimekirjas, mis rohkem energiat pingutanud ja aega nõudnud kui kokku kõik teised, minu poolt albumile kirjutatud artiklid, ei tohiks ebatäpsusi leiduda. On mõne üksiku tegelase nimi klambritesse mahutatud, siis on sellega tahetud ära tähendada, et need isikud seltsi poolt on küll ametisse valitud, kuid tegevusest on nad eemale jäänud.

K. E. Sööt.

1925. a. alul ilmub trükist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja ka h e s kõites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügilt otsas. Samadel põhjustel on juba 1921. a. algkuudest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:-: Kõnetraat nr. 601.

1925. a. alul ilmub trükist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja ka h e s kõites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügil otsas. Samadel põhjustel on juba 1921. a. algkuudest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:-: Kõnetraat nr. 601.